บทที่ 4

คำแปลคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรตนคัณฐี

ปริจเฉทที่ 1

(ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งกัป)

(1) พระพุทธเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงส่องสว่างในโลก 3 ผู้ทรงเป็นที่พึ่ง(ของโลก) ผู้เป็นคุรุประทีปของชาวโลก, พระธรรมใด ที่ยังโลกให้เจริญ,(และ)พระสงฆ์เหล่าใด ที่เป็นพระอริยสงฆ์ 8 จำพวก ข้าพเจ้าขอนมัสการ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงประกาศ(ธรรม)แก่ชาวโลก, พระธรรมนั้นซึ่งเป็นที่พึ่งของชาวโลก และพระสงฆ์ ผู้ยังชาวโลกถึงฝั่ง ด้วยเสียรเกล้าแล้วจักกล่าวปกรณ์ซึ่งทำโลกให้สว่างไสว ฯ

(มาติกา)

ในปกรณ์นั้น มีหัวข้อดังต่อไปนี้ คือ

(2) เรื่องอสงไขย เรื่องกัป เรื่องกัป พินาศ เรื่องกัป ก่อตัวขึ้นใหม่ (สังวัฏฏวิวัฏฏกัป) เรื่องดวงอาทิตย์ 7 ดวงและจักรวาล เรื่องภูเขาสิเนรุ เรื่องมหาทวีป 4 เรื่องภูเขาหิมพานต์ เรื่องทางโคจรของพระอาทิตย์และพระจันทร์ เรื่องสัตว์ เรื่องนรก เรื่องเปรตวิสัย เรื่องสัตว์ดิรัจฉาน และเรื่องเบ็ดเตล็ด ฯ

(เรื่องอสงไขย)

(3) ในข้อนั้น คำว่า อสงฺเขยฺยา มีวิเคราะห์ว่า "ใคร ๆ ไม่พึงนับ คือไม่พึงคำนวน" เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่าอสงไขย ฯ ที่ชื่อว่าอสงไขย เพราะมีวิธีนับหลายอย่าง ตั้งแต่หนึ่งเป็นต้น จนกระทั่งถึงการประมาณเอา ฯ อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า

อสงไขย์ เพราะกำหนดนับหรือประมาณไม่ได้ ฯ อสงไขยนั้นมี 2 อย่าง คือ สุญญอสงไขย 1 อสุญญอสงไขย 1 หากเรียกตามชื่อมีหลายอย่าง ฯ อสงไขย 2 อย่าง คืออะไรบ้าง ฯ เมื่อใด พระผู้มีพระภาคของเรา ทรงบำเพ็ญบารมีตลอด 20 อสงไขยแสนกัป แล้วจึงบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า, ในระหว่างนี้ พึงทราบว่าเป็นสุญญอสงไขยและอสุญญอสงไขยจริงดังคำที่ท่าน (พระอรรถกถาจารย์) กล่าวไว้ว่า "ท่านประกาศอสงไขยไว้ 2 อย่าง สุญญอสงไขยและอสุญญอสงไขย, อสุญญอสงไขย ประกอบด้วยการเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า, และพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกของพระพุทธเจ้าและพระเจ้าจักรพรรดิ์ ผู้ทรงอานุภาพอันยิ่งใหญ่ ย่อมอุบัติขึ้นในอสุญญอสงไขยนี้ ฯ อสงไขยหนึ่ง ๆ พึงทราบด้วยประการฉะนี้ ฯ ถามว่า "พึงทราบอย่างไร" ตอบว่า "พระอานนทเถระ ทูลถามว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัป หนึ่งนานไหมพระเจ้าข้า" ฯ "พระพุทธเจ้าตรัสว่า "นานมาก อานนท์" พระอานนท์ทูลว่า "พวกข้าพระองค์จะทราบได้อย่างไร ขอพระองค์ได้โปรดอุปมา ฯ พระพุทธเจ้าตรัสว่า "อานนท์ ถ้าอย่างนั้นเธอจงฟัง" แล้วตรัสคาถานี้ว่า

*หนึ่ง สิบ ร้อย พัน หมื่น แสน, 10 แสนเป็น 1 โกฏิ, 10 โกฏิเป็น 1 ปโกฏิ, 10 ปโกฏิเป็น 1 นหุต, 10 นหุตเป็น 1 นินนหุต, 10 นินนหุตเป็น 1 อักโขภิณี, 10 อักโขภิณีเป็น 1 พินทุ 10 พินทุเป็น 1 อัพภุทะ 10 อัพภุทะเป็น 1 นิรัพภุทะ 10 นิรัพภุทะเป็น 1 อหหะ 10 อหหะเป็น 1 อัฏฏะ 10 อัฏฏะเป็น 1 อัพพะ 10 อัพพะเป็น 1 โสกันธิกะ 10 โสกันธิกะเป็น 1 อุปละ 10 อุปละเป็น 1 กุมุทะ 10 กุมุทะเป็น 1 ปทุมะ 10 ปทุมะเป็น 1 ปุณฑริกะ 10 ปุณฑริกะเป็น 1 กถานะ 10 กถานะเป็น 1 มหากถานะ 10 มหากถานะเป็น 1 อสงไขย บุคคลย่อมนับอสงไขยโดยละเอียดดังพรรณามานี้ ฯ

---

*วิธีการนับความยาวของอสงไขยนับเป็นจำนวนสังขยายได้หลายวิธี ดูรายละเอียดได้จาก บุญหนา สอนใจ, "สังขยาปกาสกปกรณ์และฎีกา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), หน้า 25-30.

(การนับ)โดยพิสดารมีดังนี้ 10x10 เป็น ร้อย 10x100 เป็น พัน, 1,000x100 เป็น แสน ฯลฯ 100,000 นินนหุตx100 เป็น 1 พินทุ ฯลฯ แสนนิกขะx100 เป็น 1 ลักขะ, แสนลักขะx100 เป็น 1 อักโขภิณี ฯลฯ แสนปทุมx100 เป็น 1 มหากถานะ, แสนมหากถานะx100 เป็น 1 อสงไขย สรุปว่า จะคูณด้วยสังขยาจำนวนร้อยก็ได้ หรือจะคูณอสงไขยกับ ด้วยสังขยาจำนวนร้อยก็ได้ ฯ

(4) หากว่า ท่านกล่าวจำนวนเท่านี้ว่าเป็นอสงไขย เพราะเหตุใด จึงกล่าวว่า 2 อสงไขย 3, 4, 5, 10, 20, 30 อสงไขย ฯ ท่านไม่ควรกล่าวอย่างนี้ ฯ ใช่ ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า 10, 20, 30 อสงไขย ชื่อว่า อสงไขย-ตามมติของท่าน ฯ ท่านไม่ควรพูดเหมือนอย่างที่เรานับ(อสงไขย) เป็น 4 อนันตา ฯ อนันตา 4 จะว่าไม่มีประมาณก็ไม่ใช่ แต่อสงไขยมีประมาณอยู่ ฯ สองอันตา นั่นนับได้ ฯ ถามว่า "สองอันตา มีอะไรบ้าง" ฯ ตอบว่า "คือ อาทันตา และ อวสานาทันตา" ฯ

(5) อันตาทั้งสองนั้น ที่ชื่อว่า อาทันตา คือ การนับตั้งแต่ 1 จนถึง 10 ชื่อว่า อาทันตา ต่อไปนับตั้งแต่ 10 จนถึง 20, ตั้งแต่ 21 ถึง 30 ฯลฯ ตั้งแต่ 41 ขึ้นไป จนถึง 50, ตั้งแต่ 51 ถึง 60, ตั้งแต่ 61 ถึง 70, ตั้งแต่ 71 ถึง 80, ตั้งแต่ 81 ถึง 90, ตั้งแต่ 91 ถึง 100, ตั้งแต่ 101 ถึง 110, ตั้งแต่ 111 ถึง 1,000, ตั้งแต่ 1,001 ถึง 10,000 นับไปทำนองนี้แหละจนกว่าจะถึงอสงไขย ฯ อสงไขยหนึ่งก็ชื่อว่า อวสานาทันตาอย่างนี้ นอกจากนี้ ท่านไม่กำหนดหรือประมาณไว้, นับไปตั้งแต่ 1 จนกระทั่งถึง 2 อสงไขยอันชื่อว่า อวสานาทันตาที่ 2 ฯ นอกจากนั้นไม่กำหนดหรือประมาณไว้ แล้วนับตั้งแต่ 1 จนกระทั่งถึงอวสานาทันตาที่ 3, 4 และที่ 5 ฯ สี่อวสานาทันตา (กับ 1) ที่นับมาแล้ว ชื่อว่าเป็นอสงไขยที่ 5 ฯ

(6) ใน 5 อย่างนั้น ที่ชื่อว่า อสงไขยคือ ท่านนับตั้งแต่ 1 จนกระทั่งถึง 10 เป็น 1 อาทันตา, นับอสงไขยหนึ่งเป็นต้น แล้วนับ 2, 3, 4, 5, 10, 20, 30 อสงไขยว่าเป็นอวสานาทันตา เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าอสงไขย มี 2 อย่าง คือ

สุญญอสงไขย และ อสุญญอสงไขย ฯ อสงไขยมีหลายชนิดตามชื่อของตนนั้น คือ นันทอสงไขย สุนันทอสงไขย ปฐวีอสงไขย มัณฑอสงไขย ธรณีอสงไขย สาครอสงไขย ปุณฑริกอสงไขย สัพภัทอสงไขย สัพพุลลอสงไขย สัพพัตนอสงไขย อุสภักขันธอสงไขย มานิภัทอสงไขย ปทุมอสงไขย อุสภักขันทัตตมอสงไขย สัพธาลอสงไขย เสลอสงไขย ภาสอสงไขย ไชยอสงไขย รูปิยอสงไขย ฯ จริงดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า "อสงไขยมี 20 คือ นันทอสงไขย สุนันทอสงไขย ปฐวีอสงไขย มัณฑอสงไขย ธรณีอสงไขย สาครอสงไขย ปุณฑริกอสงไขย สัพภัทอสงไขย สัพพุลลอสงไขย สัพพัตนอสงไขย สภักขันธอสงไขย มานิภัทอสงไขย ปทุมอสงไขย อุสภักขันทัตมอสงไขย สัพธาลอสงไขย เสลอสงไขย ภาสอสงไขย ไชยอสงไขย และรูปิยอสงไขย" ฯ พึงทราบอสงไขยว่ามีหลายชนิดตามชื่อของตน ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ วิธีอื่นอีก ท่านกำหนดนับลักษณะหรือประมาณ ฯ ถามว่า "นับอย่างไร" ฯ ตอบว่า "ตั้งแต่มนุษย์มีอายุยืน 1 อสงไขยแล้วลดลงมาเหลือ 10 ปี" ฯ

(7) ต่อไปนี้เป็นอันตรกัป ฯ อันตรกัป นั้นมี 3 อย่าง ตามขนาดของบุรุษที่มีกำลังมาก ปานกลางและมีกำลังน้อย ฯ อนึ่ง บุรุษผู้มีกำลังปานกลางที่เป็นอยู่อย่างนี้ท่านกล่าวไว้ตามประเภทของอายุว่า "บุรุษปานกลาง", ส่วนในมัชฌิมชนบท บุรุษในบัดนี้ก็ดี ปกติบุรุษในบัดนี้ก็ดี จัดเป็นบุรุษผู้มีกำลังน้อย ฯ จริงอยู่ คนทั้งหลายใช้ไม้เท้าซึ่งยาวประมาณ 1 ศอกของบุรุษผู้มีกำลังปานกลางในแคว้นมคธ ซึ่งเป็นมัชฌิมประเทศในทุกวันนี้ โดยตั้งชื่อมันว่ากิจ ฯ ในข้อนั้นพึงทราบว่า "หนึ่งศอกของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง เท่ากับศอกครึ่งของคนปกติในปัจจุบันนี้" ฯ การวินิจฉัยเรื่องโยชน์พึงทราบว่า (ท่านกำหนด)ตั้งแต่โยชน์ที่มีประมาณเท่ากับแอกรถจนถึงโยชน์ที่กำหนดด้วยไม้เท้าซึ่งมีประมาณ 1 คืบ 21 อัน ฯ สถานที่ประมาณ 10 ศอกเป็น 1 อุสภะ เท่ากับสถานที่ 28 ศอกเป็น 1 อุสภะในทุกวันนี้ ฯ เพราะท่านกล่าวไว้ในสุตตันตฎีกาว่า "ช่องทั้งหลายที่มีช่องพิณเป็นต้นที่มีประมาณ 1 คืบ ย่อมมีในที่นั้น ท่านบัญญัติเรียกโดยชื่อแห่งคำนั้น ๆ ในบาตราเหล่านั้น ท่อนไม้ที่มีความยาวประมาณ 21 ศอก ชื่อว่าจักรวาฬยัฏฐิ ฯ

คำว่า จกฺกวาฬฏฺฐิ นั้นมาอยู่ในอรรถกถามหาสมัยสูตรว่า "เทวดาทั้งหลายฟังเสียงของเทพเหล่านั้น ในที่ 1 โกสะ, ครึ่งคาวุตและหนึ่งคาวุต" ฯ อนึ่ง คำว่า สทฺทนฺตรํ นั้น ท่านกล่าวไว้ในมหาสมัยสูตตฎีกาว่า "ที่มีประมาณ 1 โกสะเรียกว่า สัททันตระ" ฯ อีกอย่างหนึ่งในคำว่า "สัททันตระ" ท่านกล่าวไว้ในอังคุตตรนิกายฎีกาว่า "ในที่ที่จะสามารถได้ยินเสียง(ตะโกน) ของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง ท่านเรียกสถานที่ซึ่งเป็นส่วนที่สี่ของคาวุตว่าเป็น "1โกสะ", และเรียกลูกธนูที่แล่นไปสู่ที่ประมาณสองพันชั่วลูกธนูว่าเป็น 1 ธนุทัฬหะ" ฯ ท่าน(พระฎีกาจารย์) กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคฎีกาว่า "สถานที่ประมาณสามพันชั่วลูกธนูชื่อว่า โกสะครึ่ง" ฯ ในปาราชิกฎีกาท่านกล่าวไว้ว่า "ที่ชื่อว่าธนูของอาจารย์ ยาว 9 คืบ ด้วยศอกตามปกติ เมื่อขึ้นสายแล้วยาว 4 ศอก" ฯ ไม้เท้าที่ยาวประมาณ 10 ศอก 1 คืบ ชื่อว่าสิเนรุยัฏฐิ ฯ คำว่าสิเนรุยัฏฐิ นั้นมาในอรรถกถาสัมโมหวิโนทนีว่า "ปริมาณ ชื่อว่าธนู ฯลฯ ที่ประมาณ 7 ศอกชื่อว่า ยัฏฐิ" เจ็ดศอกของบุรุษผู้มีกำลังปานกลาง เป็น 10 ศอก 1 คืบของปกติบุรุษ ด้วยประการฉะนี้ ฯ ไม้เท้ายาวประมาณ 5 ศอก 6 นิ้ว ชื่อว่ายัฏฐิ ฯ อนึ่ง ยัฏฐินั้น มาในคำทั้งหลายมีคำว่า ธนุปญฺจสติกํ เป็นต้น, ส่วนในที่บางแห่ง สถานที่ที่เป็นป่ามีเกิน(กำหนด)ได้ ฯ ท่านเรียก(ลำดับของมาตรา)ว่า ปรมาณู, อณู, รัชชารี, รถเรณู, สิกขา, โอกกา, ธัญมาส, องคุลี, วิทัตถิ, รัตนะ, ยัฏฐิ, อุสภะ, คาวุตและโยชน์ ฯ

(๘) บรรดามาตราเหล่านั้น ที่ชื่อว่า "ปรมาณู" ได้แก่ธรรมชาติที่เป็นส่วนแห่งอากาศไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยมังสจักษุ แต่มองเห็นได้ด้วยทิพย์จักษุเท่านั้น ฯ ที่ชื่อว่า "อณู" ได้แก่ฝุ่นละอองที่ปรากฏเป็นเกลียวที่ลำแสงซึ่งส่องลอดเข้ามาทางช่องฝา ฯ ชื่อว่า "รัชชารี" ได้แก่ฝุ่นละอองที่ฟุ้งขึ้นทั้ง 2 ข้างที่ทางเท้าของมนุษย์เดินและเวลารถวิ่ง ฯ ชื่อว่า "รถเรณู" ได้แก่ฝุ่นละอองที่ติดอยู่ในที่นั้น ฯ ชื่อว่า "สิกขา" เป็นต้น ได้แก่ธุลีทั้งหลายที่ปรากฏอยู่นั่นเอง ฯ อนึ่ง ในคำเหล่านั้น ท่านเรียก 36 ปรมาณูว่ามีประมาณ 1 อณู, 36 อณู เท่ากับ 1 รัชชารี, 36 รัชชารีเป็น 1 รถเรณู, 36 รถเรณูเป็น 1 สิกขา, 7 สิกขาเป็น 1 โอกกา, 7 โอกกา เป็น 1 ธัญมาส, 7 ธัญมาสเป็น 1 องคุลี, 12 องคุลีเป็น 1 คืบ, 2 คืบเป็น 1 รัตนะ, 7 รัตนะเป็น

1 ยัฏฐิ, 20 ยัฏฐิเป็น 1 อุสภะ, 80 อุสภะเป็น 1 คาวุต, 4 คาวุตเป็น 1 โยชน์. ภูเขาสูง 84,000 โยชน์ ชื่อว่าขุนเขาสิเนรุ ฯ มาตรนี้ พึงทราบว่าเป็นการนับ (ความสูง)ของภูเขาสิเนรุ ฯ

(9) อนึ่ง คำนี้ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาวิภังค์ ฯ สมจริงดังคำที่ท่าน(พระอรรถกถาจารย์)กล่าวไว้ว่า "7 คืบเป็น 1 ทัณฑะ, 20 ทัณฑะเป็น 1 อุสภะ, 40 อุสภะเป็น 1 กรีสะ, 500 ชั่วธนูเป็น 1 โกสะ, 4 โกสะเป็น 1 คาวุต, 4 คาวุตเป็น 1 โยชน์, 36 ปรมาณูเป็น 1 อณู, 36 อณูเป็น 1 รัชชุรี, 36 รัชชุรีเป็น 1 รถเรณู, 36 รถเรณูเป็น 1 ลิกขา, 7 ลิกขาเป็น 1 โอกกา, 7 โอกกาเป็น 1 ธัญมาส, 7 ธัญมาสเป็น 1 องคุลี, 7 องคุลีเป็น 2 คืบ, 7 รัตนะเป็น 1 ยัฏฐิ, 20 ยัฏฐิเป็น 1 อุสภะ, 80 อุสภะเป็น 1 คาวุต, 4 คาวุตเป็น 1 โยชน์, 500 ชั่วธนูเป็น 1 โกสะ, 4 กรีสะเป็น 1 มานะ, "ส่วนภายในมีประมาณ 28 ศอก" ฯ คำนี้ในอภิธานศัพท์ท่านเรียกว่า "มานสังขยา" ฯ

(10) 7 โอกกา เป็น 1 ธัญญา, 7 ธัญญาเป็น 1 องคุลี, 12 องคุลีเป็น 1 คืบ, 2 คืบเป็น 1 ศอก, 4 ศอกเป็น 1 วา, 8,000 วาเป็น 1 โยชน์ ฯ เจ็ดศอกเป็น 1 ยัฏฐิ, 20 ยัฏฐิเป็น 1 อุสภะ, 80 อุสภะเป็น 1 คาวุต, 4 คาวุตเป็น 1 โยชน์, 4 ทะนานมคธเป็น 1 ทะนานโกศล, 4 ทะนานโกศลเป็น 1 อาฬหกะ, 4 อาฬหกะเป็น 1 ไทณะ, 4ไทณะเป็น 1 มานิกา, 4 มานิกาเป็น 1 ขารี, 20 ขารีเป็น 1 วาหกะ, 4 วาหกะเป็น 1 สกฏะ(เกวียน), 3 มุฏฐิเป็น 1 กุฬวะ, 4 กุฬวะเป็น 1 ปัตถะ, 4 ปัตถะเป็น 1 อาฬหกะ, 4 อาฬหกะเป็น 1 ไทณะ, 4 ไทณะเป็น 1 มานิกา, 4 มานิกาเป็น 1 ขารี, 20 ขารีเป็น 1 วาหะ, คำว่า"วาหะ" พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้ในอรรถกถาสุตนิบาตว่า "เป็น 1 เกวียน" ฯ วินิจฉัยเรื่องปมาณสังขยา พึงทราบดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

(เรื่องกัป)

(11) ต่อจากนี้ไปข้าพเจ้าจักกล่าวเรื่องกัป ฯ กัปมี 2 อย่าง คือ สุญกัปและอสุญกัป ฯ ที่ชื่อว่าสุญกัปคือ กัปที่ไม่มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก และพระเจ้าจักรพรรดิอุบัติขึ้น ฯ ถามว่า "เพราะเหตุไร" ตอบว่า "เพราะเว้นจากบุคคลผู้มีคุณท่านเรียกว่า "สุญกัป" ฯ อสุญกัปมี 5 อย่างคือ สารกัป, มัณฑกัป, วรกัป, สารมัณฑกัป และ ภัทกัป ฯ ในกัปทั้ง 5 นั้น ที่ท่านเรียกว่า "สารกัป" เพราะเป็นกัปที่มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นที่เกิดแห่งคุณอันเป็นแก่นสาร มีสารคุณเช่นนั้น พระองค์เดียวเสด็จอุบัติขึ้น ในกัปที่ไม่ปราศจากคุณอันเป็นแก่นสาร ฯ

กัปที่มีพระพุทธเจ้า 2 พระองค์ เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า "มัณฑกัป" ฯ กัปที่มีพระพุทธเจ้า 3 พระองค์เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า "วรกัป" ฯ กัปที่มีพระพุทธเจ้า 4 พระองค์เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า "สารมัณฑกัป" กัปที่มีพระพุทธเจ้า 5 พระองค์เสด็จอุบัติขึ้น ท่านเรียกว่า "ภัทกัป" ฯ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ชื่อว่ากัปมี 2 อย่างคือ สุญกัปและอสุญกัป, อสุญกัปมี 5 อย่าง ที่เหลือชื่อว่าสุญกัป" ฯ พระพุทธเจ้าทรงประกาศกัป 5 อย่างไว้ในอสุญอสงไขยกัปคือ สารกัป, มัณฑกัป, วรกัป, สารมัณฑกัปและภัทกัป ฯ

> ในสารกัปมีพระพุทธเจ้า 1 พระองค์ ในมัณฑกัปมี 2 พระองค์
> ในวรกัปมี 3 พระองค์ ในสารมัณฑกัปมี 4 พระองค์ และ ใน
> ภัทกัปมี 5 พระองค์ ที่เสด็จอุบัติขึ้น มากกว่านั้น ไม่มี ฯ

ต่อจากนี้ไปจะพรรณาถึงปริมาณแห่งกัป ฯ ได้ยินว่า ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ กัปหนึ่งนานแค่ไหน" ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "นับไม่ได้ บางครั้งพันปี บางครั้งแสนปี" ฯ ภิกษุรูปนั้นทูลว่า "ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงอุปมา" ฯ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า "ได้ ภิกษุ เหมือนอย่างว่ามีหลุมยาว กว้าง ลึกได้ 1 โยชน์ บรรจุเมล็ดพันธุ์ผักกาดเต็มเสมอขอบปาก ครั้นถึงร้อยปีก็ให้บุรุษมาหยิบออก 1 เมล็ด, ดูกรภิกษุ เมล็ดพันธุ์ผักกาดจะหมดไปก่อน กัปจึงจะ

สิ้นไป, ดูกรภิกษุ กัปมันยาว นาน อย่างนี้แล ฯ

(12) พระผู้มีพระภาคตรัสอีกว่า "ดูกรภิกษุ เหมือนอย่างว่ามีภูเขาหินใหญ่ ยาว กว้าง สูง 1 โยชน์ ไม่มีช่องไม่มีโพรง เป็นแท่งเดียวกัน, ดูกรภิกษุ ผ่านไปร้อยปี จึงเอาผ้าแคว้นกาสีไปปัดครั้งหนึ่ง, ดูกรภิกษุ ภูเขานั้นสิ้นไปก่อน กัปจึงจะสิ้นไป, ดูกรภิกษุ กัปหนึ่งมันยาวนานอย่างนี้แล" ฯ ความที่กัปเป็นของยาว พึงทราบโดยนัยแห่งพระสุตตันตปิฎก ฯ

(13) ก็ในเรื่องกัปนี้ สี่อันตรกัป คือ สังวัฏกัป, สังวัฏฏัฏฐายีกัป, วิวัฏกัป, และวิวัฏฏัฏฐายีกัป ท่านเรียกว่า "มหากัป" โดยปริยาย ฯ บรรดากัปทั้ง 4 นั้น ชื่อว่า อันตรกัป มี 3 อย่างคือ สัตถันตรกัป, โรคันตรกัปและทุพภิกขันตรกัป ฯ ที่ชื่อว่า สัตถันตรกัปคือ ในระยะต้นกัป มนุษย์มีอายุถึงอสงไขยแล้วลดลงมาเหลือ 10 ปี ก็จะเกิดอันตรายด้วยอาวุธ อันตรายเพราะโรคหรืออันตรายเพราะทุพภิกขภัย สัตว์โลกก็จะเป็นอันตรายพินาศไป ฯ นี้ชื่อว่า อันตรกัป ฯ พึงทราบเรื่องกัปดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(เรื่องสังวัฏฏกัป และวิวัฏฏกัป)

(14) ครั้นเมื่อโลกสันนิวาสดำรงอยู่อย่างนี้ การวินาสแห่งกัปมีได้ด้วยเหตุ 3 ประการ มีไฟเป็นอาทิ ฯ บรรดาเรื่องเหล่านั้น พึงทราบเรื่องอสงไขยกัป 4 ก่อนคือ สังวัฏกัป, สังวัฏฏัฏฐายีกัป, วิวัฏกัป และวิวัฏฏัฏฐายีกัป ฯ บรรดากัปเหล่านั้น การทำลายหรือความพินาศ ชื่อว่าสังวัฏฏะ ได้แก่อสงไขยกัปที่กำลังพินาศ ฯ อสงไขยกัปนั้น, โดยเนื้อความได้แก่เวลา, ดังนั้นพึงทราบความพินาศแห่งกัป ด้วยอำนาจสังขารโลกที่เป็นไปอยู่ ฯ ระยะเวลาที่คงอยู่จากกัปที่ถูกทำลายลงแล้ว ชื่อว่าสังวัฏฏัฏฐายี ฯ การเจริญขึ้น คือการเกิดขึ้นหรือก่อตัวขึ้นใหม่ชื่อว่า วิวัฏฏะ ได้แก่อสงไขยกัปที่กำลังก่อตัวขึ้น ฯ อสงไขยกัปแม้นั้น โดยเนื้อความได้แก่เวลา, พึงทราบความเจริญแห่งกัป ด้วยอำนาจสังขารโลกที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ฯ ระยะเวลาที่คงอยู่จากกัปที่ก่อตัวขึ้น ชื่อว่าวิวัฏฏัฏฐายี ฯ อนึ่ง ในกัปทั้ง 4 นี้ ตั้งแต่มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อให้กัปพินาศ จนถึงระยะเวลา

ที่ความร้อนที่เกิดขึ้นจากพระอาทิตย์ 7 ดวงนี้ ท่านเรียกว่า สังวัฏฏกัป ฯ ระยะเวลาที่นับตั้งแต่เปลวไฟที่ทำลายกัปจนถึงมหาเมฆที่ตั้งขึ้นแล้วให้แสนโกฏิจักรวาลบริบูรณ์ นี้เรียกว่าสังวัฏฏัฏฐายีกัป ฯ ระยะเวลาตั้งแต่มหาเมฆตั้งขึ้นทำแสนโกฏิจักรวาลให้บริบูรณ์จนถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้น นี้เรียกว่าวิวัฏฏกัป ฯ ระยะเวลาตั้งแต่พระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้น จนถึงมหาเมฆที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายกัป นี้เรียกว่า วิวัฏฏัฏฐายีกัป ฯ ทั้งสี่กัปนี้ ท่านเรียกว่าหนึ่งมหากัป ฯ ยี่สิบอันตรกัปเป็น 1 สังวัฏฏกัป, สังวัฏฏัฏฐายีกัป และวิวัฏฏัฏฐายีกัป ก็เหมือนกันรวม 80 อันตรกัปท่านเรียกว่าเป็น 1 มหากัป ฯ แต่เกจิอาจารย์กล่าวว่า "หกสิบสี่อันตรกัป และกัปหนึ่งในระหว่างนี้เป็น 1 มหากัป" ฯ พึงทราบความพิสดารดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(15) อนึ่ง เรื่องการกำหนดการอุบัติขึ้นและความพินาศของโอกาสโลก ย่อมมีด้วยการเกิดและการดับของการสืบต่อแห่งอนุปาทินกสังขาร,* อนึ่ง โอกาสโลกเบื้องล่างท่านกำหนดด้วยลมซึ่งเป็นตัวกั้นน้ำที่รองรับแผ่นดิน และชั้นบนท่านกำหนดด้วย(ชั้น)ภวัคพรหม ด้านยาวและด้านกว้างไม่มีที่สิ้นสุด ฯ หากว่า ใคร ๆ ผู้มีฤทธิ์ถึงความเชี่ยวชาญในเจโตปริยญาณ** ประสงค์จะเห็นขอบจักรวาล พึงก้าวล่วงจักรวาลหนึ่ง ๆ ที่ละก้าว ๆ ด้วยระยะเวลาที่ล่วงเลยเงาของต้นตาลไปทางขวางด้วยลูกศรคือจิตที่ยิดแล่งธนูคือธรรมอันมั่นคง, ผู้นั้นจะไม่เห็นขอบจักรวาลเลย แม้จะใช้เวลาร้อยปี พันปี แสนปีหรือแสนโกฏิปีก็ตาม ฯ ในจักรวาลที่ไม่มีปริมาณอย่างนี้ แสนโกฏิจักรวาล ๆ ย่อมพินาศไปและดำรงอยู่ทีละแสนโกฏิในทิศนั้น ๆ ฯ นี่เป็นธรรมดาของโอกาสโลก ฯ จริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในบาลีพุทธวงศ์ว่า "ชนเหล่าใดไม่รู้สัตนิกาย โอกาสและจักรวาลอันไม่มีที่สิ้นสุด

---

*อนุปาทินกสังขาร ได้แก่สังขารที่ไม่มีสิ่งยึดครอง เช่น ต้นไม้ ภูเขา เป็นต้น

**เจโตปริยญาณ ญาณกำหนดรู้ใจผู้อื่นได้, รู้ใจผู้อื่นอ่านความคิดของเขาได้ เช่น รู้ว่าเขากำลังคิดอะไรอยู่ ใจเขาเศร้าหมองหรือผ่องใส เป็นต้น

ใน 4 อสงไขยโกฏิได้, ชนเหล่านั้นไม่อาจที่จะรู้พุทธญาณอันไม่มีที่เปรียบได้เช่นกัน" ฯ

(16) ในจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายพ้นจากจักรวาลนี้แล้ว ไม่เสด็จอุบัติขึ้นในจักรวาลอื่นอีกเลย, เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าพึงทำจักรวาลนี้ให้เป็นต้นแบบ แล้วประกาศการเกิดขึ้นและความพินาศของโอกาสโลก ฯ ณ ที่นี้ ข้าพเจ้าจักประกาศความพินาศของโลกเป็นอันดับแรกแล้วจักประกาศการอุบัติขึ้นในภายหลัง ฯ จริงดังนั้น เมื่อความพินาศของโลกถูกประกาศแล้ว การอุบัติขึ้นของโลก จะพึงรู้ได้โดยง่าย ฯ เพราะเหตุนั้น พระไบราฆาจารย์จึงกล่าวว่า "อสงไขยกัป 4 คือ สังวัฏฏกัป, สังวัฏฏัฏฐายีกัป, วิวัฏฏกัปและวิวัฏฏัฏฐายีกัป จัดเป็นความพินาศและการอุบัติขึ้นของมหากัปหนึ่ง" ฯ เนื้อความแห่งอสงไขยกัปนี้ มีนัยอันกล่าวไว้แล้ว ฯ จริงอยู่ ที่ชื่อว่า "อสงไขย" เพราะไม่สามารถนับได้ด้วยคำเป็นต้นว่า "เอตฺตกานิ วสฺสานิ (อสงไขยมีประมาณเท่านี้ปี)" ฯ กัปทั้งหลายที่อาจนับด้วยคำเป็นต้นว่า "กปฺปิยนฺติ ปริจฺฉินฺทนฺติ (ย่อมกำหนดนับ คือแบ่ง)" โดยการแบ่งกาลที่มาถึง (ช่วงนั้นถึงช่วงนั้น) ท่านเรียกว่า "อสงไขยกัป" ฯ บรรดาอสงไขยกัปเหล่านั้น ต่อไปนี้เป็นการพรรณนาสังวัฏฏกัป ฯ

(17) สังวัฏฏะมี 3 คือ เตโชสังวัฏฏะ, อาโปสังวัฏฏะและวาโยสังวัฏฏะ ฯ เขตแดนแห่งสังวัฏฏะมี 3 คือ อาภัสราภูมิ, สุภกิณหาภูมิและเวหัปผลาภูมิ ฯ เมื่อใดกัปพินาศด้วยไฟ เมื่อนั้น ภายใต้แต่อาภัสราภูมิลงมาถูกไฟไหม้ด้วย ฯ เมื่อใดกัปถูกทำลายด้วยน้ำ เมื่อนั้นภายใต้สุภกิณหภูมิลงมา ย่อมถูกน้ำพัดทำลาย ฯ เมื่อใดกัปถูกทำลายด้วยลม เมื่อนั้นภายใต้เวหัปผลาภูมิลงมา ย่อมถูกลมพัดพังไป ตั้งแต่ตติยฌานภูมิลงมาย่อมถูกลมพัดไปด้วย ฯ แต่โดยพิสดาร เมื่อนั้นพุทธเขตหนึ่งย่อมพินาศไป ฯ ที่ชื่อว่าพุทธเขตนั้นมี 3 อย่างคือ ชาติเขต, อาณาเขตและวิสัยเขต ฯ ในพุทธเขตทั้ง 3 นั้น ชาติเขตมีหมื่นจักรวาลเป็นที่สุด, อานุภาพแห่งญาณมีปฏิสนธิญาณเป็นต้น เป็นเดชที่ตั้งขึ้นด้วยกำลังแห่งบุญของพระตถาคตเจ้า ย่อมแผ่ไปโดยเสียง, ชื่อว่าเขตอันเป็นที่เกิดแห่งหน่อพุทธางกูรนั้น ท่านเรียกว่า"พุทธเขต" ฯ เขตที่กำหนดด้วยแสนโกฏิจักรวาลเป็นที่สุด ท่านเรียกว่า"อาณาเขต" ฯ อานุภาพแห่งพระปริตเหล่านี้คือ รัตนสูตร ขันธปริต

ไมรปริต ธชัคคปริต และอาฏานาฏิยปริต ย่อมแผ่ไปในที่มีประมาณเท่าใด บุคคลผู้มีฤทธิ์ถึงความชำนาญแห่งจิต ดำรงอยู่ในจักรวาลใดจักรวาลหนึ่งที่นับเนื่องเป็นอาฬาเขต เจริญพระปริตเพื่อประโยชน์ของตน ๆ หรือว่าไปสู่จักรวาลอื่น เป็นผู้เจริญพระปริตในที่นั้น ๆ ฯ เมื่อพระปริตอันบุคคลผู้ยืนอยู่ในจักรวาลหนึ่งเจริญแล้วเพื่อประโยชน์แห่งสรรพสัตว์ อานุภาพแห่งพระปริตรย่อมแผ่ไปแก่สัตว์ทั้งหลายในอาฬาเขต อานุภาพแห่งพระปริตรอันเทวดาทั้งหลายที่อยู่ในที่นั้น ๆ พึงได้รับ ฯ เพราะฉะนั้นพุทธเขตนั้นจึงชื่อว่า "อาฬาเขต" ฯ จริงอยู่พระปริตนั้น อันเทวดาทั้งหลายผู้อยู่ในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้วนำไปทำนจึงเรียกว่า "อาฬาเขต" ในที่นั้น ๆ ฯ ส่วนวิสัยเขต ไม่มีกำหนด ไม่มีประมาณ, เพราะว่าพระตถาคตเจ้า ทรงปรารถนาสิ่งใด ๆ ในจักรวาลอันไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประมาณ, ย่อมทรงทราบสิ่งนั้น ๆ เพราะพุทธญาณสืบเนื่องกันกับความปรารถนา ฯ ในบรรดาพุทธเขตทั้ง ๓ เหล่านั้น พุทธเขตหนึ่งย่อมพินาศไปอย่างนี้นี่แหละ ฯ เมื่อพุทธเขตนั้นกำลังพินาศ ชาติเขตย่อมพินาศไปเช่นกัน ฯ ชาติเขตนั้น เมื่อจะพินาศไป ย่อมจะพินาศไปด้วยกัน, เมื่อจะตั้งอยู่ ย่อมตั้งอยู่ด้วยกัน ฯ พึงทราบความพินาศและการตั้งอยู่ของชาติเขต ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(เรื่องกัป)

(๑๘) สมัยใด กัปพินาศด้วยไฟ, มหาเมฆที่จะให้ฝนตกเพื่อทำลายกัปตั้งขึ้นแล้วตั้งแต่ต้น ยังฝนขนาดใหญ่ให้ตกในแสนโกฏิจักรวาล ฯ พวกมนุษย์พากันยินดี นำเมล็ดพืชออกหว่าน ฯ เมื่อกล้าทั้งหลายเพียงถูกโคกัดกินแล้วเกิดขึ้น, ฟ้าร้องเสียงเหมือนฟ้า ฝนแม้สักหยาดหนึ่งก็ไม่ตกเลย ฯ ครั้งนั้น ฝนก็ขาดหายไป ฯ พระผู้มีพระภาคตรัสหมายเอาพระดำรัสนี้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย สมัยนั้น ฝนไม่ตกเป็นเวลาหลายร้อยปี หลายพันปี และหลายแสนปี" ฯ สัตว์ทั้งหลายที่อาศัยน้ำฝนเลี้ยงชีวิตพากันตายแล้วไปเกิดในเทวโลกชั้นปริตตาภาภูมิเป็นต้น, เทวดาที่อาศัยดอกไม้และผลไม้ดำรงชีวิตก็เหมือนกัน, ครั้นล่วงไปเป็นเวลานานอย่างนั้น น้ำในที่นั้น ๆ ก็เหือดแห้งไป ฯ สัตว์น้ำอันมีปลาและเต่า

เป็นต้น พากันตายแล้วไปเกิดในพรหมโลกตามลำดับ ฯ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า "สัตว์นรกย่อมพินาศไป ในเมื่อพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น" ฯ อนึ่ง สัตว์บางพวกเว้นฌาน* เสีย การเกิดในพรหมโลกหามีได้ไม่ ฯ บรรดาสัตว์ที่กล่าวมานั้น บางพวกถูกทุพภิกขภัยบีบคั้น บางพวกก็อาภัพที่จะบรรลุฌานได้ ฯ ถามว่า "สัตว์เหล่านั้นเกิดในพรหมโลกได้อย่างไร" ฯ ตอบว่า "สัตว์เหล่านั้น เกิดในพรหมโลกได้ด้วยอำนาจฌานที่ตนได้รับในเทวโลก ฯ ในเวลานั้นพวกกามาวจรเทพ เหล่าที่ชื่อว่าโลกพยูหะ ทราบว่า "ล่วงไปแสนปี การสิ้นไปของกัปจักมี" พากันสับสน ปล่อยเศียร (ไม่ไหกผ้า), สยายผม น้ำตานองหน้าเอามือเช็ดน้ำตา นุ่งห่มผ้าแดง ทรงเพศแห่งบุคคลผู้มีรูปวิกลยิ่ง เที่ยวร้องไปในถิ่นมนุษย์อย่างนี้ว่า "ท่านผู้เจริญทั้งหลาย แต่นี้ล่วงไปแสนปี จักมีกัปเกิดขึ้น โลกนี้จักพินาศ มหาสมุทรจักเหือดแห้ง มหาปฐพีนี้และขุนเขาสิเนรุก็จักถูกไฟไหม้พินาศ, จักมีความพินาศกระทั่งถึงพรหมโลก ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงเจริญเมตตา เจริญกรุณา เจริญมุทิตา เจริญอุเบกขาเถิด บำรุงมารดาบิดาเป็นผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในสกุลเถิด" ฯ เทวดาเหล่านั้นท่านเรียกว่า "โลกพยูหะ"** เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ประกาศ คือรวบรวมชาวโลก ฯ ได้ยินว่า มนุษย์ทั้งหลายเห็นเทวดาเหล่านั้น แม้จะยืน จะนั่ง ในที่ไหน ๆ ก็เกิดความสังเวชสลดใจ มาประชุมพร้อมกันในที่ใกล้เทวดาเหล่านั้น ฯ ถามว่า "เทวดาเหล่านั้น รู้เรื่องกัปพินาศได้อย่างไร" ฯ

---

*ฌาน การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ มี 4 คือ

ปฐมฌาน มีองค์ 5 คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา

ทุติยฌาน มีองค์ 3 คือ ปีติ สุข เอกัคคตา

ตติยฌาน มีองค์ 2 คือ สุข เอกัคคตา

จตุตถฌาน มีองค์ 2 คือ อุเบกขา เอกัคคตา

**

โลกพยูหะ ตามศัพท์แปลว่า รวบรวมชาวโลก ในที่นี้หมายถึงเทวดากลุ่มหนึ่ง

อาจารย์ทั้งหลายตอบว่า "รู้ได้เพราะมีหน้าที่ต้องไปตักเตือน" ฯ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "รู้ได้เพราะเห็นนิมิตเช่นนั้น" ฯ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "พวกพรหมใช้ให้มาบอก" ฯ จริงอย่างนั้น โลกพยุหเทวดาเหล่านั้น เที่ยวร้องไปในถิ่นมนุษย์บ่อย ๆ ร้อยปีต่อครั้ง ฯ มนุษย์และภุมเทวดาโดยมาก ฟังคำของเทวดาเหล่านั้นแล้ว เกิดความสังเวช เกิดมุทิตาจิตต่อกัน ทำบุญทั้งหลาย มีเจริญเมตตาเป็นต้นแล้วตายไปเกิดในเทวโลก ฯ เทวดาทั้งหลายเหล่านั้นเสวยสุธาโภชน์อันเป็นทิพย์แล้วบำเพ็ญวาโยกสิณบรรลุฌาน ฯ ได้ยินว่า ฌานอันเป็นสุขนั่นแหละในวาโยกสิณ โดยการสั่งสมกำหนดวาโยธาตุอันเป็นสุขสัมผัสย่อมสำเร็จแก่เทวดาทั้งหลาย ฯ อบายสัตว์เหล่าอื่นไปบังเกิดในเทวโลกด้วยอปราปรเวทนียกรรม*ได้อย่างไร ฯ ไปเกิดได้เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายชื่อว่าท่องเที่ยวไปในสงสาร เว้นจากอปราปรเวทนียกรรมไม่มีเลย ฯ สัตว์แม้เหล่านั้น ย่อมได้รับฌานเช่นนั้นเหมือนกันในเทวโลก ฯ สัตว์แม้ทั้งปวง ย่อมบังเกิดในพรหมโลก ด้วยอำนาจฌานที่ได้รับในเทวโลกด้วยประการฉะนี้ ฯ โดยมากคำนี้ท่านกล่าวไว้แล้ว ฯ ส่วนอาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "เมื่อกัปกำลังพินาศ อปายิกสัตว์ย่อมบังเกิดในโลกธาตุอื่น จากโลกธาตุที่กำลังพินาศ" ฯ โดยส่วนมากแล้วอปายิกสัตว์ทั้งหมด ใคร ๆ ไม่อาจทราบได้ว่า "เกิดในรูปภพหรืออรูปภพในขณะนั้น" เพราะไม่มีการเกิดขึ้นในเทวโลกของสัตว์ผู้มีอายุยืนและอายุสั้น ในอบายภูมิทั้งหลาย ฯ นิยตมิจฉาทิฐิ ไม่บังเกิดในเทวโลกนั้น ย่อมบังเกิดทีหลังจักรวาล ฯ ชื่อว่าการออกไปจากภพของบุคคลผู้มีนิยตมิจฉาทิฐิย่อมไม่มี ฯ แท้จริง สวรรค์ก็ไม่ต้อนรับ มรรคผลก็ไม่มีแก่บุคคลผู้ประกอบด้วยนิยตมิฉาทิฐินั้น ฯ เพราะฉะนั้น นิยตมิจฉาทิฐิบุคคล ย่อมไปเกิดหมกไหม้อยู่ในนรกอื่น จากจักรวาลที่กำลังพินาศ ฯ ส่วนเกจิอาจารย์บอกว่า "ย่อมไป

---

*ดูความหมายของอปราปรเวทนียกรรมโดยละเอียดได้จาก

สมพงษ์ ปรีชาจินดาวุฒิ, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องโลกุปปัตติ" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 281-282.

หมกไหม้อยู่ในภพนั้นนั่นแหละ" ฯ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า "ความจริงแล้ว เมื่อจักรวาลนั้นกำลังพินาศ สัตว์นั้นย่อมหมกไหม้อยู่ในอากาศนั่นแหละ" ฯ สัตว์ที่เกิดในน้ำ สัตว์ที่อาศัยแผ่นดินหรือสัตว์อยู่ในน้ำเหล่าใด ย่อมพินาศไปเพราะไฟไหม้ การออกจากกัปของสัตว์เหล่านั้น จะมีได้อย่างไร มี, ไม่มี, มีได้อย่างไร ฯ จริงอย่างนั้น สัตว์ที่อาศัยแผ่นดินทั้งหมดโดยที่สุดแม้กระทั่งมดดำ มดแดงและสัตว์น้ำทั้งหลาย ได้ยินเสียงได้เพราะอานุภาพของเทวดาเหล่านั้น เกิดความสังเวช, สัตว์เหล่านั้นทั้งหมดไม่เบียดเบียนกันและกัน มีจิตใจอ่อนโยน ตายไปแล้วมาเกิดเป็นมนุษย์ในมนุษย์โลก ฯ สัตว์เหล่านั้นทำบุญทั้งหลายมีเมตตาเป็นต้น ตายแล้วเกิดในเทวโลก ฯ สัตว์เหล่านั้นทั้งหมด บำเพ็ญฌานแล้วเกิดในพรหมโลก ฯ เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงไม่พินาศไปด้วยไฟ ฯ

(19) อนึ่ง ต่อจากฝนขาดหายไปล่วงเวลาไปนาน ดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 ก็เกิดขึ้น ฯ ครั้นดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 เกิดขึ้นแล้ว การกำหนดเวลากลางคืนย่อมไม่มี ฯ อาทิตย์ดวงหนึ่งขึ้นดวงหนึ่งตก ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้น โลกจึงมีความร้อนจากดวงอาทิตย์มิได้ขาดระยะ ฯ อนึ่ง ดวงอาทิตย์ที่เกิดขึ้นเพื่อทำลายกัปย่อมไม่มี เหมือนสุริยเทพบุตรไม่มีในสุริยวิมานที่เกิดขึ้นก่อนกัปพินาศ ฯ ก็ในเวลาที่กัปพินาศ แม้สุริยเทพบุตรบำเพ็ญฌานแล้วไปเกิดในพรหมโลก เหมือนกามาวจรเทวดาเหล่าอื่น ฯ สุริยมณฑลมีแสงสว่างและมีความเร่าร้อนกว่าเดิม ฯ ท่านอาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "สุริยมณฑลนั้นหายไป สุริยมณฑลอื่นก็เกิดขึ้น" ฯ เมื่อปกติสุริยะโคจรอยู่ในที่นั้น ก้อนเมฆบ้าง เปลวไฟบ้างลอยอยู่ในอากาศ ฯ เมื่อดวงอาทิตย์ในกัปพินาศโคจรไป ท้องฟ้าไม่มีควันและก้อนเมฆ แจ่มใสเหมือนกระจกส่องหน้า ฯ ยกเว้นเบญจมหานที น้ำในแม่น้ำน้อยที่เหลือเป็นต้นแห้งหมด ฯ

(20) เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์ดวงที่ 3 ปรากฏขึ้น เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 3 ปรากฏ มหานทีจึงเหือดแห้ง ฯ เวลานั้นดวงอาทิตย์ดวงหนึ่งขึ้นดวงหนึ่งตก, ดวงหนึ่งอยู่ตรงกลาง ฯ จากนั้นเมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏขึ้น ฯ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏขึ้น แม่น้ำใหญ่ในทิพวันตประเทศและสระน้ำใหญ่ทั้ง 7 เหล่านี้ คือ สีหัปปปาตะ กัณณมุณฑกะ รถกาละ

อโนตาต ฉัททันต์ กุณาละและมัณฑากินี ย่อมแห้งหมด ฯ ครั้งนั้น ดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏเหมือนพระ 4 รูปออกบิณฑบาตและยืนอยู่ตามลำดับประตูบ้าน 4 ตระกูล ฯ เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 4 ปรากฏขึ้น ดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ก็ปรากฏขึ้น ฯ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 5 ปรากฏขึ้น น้ำในมหาสมุทรแม้พอเปียกข้อองคุลี ไม่ได้เหลืออยู่ตามลำดับเลย ฯ ต่อจากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ย่อมปรากฏขึ้น, เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ปรากฏขึ้น จักรวาลทั้งหมด จึงเกิดเป็นควันคลุ้ง, ยางแผ่นดินเหือดแห้งสิ้นไปเพราะควัน ฯ จักรวาลนี้เป็นเช่นใด แม้แสนโกฏิจักรวาลก็เป็นเช่นนั้น ฯ ต้นไม้และภูเขาเป็นต้น เหือดแห้งไปเพราะน้ำ, ปฐวีธาตุในที่นั้น ม้วน(หด)เข้าเป็นก้อน ๆ ฯ แม้ปฐวีธาตุนั้น สิ้นสลายไปเพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 6 ปรากฏขึ้น ฯ ต่อจากนั้น เมื่อกาลเวลายาวนานล่วงเลยไป ดวงอาทิตย์ดวงที่ 7 ย่อมปรากฏขึ้น ฯ เพราะดวงอาทิตย์ดวงที่ 7 ปรากฏขึ้น จักรวาลทั้งหมดลุกไหม้ทีเดียวพร้อมกันทั้งแสนโกฏิจักรวาล ฯ ยอดเขาสิเนรุทั้งหลาย ต่างโดยขนาดมียอดสูง 100 โยชน์ เป็นต้น แตกกระจายหายไปในอากาศ ฯ เปลวไฟนั้นลุกไหม้ไปติดเทวโลกชั้นจาตุมมหาราช, เผาวิมานทอง วิมานแก้ว และวิมานแก้วมณีในชั้นจาตุมมหาราชนั้นแล้วไปติดภพดาวดึงส์, ต่อจากนั้นติดชั้นยามา, นิมมานรดี และ ปรนิมมิตวสวดี, โดยวิธีนั้นนั่นแหละมันติดกระทั่งปฐมฌานภูมิ, เผาพรหมโลกชั้นพรหมปาริสัชชะ ต่อจากนั้นเผาชั้นพรหมปุโรหิต เผามหาพรหมทั้งหลาย จรดชั้นอาภัสสราจึงหยุด ฯ ปฐวีธาตุแม้ประมาณน้อยหนึ่งที่ถึงการนับว่าเป็นสังขาร ยังมีอยู่ตราบใด, ไฟก็ยังไหม้ไม่ดับตราบนั้น ฯ ก็การสิ้นไปแห่งสังขารทั้งหมด ไม่เหลือแม้แต่ขี้เถ้า ไฟจึงดับไปเหมือนเปลวไฟที่เผาน้ำมันเนยเป็นต้น ฯ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวไว้ว่า "เปลวไฟลุกขึ้นจากแผ่นดินแล้วแล่นไปจนถึงพรหมโลก, ย่อมเผาโลกในเบื้องบน ๆ เป็นจุณไปด้วยเดชแห่งความร้อน" ฯ อากาศเบื้องบนกับเบื้องล่าง กลายเป็นความมืดอันยิ่งใหญ่เป็นอันเดียวกัน ฯ

(21) หนึ่งอสงไขยก็รวมเป็นก้อนเดียวกันเหมือนกัน, เมื่อโลกสันนิวาสเริ่มก่อตัวขึ้น, ฝนเพื่อประโยชน์แก่การสร้างโลกเริ่มตกลงมา ฯ ต่อจากนั้น เมื่อกาลยาวนานล่วงเลยไป มหาเมฆตั้งขึ้นแล้ว ฝนเม็ดเล็ก ๆ ย่อมตกเหมือนหิมะตกในฤดูสารทกาล ฯ ในบรรดาฤดู

เหล่านั้น ที่ชื่อว่าฤดูสารทได้แก่วันทั้ง 8 เหล่านี้คือ 4 วันปลายเดือนบาฮะ และ 4 วันแรกต้นเดือนผัคคุณะ* ฯ เมื่อเป็นดังนั้น เบื้องแรกฝนตกเป็นเม็ดเล็ก ๆ ก่อน แล้วโตเท่าเมล็ดผักกาด เมล็ดงา เม็ดข้าเหนียวและเม็ดถั่ว ยังฝนให้ตกโดยธารน้ำ ในที่นั้น โตเท่าดอกโกมุทและเท่าไม้เท้า เท่าสาก และเท่าต้นตาลเป็นต้น ตามลำดับ, จากนั้นตกลงอยู่โดยธารน้ำทั้งหลาย มีประมาณ 1 วา 2 วา 1 อุสภะ 2 อุสภะ ครึ่งคาวุต 1 คาวุต ครึ่งโยชน์ 1 โยชน์ 10 โยชน์ 100 โยชน์ 1,000 โยชน์ และ 100,000 โยชน์ จนเต็มสถานที่ที่ถูกไฟไหม้ทั้งหมดตลอดถึงพรหมโลก ไม่มีช่องเหลือเลยในแสนโกฏิจักรวาลหรือในระหว่างโกฏิจักรวาล ฯ ลมพัดอุ้มน้ำนั้นไว้ข้างล่างและข้างขวางทำจนเป็นก้อน, น้ำก้อนนั้นกลม เช่นกับหยาดน้ำบนใบบัว ฯ หากมีคำถามว่า "ลมพัดน้ำกองใหญ่ปานนั้นให้เป็นก้อนได้อย่างไร" ฯ ตอบว่า "ทำได้โดยน้ำเปิดช่องให้" ฯ

(22) จริงอยู่น้ำนั้นย่อมให้ช่องแก่ลมนั้น ในที่นั้น ๆ น้ำนั้นถูกลมพัดทำให้เป็นก้อนอย่างนั้นก็ค่อย ๆ งวดลงข้างล่างโดยลำดับ ฯ เมื่อน้ำงวดลง ๆ พรหมโลกก็เกิดปรากฏขึ้นในที่เป็นที่ตั้งแห่งพรหมโลก อันเป็นปฐมฌานภูมิและเทวโลกทั้ง 4 ย่อมปรากฏขึ้นในที่เป็นที่ตั้งแห่งพรหมโลกชั้นกามาพจรทั้ง 4 ฯ ส่วนดาวดึสเทวโลกและจาตุมหาราชิกาเทวโลก ย่อมปรากฏขึ้นเพราะเนื่องกันกับแผ่นดิน ฯ ลมอันมีกำลังย่อมเกิดขึ้นในน้ำที่งวดลงถึงที่อันเป็นแผ่นดินในครั้งก่อน ๆ ฯ ลมเหล่านั้นทำน้ำนั้นให้หยุดอยู่ เหมือนน้ำที่ตั้งอยู่ในฆมกรกซึ่งบุคคลปิดช่องไว้แล้ว และน้ำนั้นตั้งอยู่ด้วยกำลังลม ฯ น้ำอันมี

---

*ผัคคุณะ เป็นชื่อเดือนทางจันทรคติ เทียบกับเดือนทางสุริยคติตรงกับเดือนมีนาคม ดูรายละเอียดเรื่องเดือนต่าง ๆ ได้จาก

สุชาติ บุญชัย, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โลกทีปกสาร ปริเฉทที่ 7" (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 238.

รสหวานสิ้นไปทำให้เกิดปฐวีรสในเบื้องบน ฯ แผ่นดินตั้งอยู่บนผิวน้ำเหมือนใบบัว ฯ อนึ่ง แผ่นดินนั้นมีสีและมีกลิ่นหอมเหมือนดอกกรรณิการ์ มีรสอร่อยเหมือนรสทิพย์ที่เทวดาใส่ไว้ ดำรงอยู่เหมือนข้าวปายาสที่ปราศจากน้ำและเหมือนแผ่นผ้าในเบื้องบน ฯ

(23) ก็ในเรื่องการเกิดของแผ่นดินนี้ เมื่อโลกกำลังพินาศ สถานที่อันเป็นไพธิบัลลังก์ย่อมพินาศไปในภายหลัง เมื่อโลกดำรงอยู่ย่อมดำรงอยู่ก่อน ฯ กอบัวย่อมเกิดขึ้นเป็นบุรพนิมิตในสถานที่นั้น ๆ ฯ ถ้าว่าในกัปนั้น พระพุทธเจ้าทั้งหลายอุบัติขึ้น ดอกบัวก็เกิด, ถ้าหากว่าพระพุทธเจ้าไม่อุบัติขึ้นดอกบัวก็ไม่เกิด ฯ อนึ่ง เมื่อดอกบัวจะเกิด ถ้าพระพุทธเจ้าพระองค์เดียว จะเสด็จอุบัติขึ้น ดอกบัวจะเกิดดอกเดียว ฯ ถ้าพระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้น 2 พระองค์ ดอกไม้ก็จะเกิด 2 ดอก ฯ ถ้าพระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้น 3 พระองค์ ดอกไม้จะเกิดขึ้น 3 ดอก ฯ ถ้าพระพุทธเจ้าจักเสด็จอุบัติขึ้น 4 พระองค์ ดอกไม้จะเกิดขึ้น 4 ดอก ฯ ดอกบัวเหล่านั้นแลพึงทราบว่าเป็นสิ่งเกี่ยวเนื่องด้วยดอกกรรณิการ์ในลำต้นเดียวกัน ฯ ในขณะเดียวกันท้าวมหาพรหมเหาะมาแล้วจักตรวจดูนิมิตนั้น ถ้าเห็นดอกบัวก็จะเกิดปีติโสมนัส ถ้าไม่เห็นดอกบัวก็จะเปล่งวาจาอันก่อให้เกิดความสังเวชว่า "ท่านผู้เจริญ โลกจักพินาศ" ดังนี้แล้วกลับไป ฯ ครั้งนั้นแล สุทธาวาสมหาพรหมพร้อมด้วยบริวาร ไปที่มหาไพธิบัลลังก์กล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย เราจักมาดูบุพพนิมิต" เมื่อพระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่เสด็จอุบัติขึ้นดอกบัวก็จะไม่เกิดขึ้น ฯ พวกพรหมเห็นสถานที่ที่ไม่มีกอบัวพากันเศร้าใจว่า "ท่านผู้เจริญ โลกจักมืดมน สัตว์ที่ตายไปแล้วจักเต็มอบาย เทวโลก 6 ชั้นและพรหมโลก 9 ชั้น จักว่างเปล่า" ฯ อนึ่ง พรหมเหล่านั้นเห็นดอกไม้ในเวลาที่บานแล้วกล่าวว่า "ในเมื่อพระสัพพัญญูโพธิสัตว์ เสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา ประสูติ ทรงแสดงธรรมจักร ทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ ทรงปลงพระชนมายุสังขารและปรินิพพาน, พวกเราจักได้เห็นปาฏิหาริย์ทั้งหลายที่มีในหมื่นจักรวาล อบายทั้ง 4 จักเสื่อม เทวโลก 6 ชั้นพรหมโลก 9 ชั้น จักเต็มบริบูรณ์" ดังนี้แล้วมีใจชื่นชมยินดีเปล่งอุทานไปยังพรหมโลกของตน ฯ พึงทราบเรื่องการเกิดของกัปเป็นครั้งแรก ดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

(24) ครั้งนั้น อาภัสราพรหมเป็นผู้ที่เกิดก่อนในพรหมโลก หมดอายุหรือสิ้นบุญจุติจากภพนั้นแล้วเป็นโอปปาติกสัตว์ บังเกิดในมนุษย์โลกนี้ ฯ สัตว์เหล่านั้นมีแสงสว่างเกิดขึ้นเอง ท่องเที่ยวไปในอากาศ, พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอัคคัญสูตรว่า "สัตว์เหล่านั้นสิ้นรสปฐพีนั้นแล้วถูกตัณหาครอบงำ ย่อมเข้าไป(สู่แผ่นดิน) เพื่อบริโภคโดยอาการต่าง ๆ มีความโลภเป็นต้น ฯ ลำดับนั้นแสงสว่างของสัตว์เหล่านั้นหายไป กลายเป็นความมืด ฯ สัตว์เหล่านั้นเห็นความมืด พากันกลัว ต่อจากนั้น มณฑลพระอาทิตย์ใหญ่ประมาณ 50 โยชน์ ทำลายความกลัวของสัตว์เหล่านั้นแล้วยังความกล้าหาญให้เกิดขึ้น ย่อมอุบัติขึ้นมา" ฯ สัตว์เหล่านั้นเห็นดวงอาทิตย์แล้วมีใจยินดีว่า "พวกเราได้แสงสว่าง" แสงสว่างนั้นทำความกลัวของพวกเราให้หายไป ทำความกล้าหาญให้เกิดขึ้น ตั้งขึ้นแล้ว ดังนั้นจึงตั้งชื่อสิ่งนั้นว่า "สุริยะ" คือ จงเป็นดวงอาทิตย์เถิด ฯ ลำดับนั้นเมื่อดวงอาทิตย์ส่องแสงสว่างตลอดวันแล้วตกไป สัตว์เหล่านั้นเกิดความกลัวอีกว่า "แม้พวกเราได้แสงสว่างมาแล้ว มันก็หายไป" พวกเขาคิดว่า "คงจะดีหนอถ้าหากพวกเราได้แสงสว่างอันอื่น ๆ" ฯ จันทรมณฑลประมาณ 49 โยชน์ ย่อมปรากฏขึ้นเหมือนรู้ใจของพวกเขา ฯ พวกเขาเห็นดวงจันทร์นั้นแล้วมีใจร่าเริงยินดีอย่างยิ่งว่า "ดวงจันทร์นี้เกิดขึ้นแล้วเหมือนกับรู้ใจของพวกเรา เพราะฉะนั้นคำว่า จนฺโท โหตุ ความว่า มนุษย์เหล่านั้น ตั้งชื่อสิ่งนั้นว่าพระจันทร์ ฯ

(25) เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏแล้วอย่างนี้ ดาวนักขัตฤกษ์ทั้งหลายก็ปรากฏขึ้น ฯ ถามว่า "ดาวเหล่านั้นมีรูปหรือไม่หนอ" ฯ ตอบว่า "ไม่มี" ฯ ได้ยินว่าวิมานอันมีรูปเป็นดวงดาว ย่อมมีแก่เทวดาเหล่านั้น ฯ เพราะฉะนั้นวิมานเหล่านั้น อันคนในโลกนี้พึงบัญญัติเรียกว่า "ดวงดาว" ฯ ก็ดาวนักษัตรเหล่านั้นมีทั้งหมด 27 กลุ่ม จักมีปรากฏอย่างบริบูรณ์ ฯ ตั้งแต่นั้นมาก็ปรากฏกลางคืนและกลางวัน, ครึ่งเดือน 1 เดือน ฤดู และปีทั้งหลาย ย่อมเกิดขึ้นตามลำดับ ฯ ในเรื่องนั้น นับตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นไปจนถึงรุ่งอรุณจัดเป็นวันหนึ่งคืนหนึ่ง, 30 ราตรีเป็น 1 เดือน, 4 เดือนเป็น 1 ฤดู, 3 ฤดูเป็น 1 ปี ฯ อีกอย่างหนึ่ง 2 เดือนเป็น 1 ฤดู, 6 ฤดูเป็น 1 ปี, 12 เดือนเป็น 1 ปี ในวันที่พระจันทร์และพระอาทิตย์เกิดขึ้นนั่นเอง มีภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาล ภูเขาหิมพานต์ เกาะ และ

มหาสมุทรเกิดขึ้น ฯ ก็สิ่งเหล่านั้นย่อมเกิดขึ้นพร้อมกันในวันเพ็ญเดือน 4 (เดือนผัคคุณะ) ฯ ถามว่า "เกิดขึ้นอย่างไร" ฯ ตอบว่า "เมื่อข้าวฟ่างสุกพองขึ้นพร้อมกันทีเดียว บางแห่งก็สูงขึ้น บางแห่งลึกลง บางแห่งราบเรียบฉันใด ตรงที่สูงขึ้นไปเป็นภูเขา ที่ลุ่มลึกลงไปเป็นมหาสมุทร ที่ราบเรียบก็เป็นทวีปฉันนั้นเหมือนกัน ฯ

(26) ต่อมาเมื่อสัตว์เหล่านั้นกินง้วนดิน บางพวกมีผิวพรรณงาม บางพวกมีผิวพรรณทรามไปตามลำดับ ฯ ในสองพวกนั้น พวกที่มีผิวพรรณงามดูหมิ่นพวกที่มีผิวพรรณทราม ฯ เพราะการดูหมิ่นกันเป็นปัจจัย ง้วนดินก็หายไป ฯ ต่อมาพื้นดินและสะเก็ดดินที่ถึงพร้อมด้วยสีกลิ่นและรสก็ปรากฏขึ้น ฯ ลำดับต่อมาด้วยความชิ้วของคนเหล่านั้น สะเก็ดดินนั้นย่อมหายไป ฯ ต่อจากนั้น เครือดินที่ถึงพร้อมสี กลิ่น และรสย่อมปรากฏขึ้น ฯ โดยนัยนั้นนั่นแหละ ชนทั้งหลายนำรวงข้าวใด มาจากที่นั้นเพื่อบริโภคเวลาเย็น, พอถึงตอนเช้า รวงข้าวนั้น ก็แก่งอกออกมาอีก ฯ ต่อจากนั้น ชนเหล่านั้นนำข้าวใด มาเพื่ออาหารเช้าข้าวนั้น ก็สุกและงอกขึ้นมาในเวลาเย็น ฯ ริ้วรอยที่ถูกเด็ดจากที่นั้น ย่อมไม่ปรากฏ ฯ ลำดับต่อมา ข้าวที่ไม่ต้องหุงด้วยไฟฟืน เป็นเมล็ดข้าวสารไม่มีรำและแกลบมีกลิ่นหอมปรากฏขึ้น, ต่อจากนั้นชนเหล่านั้นนำข้าวสารมาเพื่อเป็นอาหารเย็น ในเวลาเย็นข้าวสารนั้นก็สุกและงอกขึ้นมาในเวลาเช้า ฯ ต่อมาชนเหล่านั้นนำข้าวใด มาเพื่ออาหารเช้า ข้าวนั้น สุกและงอกขึ้นในเวลาเย็น ฯ ริ้วรอยที่ถูกเด็ดย่อมไม่ปรากฏ ฯ ต่อมาภาชนะทั้งหลายก็เกิดขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้น ๆ ฯ พวกเขาบรรจุข้าวสาลีลงในภาชนะแล้วตั้งไว้หลังแผ่นหิน, เปลวไฟลุกขึ้นหุงข้าวสาลีนั้นเอง ฯ ข้าวนั้นเป็นเช่นกับดอกมะลิ ฯ สำหรับข้าวนั้นไม่ต้องทำแกงหรือกับ ฯ สัตว์ทั้งหลายใครจะกินรสใด ๆ มันก็มีรสนั้น ๆ ฯ เมื่อสัตว์เหล่านั้นกินอาหารหยาบนั้นเข้าไป ต่อจากนั้นมูตรและกรีสะก็ปรากฏ ฯ ลำดับต่อมาทวารหนักและช่องทวารเบาของสัตว์เหล่านั้นก็เกิดขึ้นเพื่อที่จะขับถ่ายของสิ่งนั้น ฯ

(27) เหมือนอย่างนั้นสิ่งเหล่านี้คือ ง้วนดิน สะเก็ดดินและเครือดินที่สัตว์เหล่านั้นบริโภคแล้ว เป็นเหมือนอาหารทิพย์ พวกเขาบรรเทาความหิวแล้วย่อมดำรงอยู่ เจริญรส

เปลี่ยนรส ฯ ก็ข้าวที่พวกเขาบริโภคแล้วเจริญรส เพราะเป็นสิ่งละเอียดอ่อนตามวัตถุ, ย่อมยังปัสสาวะและอุจจาระให้เกิดขึ้นเพราะวัตถุเป็นของหยาบ ฯ ลำดับต่อมาจึงเกิดท่อที่ทำให้อุจจาระและปัสสาวะไหลออก ฯ ความเป็นชายเกิดปรากฏขึ้นแก่ชาย ความเป็นหญิงก็เกิดขึ้นแก่หญิง ฯ ความเป็นชายหรือเป็นหญิง ย่อมเป็นไปในอัตภาพของชายหรือหญิงที่มีอยู่ก่อน ฯ ตราบใดที่กามราคะไม่ปรากฏขึ้นในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เพราะอานุภาพของอุปจารฌาน ตราบนั้นอินทรีย์ของหญิงและชายก็ปรากฏขึ้นเพราะอาศัยราคะที่มีพลัง ฯ ก็ในเวลาที่อานุภาพของอุปจารฌานถูกตัดขาด กามราคะที่มีกำลังเป็นสิ่งที่สัตว์เหล่านั้นได้เสพแล้วฯ ต่อจากนั้น ความเป็นหญิงและชายเพราะอาศัยกามราคะนั้นก็ปรากฏขึ้นในอัตภาพของสัตว์ทั้งหลาย ฯ ในกาลนั้น ผู้หญิงจ้องดูผู้ชาย ผู้ชายก็จ้องดูผู้หญิงเป็นเวลานาน ความเร่าร้อนทางกามราคะเป็นปัจจัยก็เกิดขึ้น ฯ ต่อจากนั้นสัตว์ก็เสพเมถุนกัน ฯ สัตว์เหล่านั้นก็มีการเสพอสัทธรรมกันเป็นปัจจัย ฏกนักปราชญ์ติเตียนเฉี่ยนดี จึงพากันสร้างบ้านเรือนขึ้นเพราะเหตุแห่งการปกปิดอสัทธรรมนั้น ฯ พวกเขาอยู่ครองเรือน (ประพฤติ) อย่างสัตว์ผู้เกียจคร้านประเภทหนึ่ง คล้อยตามกันพากันสั่งสมมาโดยลำดับ ฯ ตั้งแต่นั้นมารำข้าวและแกลบก็เกิดขึ้นล้อมรอบเมล็ดข้าว แม้ที่ที่คนเด็ดแล้วก็ไม่งอกอีก, ต่อจากนั้น พวกเขาก็เสพเมถุนกัน ประชุมปรึกษากันว่า "โอ ช่างชั่วร้ายหนอ บาปปรากฏในสัตว์ทั้งหลาย ฯ เพราะว่าเมื่อก่อนพวกเขาคิดได้ดังใจ มีปีติเป็นอาหาร มีแสงสว่างในตนเอง เที่ยวไปในท้องฟ้า มีความเป็นอยู่ดีตลอดกาลยาวนาน ฯ ต่อจากนั้นง้วนดิน พื้นดิน สะเก็ดดินและเครือดินก็เกิดขึ้นตามลำดับ, พวกเราเองบริโภคอยู่ตลอดเวลาอันยาวนาน, อนึ่งง้วนดินแม้เหล่านั้นหายไปแล้วเพราะการเกิดขึ้นของอกุศลธรรมอันเป็นบาปของเรา ฯ ต่อมาเมล็ดข้าวสารที่ไม่ต้องนึ่ง สะอาด มีกลิ่นหอมก็ปรากฏขึ้น ฯ บัดนี้ข้าวนั้นไม่บังในที่ที่ไม่ถูกตัด ตั้งรวมกันเป็นกำ ๆ ในที่เดียวกัน ฯ "โอหนอ พวกเราควรแบ่งข้าวกันเถอะ แล้วแบ่งข้าว ปันเขตแดนกัน ฯ ต่อจากนั้น สัตว์ผู้ใดผู้หนึ่งมีนิสัยเกียจคร้านครอบครองส่วนของตน ถือเอาส่วนของผู้อื่นที่เจ้าของเขามิได้ให้แล้วบริโภค ฯ พวกเขาลำสัตว์นั้น 2 ครั้งแล้วสละให้ ฯ แต่ในครั้งที่ 3

บางพวกก็ชับดีด้วยฝ่ามือ, บางพวกทุบด้วยก้อนดิน, บางพวกทุบด้วยท่อนไม้ ฯ ตั้งแต่นั้นมา การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ การติโทษ การพูดเท็จและการลงอาญาก็ปรากฏขึ้น ฯ ต่อมาพวกเขาทั้งหมดประชุมกันว่า "กรรมอันเป็นบาปเช่นนี้ เกิดขึ้นในสัตว์ทั้งหลาย พวกเราพึงสมมติสัตว์ผู้หนึ่งขึ้น, บรรดาพวกเรา พึงตำหนิผู้ควรตำหนิ พึงติโทษผู้ควรติโทษ พึงขับไล่ผู้ควรขับไล่ ฯ อนึ่ง พวกเรานำข้าว มาจากนาของพวกเราแต่ละคนจักให้แก่สัตว์ผู้นั้น" ฯ

(28) ก็ในสัตว์ทั้งหลายที่ตกลงกันแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ก็คือพระโพธิสัตว์ในกัปนี้นั่นเอง สมัยนั้นทรงเป็นผู้มีรูปงาม น่าชม มีศักดิ์มาก เต็มเปี่ยมด้วยปัญญา มีกำลัง มีอานุภาพมาก ในหมู่สัตว์เหล่านั้น สามารถที่จะยกย่องชมเชยหรือข่มพวกเขาได้, พวกเขาเข้าไปหาท่าน อ้อนวอนแล้วเชื้อเชิญท่านได้ทำการอภิเสกด้วยสังข์ทั้ง 3 ฯ ด้วยประการดังนี้พระโพธิสัตว์จึงปรากฏโดยพระนาม 3 คือ พระนามว่า "มหาสมมติ" เพราะเป็นผู้ที่มหาชนนอบน้อม, พระนามว่า "กษัตริย์" เพราะทรงเป็นใหญ่แห่งเกษตรกรทั้งหลาย พระนามว่า "ราชา" เพราะทรงยังสัตว์ทั้งหลายให้ยินดีโดยธรรมชาติเสมอกัน ฯ ท่านอาจารย์ทั้งหลายกล่าวหมายถึงพระองค์ว่า

> พระโพธิสัตว์ทรงสมภพในตระกูลพระอาทิตย์ ทรงเป็นบ่อเกิดแห่งคุณอันบริสุทธิ์ยิ่ง ทรงมีอานุภาพมาก ทรงเป็นพระราชา ทรงได้พระนามว่า "มหาสมมติ" พระองค์ทรงเป็นดวงตาของโลก ทรงเป็นผู้รุ่งเรืองด้วยรัศมีคือพระคุณ ทรงเป็นผู้กำจัดความมืด รุ่งเรืองแล้วประดุจพระอาทิตย์ดวงที่ 2 เขตแดน ที่พระโพธิสัตว์องค์ใด ผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก ตั้งและกำหนดไว้แล้วในโลก ชนทั้งหลายไม่อาจล่วงละเมิดเขตแดนนั้นได้ ชนทั้งหลายย่อมกล่าวคือประกาศ พระราชาผู้มียศ มีความกล้าหาญเป็นคนแรก ให้เป็นผู้รักษาเขตแดนในโลก ฯ

พระโพธิสัตว์นั่นแหละเป็นบุรุษคนแรกซึ่งมีฐานะอันประเสริฐในโลกอย่างนี้ ฯ เมื่อขัตติยมณฑลที่บุคคลตั้งพระโพธิสัตว์ให้เป็นกษัตริย์องค์แรกแล้วดำรงอยู่อย่างนี้, สัตว์พวกหนึ่งได้มีความคิดว่า "ท่านผู้เจริญ ธรรมอันเป็นบาปได้เกิดขึ้นแล้วในหมู่สัตว์

อทินนาทาน การดิโทษ การพูดเท็จ ทั้งการลงอาญาย่อมปรากฏ ไฉนหนอพวกเรา พึงลอยอกุศลธรรมอันเป็นบาปไป" ฯ พวกเขาจึงไปสร้างกระท่อมในป่าแล้วอยู่ในกระท่อมนั้น หาเลี้ยงชีพด้วยการเที่ยวขออาหารในคามนิคมและราชธานี ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกเขาจึงลอยอกุศลธรรมไปกระทำลัทธินอกศาสนา เพราะฉะนั้นจึงได้ชื่อว่า "พราหมณ์" อนึ่งในสมัยนั้น สัตว์เหล่าใดอยู่ครองคู่กัน ประกอบการงานที่ปรากฏมีการเลี้ยงโคการค้าขายและเกษตรกรรมเป็นต้น ชนเหล่านั้นท่านเรียกว่า "แพศย์" ฯ ในสมัยนั้น ชนเหล่าใดมีการงานไม่ดีมีเบียดเบียนคนอื่นเป็นต้น มีอาหารอันบริสุทธิ์ ชนเหล่านั้นท่านเรียกว่า "ศูทร" ฯ เพราะฉะนั้นวรรณะ 4 มี พราหมณ์เป็นต้น จึงปรากฏขึ้นโดยลำดับ ฯ

(29) ในเรื่องนั้น นับตั้งแต่มหาเมฆตั้งขึ้นมาเพื่อทำลายกัปจนถึงการกำหนดด้วยเปลวไฟนี้นับเป็น 1 อสงไขย เรียกว่า "สังวัฏฏะ" ฯ ตั้งแต่กำหนดเปลวไฟที่ทำลายกัปจนกระทั่งถึงมหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาล นี้จัดเป็นอสงไขยที่ 2 ท่านเรียกว่า "สังวัฏฏัฏฐายี" ฯ ตั้งแต่มหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาลจนกระทั่งถึงพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นนี้จัดเป็นอสงไขยที่ 3 ท่านเรียกว่า "วิวัฏฏะ" ฯ ตั้งแต่พระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น จนกระทั่งถึงมหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปอีกนี้จัดเป็นอสงไขยที่ 4 ท่านเรียกว่า "วิวัฏฏัฏฐายี" ฯ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า 64 อันตรกัป(และ) 24 อันตรกัปเป็น 1 วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป ฯ สื่อสงไขยที่เหลือเหล่านั้นโดยประมาณที่สมบูรณ์นั่นแหละโดยกาลมือสงไขยเป็นต้นจัดเป็น 1 มหากัปดังนี้แล ฯ พึงทราบความพินาศและการเผาไหม้ด้วยไฟอย่างนี้ก่อน ฯ ก็ในสมัยใด กัปย่อมพินาศไปด้วยน้ำ คำว่า มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปตั้งขึ้นแล้วตั้งแต่ต้น พึงให้พิสดารโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วข้างต้น ฯ ความแปลกกันมีดังต่อไปนี้ พระอาทิตย์ดวงที่ 2 เกิดขึ้นในที่นั้นฉันใด มหาเมฆคือฝนน้ำด่างที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปย่อมตั้งขึ้นในที่นั้นฉันนั้น ฯ มหาเมฆนั้น ยังฝนเม็ดเล็ก ๆ ให้ตกลงตามลำดับ โตขึ้นโดยลำดับตกจนเต็มแสนโกฏิจักรวาล ด้วยห้วงน้ำใหญ่ สถานที่ทั้งหลายมีแผ่นดินและภูเขาเป็นต้นที่ถูกน้ำด่างกระทบ ย่อมย่อยยับไป ฯ น้ำย่อมทรงอยู่ด้วยกำลังลมโดยรอบ

น้ำย่อมท่วมตั้งแต่พื้นแผ่นดินโดยรอบ จนถึงทุติยฌานภูมิ ฯ จริงอยู่ แผ่นดินย่อมพินาศไปด้วยน้ำด่างนั่นเอง เหมือนกับก้อนเกลือที่บุคคลใส่ลงในน้ำ ฯ เพราะฉะนั้นเกจิอาจารย์จึงกล่าวว่า "น้ำนั่นนั่นเอง ย่อมมีพร้อมกับน้ำที่รองแผ่นดิน" ฯ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า "น้ำด่างนั้นทำให้กองลมที่รองรับแผ่นดินนั้นให้พินาศไปโดยไม่มีส่วนเหลือแล้วรวมเป็นก้อนเดียวกันตั้งอยู่ในที่ทุกแห่ง" ฯ คำนั้นท่านกล่าวไว้ถูกแล้ว ฯ น้ำย่อมละลายพรหมโลกเบื้องบนให้พินาศไปจรดถึงชั้นสุภกิณหภูมิแล้วตั้งอยู่ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า

แสนโกฏิจักรวาลย่อมพินาศไป ในเวลาที่โลกพินาศไปด้วยน้ำ
ที่กำเริบขึ้นแล้ว ฯ

ก็น้ำนั้นย่อมไม่สงบ ตราบเท่าที่สังขารโลกแม้น้อยหนึ่งยังมีอยู่ ก็น้ำนั้นท่วมสัพสังขารโลกแล้วย่อมสงบอันตรธานไปโดยเร็ว ฯ คำทั้งหมดเป็นเช่นเดียวกับคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า "อากาศในเบื้องล่างและเบื้องบน มีความมืดเป็นอันเดียวกัน" ฯ ในที่นี้โลกทำพรหมโลกขึ้นอาศัยสสราให้เป็นภูมิแรกแล้วปรากฏขึ้นโดยส่วนเดียว ฯ การกำหนดตั้งแต่มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปจนถึงน้ำด่างที่ทำลายกัปนี้จัดเป็น 1 อสงไขย ฯ ตั้งแต่การกำหนดด้วยน้ำด่าง จนถึงมหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาล นี้จัดเป็นอสงไขยที่ 2 ตั้งแต่มหาเมฆที่ทำให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาล จนกระทั่งถึงมีพระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นจัดเป็นอสงไขยที่ 3 ตั้งแต่มีพระจันทร์และพระอาทิตย์ปรากฏขึ้น จนถึงมหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปจัดเป็นอสงไขยที่ 4 ทั้ง 4 อสงไขยเหล่านี้จัดเป็น 1 มหากัปะ ความพินาศและการดำรงอยู่ด้วยน้ำ พึงทราบดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(30) ในสมัยใดกัปพินาศด้วยลม คำว่ามหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัปตั้งขึ้นตั้งแต่ต้น พึงให้พิสดารโดยนัยที่กล่าวแล้วข้างต้นนั่นแล ฯ ส่วนความแปลกกันมีดังนี้ : ในเรื่องนั้น ดวงอาทิตย์ดวงที่ 2 เกิดขึ้นฉันใด ลมที่สามารถจะทำลายกัปได้ย่อมเกิดขึ้นได้ฉันนั้นเหมือนกัน ฯ ลมนั้นพัดฝุ่นละเอียดให้เกิดขึ้นก่อน ต่อจากนั้นฝุ่นละอองเม็ดใหญ่ขึ้น พัดทรายเม็ดเล็ก ๆ ให้ปลิวขึ้น แล้วพัดทรายเม็ดหยาบและก้อนกรวดก้อนหิน จนกระทั่งถึงก้อนหินเท่าเรือนยอด และต้นไม้ที่เกิดบนภูเขา ฯ แผ่นหินและต้นไม้เหล่านั้น ลอยขึ้นจากแผ่นดินสู่ท้องฟ้าแล้วไม่ตกลงมาอีก แหลกละเอียดไปในท้องฟ้านั่นเอง ถึงความ

ว่างเปล่า ฯ ลำดับนั้น ลมเกิดขึ้นแล้วพัดแผ่นดินใหญ่ในภายใต้ให้พลิกกลับเป็นหน้าดิน ทำให้ข้างบนเป็นข้างล่างลอยไปในอากาศโดยลำดับ ฯ ส่วนของแผ่นดินที่มีประมาณ 100 โยชน์บ้าง 200, 300, 400 และ 500 โยชน์บ้าง แตกออกจากกันแล้วขึ้นไปกลายเป็นฝุ่นละอองด้วยกำลังลมในอากาศ ถึงความว่างเปล่า ฯ ลมตั้งขึ้นแล้วหอบทั้งภูเขาจักรวาลทั้งภูเขาสิเนรุขึ้นไปในอากาศ ฯ ภูเขาเหล่านั้นกระแทกกันแตกละเอียดพินาศไปในอากาศ ฯ โดยอุบายนั้นนั่นแหละ ลมเมื่อทำลายมุมมัฏฐกวิมาน อากาสัฏฐกวิมานจึงทำลายกามาวจรเทวโลก 6 ชั้นแล้วจึงทำลายแสนโกฏิจักรวาลให้พินาศไป ฯ ในแสนโกฏิจักรวาลนั้น ภูเขาจักรวาลกระทบกับภูเขาจักรวาล ภูเขาหิมพานต์กระทบกับภูเขาหิมพานต์ ภูเขาสิเนรุกระทบกับภูเขาสิเนรุแหลกละเอียดพินาศไป ฯ ลมย่อมพัดตั้งแต่ภาคพื้นแผ่นดิน จนกระทั่งถึงตติยฌานภูมิ ดังนั้นลมจึงพัดพรหมโลกทั้งสามชั้นให้พินาศไป ให้ตั้งจรดกับเวหัปผลภูมิ ฯ เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า

> โลกย่อมพินาศไป ในเวลาที่ลมขจัดแสนโกฏิจักรวาลเพราะธาตุกำเริบ ฯ

ลมนั้นพัดทุกสิ่งทุกอย่าง พร้อมทั้งน้ำรองแผ่นดินและลมที่รองน้ำรองแผ่นดินนั้นให้พินาศไป แม้ตัวเองก็พินาศไปด้วย ฯ อากาศในเบื้องบนกับอากาศในเบื้องล่าง มีดเป็นอันเดียวกัน ทั้งหมดนี้เหมือนกับที่เคยกล่าวมาแล้ว ก็ในที่นี้ โลกปรากฏขึ้นเริ่มต้นแต่สุภกิณหพรหมโลก ฯ สัตว์ทั้งหลายเคลื่อนจากเวหัปผลภูมิแล้วบังเกิดในชั้นสุภกิณหภูมิเป็นต้น ฯ ในเรื่องนั้น ตั้งแต่มหาเมฆที่ตั้งขึ้นเพื่อทำลายกัป จนถึงการกำหนดลมที่พัดทำลายกัปนี้เป็นอสงไขยหนึ่ง ฯ ตั้งแต่การกำหนดลมที่พัดทำลายกัป จนกระทั่งถึงมหาเมฆที่ให้ฝนตกเต็มแสนโกฏิจักรวาลนี้นับเป็นอสงไขยที่ 2 ฯลฯ อสงไขย 4 เหล่านี้ จัดเป็น 1 มหากัป ฯ พึงทราบความพินาศและการตั้งอยู่ด้วยลม ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(31) เพราะเหตุไร โลกจึงพินาศอย่างนั้น ฯ เพราะอกุศลมูลเป็นเหตุ ฯ เหมือนอย่างว่าอันตรกัป 3 อย่างนี้คือ โรคันตรกัป สัตถันตรกัปและทุพภิกขันตรกัป ย่อมเกิดขึ้นในวิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป เพราะความที่สัตว์มีราคะ โทสะและโมหะเป็นอันมาก ฯ

สังวัฏฏัฏฐกัปทั้ง 3 อย่างตามที่กล่าวมานั้น ย่อมมีได้เพราะความที่สัตว์มีราคะเป็นต้นเป็นอันมาก ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ ในข้อนั้น เมื่อราคะหนาขึ้นมากกว่า โลกย่อมพินาศไปด้วยไฟ, เมื่อโทสะหนาขึ้นมากกว่า โลกย่อมพินาศไปด้วยน้ำ, เมื่อโมหะหนาขึ้นมากกว่า โลกย่อมพินาศไปด้วยลม ฯ อีกอย่างหนึ่งเมื่ออกุศลมูลหนาขึ้น โลกย่อมพินาศไปอย่างนั้น ฯ ก็แลโลกนั้น เมื่อราคะหนามากกว่าย่อมพินาศไปด้วยไฟ, หรือเมื่อโทสะหนามากกว่า ย่อมพินาศไปด้วยไฟ, หรือว่าเมื่อโทสะหนามากกว่าย่อมพินาศไปด้วยน้ำ ฯ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "เมื่อโทสะหนามากกว่าย่อมพินาศไปด้วยไฟ, เมื่อราคะหนามากกกว่า ย่อมพินาศไปด้วยน้ำ, เมื่อโมหะหนามากกว่าย่อมพินาศไปด้วยลม" ฯ ได้ยินว่าความพินาศเหล่านั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ "การที่โทสะเช่นเดียวกับสัตว์ที่ปรากฏตัว เปรียบเสมือนไฟ, และการที่ราคะเช่นเดียวกับสัตว์ที่ไม่ปรากฏตัวเปรียบเสมือนฟืน เหมาะสมกันแล้ว" ฯ เมื่อโลกพินาศอย่างนั้น มันพินาศด้วยไฟ 7 ครั้งติดต่อกัน, ในครั้งที่ 8 โลกเมื่อพินาศอย่างนี้ จะพินาศด้วยน้ำ 7 ครั้ง แล้วจึงพินาศด้วยไฟอีก 7 ครั้ง ฯ โดยเวลาเพียงเท่านี้ก็ล่วงไปถึง 63 กัป ฯ ระหว่าง 63 กัปนี้ ลมซึ่งกันวาระที่จะพินาศด้วยน้ำอันมาถึงแล้วก็ได้ช่องทำลายสุภกิณหพรหม ซึ่งมีกำหนดอายุ 64 บริบูรณ์ ยังโลกให้พินาศได้ ฯ ก็ในเรื่องกัปวินาศนี้ พึงทราบความพินาศแห่งโลกส่วนใหญ่ด้วยอำนาจแห่งราคะ เพราะท่านกล่าวไว้ว่า "ราคะย่อมเป็นไปแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นส่วนมาก" ฯ เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า

> กัปที่พินาศด้วยไฟ 7 ครั้ง ครั้งที่ 8 พินาศด้วยน้ำ เวลาใด
> 64 มหากัปครบบริบูรณ์ เวลานั้น 64 มหากัปนั้น พึงเป็น
> อันเดียวกันกับลม โลกเมื่อพินาศด้วยไฟ ย่อมพินาศตั้งแต่ใต้
> ชั้นอาภัสสรภูมิลงมา เมื่อพินาศด้วยน้ำ น้ำย่อมท่วมตั้งแต่ชั้น
> สุภกิณหภูมิลงมา เมื่อพินาศด้วยลมพินาศตั้งแต่ชั้นเวหัปผลภูมิลงมา
> โลกย่อมพินาศด้วยอาการอย่างนี้ ฯ

ในบรรดาอสงไขยกัป 4 ทั้งหมดนี้ อันตรกัป 64 ในวิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป ย่อมมีในชมพูทวีป ฯ ในคำว่า "อันตรกัปนี้" ได้แก่ กัปมีดัณหาเป็นต้น ของอันตรกัปนั้นมีอยู่

เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า กัป ได้แก่ สัตว์โลก ฯ

(32) ความพินาศของกัป ชื่อว่ากัป และเพราะลบบทหน้าจึงชื่อว่า อันตรกัป อธิบายว่า "ยังไม่ถึงสังวัฏฏกัป โลกพินาศไปก่อน" ฯ ก็อันตรกัปนั้นมี 3 อย่างคือ สัตถันตรกัป โรคันตรกัปและทุพภิกขันตรกัป ฯ ในกัปทั้ง 3 นั้น เมื่อหมู่สัตว์มีความโลภมาก ชื่อว่า ทุพภิกขันตรกัป, เมื่อหมู่สัตว์มีโทสะมากชื่อว่าสัตถันตรกัป, เมื่อหมู่สัตว์มีโมหะมากชื่อว่าโรคันตรกัป ฯ ในกัปนั้น หมู่สัตว์ฉิบหายไปเพราะทุพภิกขันตรกัป โดยมากไปเกิดในเปรตวิสัย ฯ ถามว่า "เพราะเหตุใด" ตอบว่า เพราะความอยากในอาหารมีกำลังแรง ฯ หมู่สัตว์ที่ฉิบหายเพราะสัตถันตรกัปโดยมากไปเกิดในนรก ฯ ถามว่าเพราะเหตุใด ฯ ตอบว่า เพราะการฆ่าซึ่งกันและกันด้วยกำลัง ฯ หมู่สัตว์ที่ฉิบหายเพราะโรคันตรกัปโดยมากไปเกิดในสวรรค์ ฯ ถามว่าเพราะเหตุใด ฯ ตอบว่า เพราะว่าสัตว์เหล่านั้น เกิดเมตตาจิตว่า "โอหนอ โรคอย่างนี้ไม่พึงมีแก่สัตว์เหล่าอื่น" ฯ อันตรกัปทั้ง 3 คือ วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัปและโลกพินาศ มีถึง 64 ครั้ง ตามความเหมาะสมด้วยประการฉะนี้ ฯ เพราะว่าอายุของมนุษย์ปฐมกัปมีอยู่ 1 อสงไขย อายุนั้นเสื่อมลงตามลำดับเพราะเป็นที่สั่งสมอกุศลธรรม ตั้งอยู่ชั่วระยะเวลา 10 ปี ฯ ในอันตรกัปอันใดอันหนึ่งตามที่กล่าวมาแล้วในขณะนั้น นี้เป็นอันตรกัปหนึ่ง ฯ อายุนั้นกลับเจริญขึ้นอีก เพราะเหตุสั่งสมกุศลธรรมมีอยู่ 1 อสงไขย ต่อจากนั้นก็เสื่อมลงตามลำดับอีก แต่ตั้งอยู่ชั่วระยะเวลา 10 ปี ฯ และในขณะนั้นเป็นอันตรกัปหนึ่ง ฯ โดยนัยนี้พึงทราบว่า "ยังไม่ถึงสังวัฏฏกัปก็มีอันตรกัป 64 ก่อน" ฯ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "วิวัฏฏัฏฐายีอสงไขยกัป ท่านสงเคราะห์เข้าเป็น 64 อันตรกัป ด้วยประการฉะนี้" ฯ กัปทั้ง 3 พวกนี้มีประมาณเท่ากันกับวิวัฏฏัฏฐายี-อสงไขยกัปนั้น ฯ ถามว่าเพราะเหตุใดมนุษย์จึงมีความเสื่อมและความเจริญตามประมาณของอายุ ฯ ตอบว่า "เพราะว่ามีความเสื่อมและความเจริญเนื่องจากฤดูกาลและอาหาร, ด้วยว่าอายุย่อมเสื่อมและเจริญด้วยอำนาจของฤดูกาลและอาหาร" ฯ พระราชาทั้งหลายในที่นั้น ไม่ทรงดำรงอยู่ในธรรม ฯ ลำดับนั้น อุปราชก็ดี เสนาบดีก็ดี เศรษฐีก็ดี ทั่วนคร ทั่วประเทศ ก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน ฯ

(๓๓) ลำดับนั้น อารักขเทวดาแห่งมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น ภุมเทวดาผู้เป็นมิตรของอารักขเทวดาเหล่านั้นก็ดี, อากาสัฏฐกเทวดา ผู้เป็นมิตรของภุมเทวดา, อุฌหวลาหกเทวดาผู้เป็นมิตรของอากาสัฏฐกเทวดา, อัพภวลาหกเทวดาผู้เป็นมิตรของอุฌหวลาหกเทวดา สีตวลาหกเทวดาผู้เป็นมิตรของอัพภวลาหกเทวดา, วาตวลาหกเทวดาผู้เป็นมิตรของสีตลาหกเทวดา, วัสวลาหกเทวดาผู้เป็นมิตรของวาตวลาหกเทวดา, จาตุมหาราชิกเทวดา ผู้เป็นมิตรของวัสวลาหกเทวดา, ดาวดึงสเทวดาผู้เป็นมิตรของจาตุมหาราชิกเทวดาก็ดี, ยามาเทวดาผู้เป็นมิตรของดาวดึงสเทวดาก็ดี, ดุสิตาเทวดาผู้เป็นมิตรของยามาเทวดาก็ดีไม่ตั้งอยู่ในธรรมเช่นกัน โดยอุบายดังกล่าวมานี้ บริษัทคือเทวโลกและพรหมโลกทั้งหมดจนถึงชั้นภวัคพรหมก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ยกเว้นพระอริยสาวก ฯ เพราะคนเหล่านั้นไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์จึงหมุนเวียนไปไม่สม่ำเสมอ ฯ ลมไม่พัดไปตามทางที่เคยพัด, วิมานที่ตั้งอยู่ในอากาศก็สั่นสะเทือน ฯ เมื่อวิมานสั่นสะเทือน จิตของเทวดาก็ไม่น้อมไปเพื่อรื่นเริง ฯ เมื่อจิตของเทวดาไม่น้อมไปเพื่อรื่นเริง ฤดูหนาวและฤดูร้อนย่อมไม่เกิดขึ้นตามกาล ฯ เมื่อฤดูไม่เกิดขึ้น ฝนก็ไม่ตกสม่ำเสมอ, บางแห่งก็ตก บางแห่งก็ไม่ตก ฯ แม้จะตกลงมาก็ไม่มีประโยชน์แก่ข้าวกล้า คือตกแล้วก็หายไป ฯ เพราะเหตุนั้นแผ่นดินจึงไม่มีโอชะ ฯ เพราะแผ่นดินไม่มีโอชะ ข้าวกล้าจึงไม่สม่ำเสมอ ฯ ข้าวกล้าที่ไม่มีโอชะก็ไม่มีกลิ่น รส และสี ฯ โอชะในอาหาร ในน้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น หรือว่าในโอสถก็ไม่มี ฯ ข้าวสารที่ใส่ลงในภาชนะหนึ่ง แข็งกระด้างส่วนหนึ่ง เหลวเกินไปส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งสุกพอดี ฯ ข้าวสารที่สุกด้วยไฟที่บริโภคแล้ว ย่อมสุกด้วยอาการ ๓ อย่าง แม้ในท้องสัตว์ทั้งหลาย ฯ สัตว์ทั้งหลายผู้บริโภคอาหารที่ไม่มีโอชะย่อมเป็นผู้มีโรคมาก, โรคทั้งหลายมีโรคเรื้อนและฝีเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้น ฯ โอสถทั้งหลายที่ไม่มีโอชะไม่สามารถจะระงับโรคได้ ฯ เพราะเหตุนั้น สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นจึงมีโรคมากและมีอายุน้อย, อายุเสื่อมไปเพราะอำนาจฤดูกาลและอาหารอย่างนี้ก่อน ฯ แต่ในเวลาใด พระราชาทั้งหลายทรงดำรงอยู่ในธรรม ในเวลานั้นอุปราชทั้งหลายก็ตั้งอยู่ในธรรมด้วย ฯ คนแม้ทั้งหมดจนกระทั่งถึงพรหมโลกก็ตั้งอยู่ในธรรมโดยนัยก่อน ฯ

(34) ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ย่อมโคจรสม่ำเสมอ เพราะคนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม ฯ ลมย่อมพัดไปตามทาง วิมานที่ตั้งอยู่บนอากาศย่อมไม่สั่นสะเทือน ฯ เพราะวิมานเหล่านั้นไม่สั่นสะเทือน จิตของเทวดาย่อมน้อมไปเพื่อที่จะรื่นเริง ฯ ฤดูถึงพร้อมด้วยกาลอย่างนี้ฝนจึงตกด้วยดี ฯ ฝนตกลงมาเป็นประโยชน์แก่ข้าวกล้าตั้งต้นแต่กาลหว่าน, หายไปตามฤดู เพราะเหตุนั้นแผ่นดินจึงถึงพร้อมด้วยรสโอชะ, โอชะย่อมมีในอาหาร น้ำมัน น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น หรือในโอสถทั้งหลาย ฯ เพราะโอชะนั้นข้าวกล้าทั้งหลายจึงสุกสม่ำเสมอ มีกลิ่น สี และรสที่สมบูรณ์ มีโอชะ ฯ โภชนะที่สมบูรณ์ด้วยโอชะเหล่านั้น แม้บริโภคเข้าไปแล้วย่อมย่อยง่าย ฯ โอสถทั้งหลายที่มีโอชะ สามารถที่จะระงับโรคที่เกิดขึ้นได้ ฯ เพราะเหตุนั้นสัตว์ทั้งหลายจึงไม่มีโรค มีอายุยืน ฯ อายุย่อมเจริญด้วยอำนาจฤดูกาลและอาหารอย่างนี้ ฯ พึงทราบความพินาศและการตั้งอยู่ของโอกาสโลกอย่างนี้ ฯ ข้าพเจ้าได้แต่งคัมภีร์โลก-สัณฐานโชตรดนคัณฐีขึ้น เพื่อทำปัญญาโลกทย์และปัญญาของสาธุชนให้ปรากฏ, ปริจเฉทที่ 1 ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งกัป จบแล้ว ฯ

ปริจเฉทที่ 2

(ว่าด้วยการพรรณาภูเขาจักรวาลและภูเขาสิเนรุ)

(เรื่องพระอาทิตย์ 7 ดวง และจักรวาล)

(35) ครั้นเมื่อโลกสันนิวาสยังโลกให้พินาศไปด้วยเหตุ 3 ประการเหล่านี้แล้ว กลับตั้งขึ้นใหม่ ในวันที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏนั่นแหละ ภูเขาสิเนรุ ภูเขาจักรวาล ภูเขาหิมพานต์ ทวีปและทะเลก็ปรากฏขึ้น ฯ การปรากฏของดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มีนัยดังกล่าวแล้วในหนหลังนั่นแล ฯ มีความแตกต่างกันดังนี้ : เพราะท่านกล่าวไว้ว่า "สถานที่เหล่านั้น ปรากฏขึ้นพร้อมกันในวันเพ็ญเดือน 4 (ผัคคุณะ) ข้าพเจ้า จักกล่าวถึงอาการคือความเป็นไปของสถานที่เหล่านั้น ฯ บรรดาสัตว์เหล่านั้น ที่ชื่อว่า "จักรวาล" ได้แก่สถานที่ที่

ประดับประดาไปด้วยภูเขาสิเนรุ ภูเขาสัตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่ 4 ทวีป ทวีปน้อย 2,000 ทวีปและมหาสมุทร และแวดล้อมด้วยภูเขาจักรวาลเป็นสถานที่ชื่อว่า "จักรวาลหนึ่ง" ฯ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นอย่างนี้ ดาวนักษัตรและดวงดาวทั้งหลายก็ปรากฏขึ้น ฯ ตั้งแต่นั้นมากลางคืนและกลางวันจึงปรากฏขึ้น หนึ่งเดือน ครึ่งเดือน ฤดูและหนึ่งปีย่อมปรากฏขึ้นตามลำดับ ฯ ก็ในวันที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้น ภูเขาหลวงสิเนรุ ภูเขาจักรวาล ภูเขาหิมพานต์ ทวีปใหญ่ทั้ง 4 และทวีปน้อย 2,000 ย่อมปรากฏขึ้น ฯ พึงทราบว่า "ภูเขาสิเนรุเป็นต้นเหล่านั้น ปรากฏขึ้นอย่างพร้อมเพรียงกันคือไม่ก่อนไม่หลังในวันเพ็ญเดือน 4 (ผัคคุณะ)" ฯ ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า "เพราะในจักรวาลหนึ่งมีความยาวและความกว้างด้านละ 1,203,450 โยชน์" ฯ ดังนั้นเมื่อว่าโดยประมาณที่กล่าวมาแล้ว จักรวาลนี้มีภูเขาสิเนรุสูง 84,000 โยชน์เป็นที่ตั้ง และระหว่างภูเขาสิเนรุกับภูเขาจักรวาลจากทิศเหนือถึงทิศใต้ห่างกัน 559,725 โยชน์ ชื่อว่ามัชฌิมวิถี ฯ อีกอย่างหนึ่ง

> จักรวาลหนึ่งมีความยาว 1,203,450 โยชน์ วัดโดยรอบทั้งหมดได้ 3,660,350 โยชน์ แผ่นดินนี้ท่านวัดโดยความหนาได้ 240,000 โยชน์ น้ำรองรับแผ่นดินนั้นไว้ ฯ
>
> ลมพุ่งขึ้นไปจรดท้องฟ้าสูง 960,000 โยชน์ นี้เป็นการตั้งอยู่ของโลก ฯ

ในโลกนี้ที่ตำรงอยู่อย่างนี้มี

> ภูเขาที่สูงที่สุดชื่อ "สิเนรุ" หยั่งลึกลงไปในมหาสมุทร 84,000 โยชน์ สูงขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน ภูเขาใหญ่ทั้ง 7 เหล่านี้คือ ยุคนธร อิสินธร กรวิก สุทัศน์ เนมินธร วินตกะ และอัสกรรณ เป็นทิพยสถานวิจิตรตระการด้วยนานารัตนะ หยั่งลึกลงในมหาสมุทร โดยประมาณลดหลั่นกึ่งหนึ่งโดยลำดับตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของมหาราชทั้งหลาย อันเทวดาและยักษ์อยู่อาศัย(รับใช้)แล้ว ภูเขาหิมวันต์สูง 500 โยชน์ กว้างและยาว 3,000 โยชน์ ประดับด้วยยอดเขา 84,000 ยอด ต้นชมพูวัดโดยรอบได้ 15 โยชน์ ลำต้นและ

ที่งวัดโดยรอบยาว 20 โยชน์ ภูเขาจักรวาลหยั่งลึกลงไปในมหาสมุทรลึก ถึง 82,000 โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่ากัน ตั้งล้อมรอบโลกธาตุทั้งหมดไว้ ฯ

(36) ในจักรวาลนั้น มณฑลดวงจันทร์ประมาณ 49 โยชน์ มณฑลดวงอาทิตย์ 50 โยชน์ พิภพดาวดึงส์ ใหญ่ประมาณ 10,000 โยชน์ พิภพอสูร อวีจิมหานรก และชมพูทวีป ก็มีขนาดเท่ากัน ฯ อมรโคยานทวีป ใหญ่ประมาณ 100,000 โยชน์ บุพพวิเทหทวีปมีประมาณเท่ากัน ฯ อุตตรกุรุทวีปใหญ่ประมาณ 8,000 โยชน์ ฯ บรรดาทวีปเหล่านี้แต่ละทวีป เป็นทวีปใหญ่ มีทวีปน้อยทวีปละ 500 เป็นบริวาร ฯ สถานที่นั้นทั้งหมดรวมเป็น 1 จักรวาล 1 โลกธาตุ, ในระหว่างจักรวาลนั้นมีนรกชื่อ "โลกันตริกนรก" ตั้งอยู่ ฯ จักรวาลทั้งหลายเป็นสถานที่หาที่สุดมิได้ ด้วยประการฉะนี้ ฯ

(37) ในจักรวาลนั้น คำว่า "จักรวาล" ซึ่งควรจะเรียกว่า "จักรวาฏ" ก็นิยมเรียกกันว่า "จักรวาล" ฯ เพราะเหตุที่จักรวาลมีขอบเขตเสมอกันเหมือนล้อรถ และมีลักษณะลุ่มลึกเหมือนแอ่ง, เพราะเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า จักรวาล ฯ น้ำตั้งอยู่ เพราะรองรับโลกไว้, ท่านกล่าวความหนาของแผ่นดินไว้แล้ว ฯ การกำหนดว่า "ด้านขวางมีขนาดเท่านี้ ด้านกลมมีขนาดเท่านี้" ท่านมิได้กล่าวไว้ ฯ ในเวลาที่โลกพินาศ แผ่นดินจะตั้งอยู่ในที่เท่าที่มีความพินาศเกิดขึ้น ฯ แสนโกฏิจักรวาล ตั้งอยู่เหนือน้ำเหมือนเรือของหมู่มนุษย์ เหมือนดอกไม้และเหมือนใบไม้ ฯ สถานที่เหล่านั้นไม่เกี่ยวเนื่องกัน ถ้าจะเกี่ยวเนื่องก็ไม่พึงหวั่นไหว ฯ ถามว่า "ฝุ่นตั้งอยู่เหนือน้ำได้อย่างไร" ฯ ตอบว่า "แผ่นดินฝุ่นนี้ไม่ได้ตั้งอยู่เหนือน้ำ" ฯ ถ้าหากตั้งอยู่ก็พึงละลายเข้าไปในน้ำ ฯ แต่ภายในแผ่นดินฝุ่นมีแผ่นดินศิลาอยู่ ฯ ทั้งแผ่นดินศิลาและภูเขาจักรวาลก็เนื่องเป็นอันเดียวกัน ฯ ถ้าแผ่นดินศิลาและภูเขาจักรวาลมีระหว่างหรือช่อง น้ำภายนอกพึงไหลเข้าไปทำให้ภูเขาจักรวาลจมลง ฯ เพราะเหตุที่น้ำภายนอกจะไม่มีโอกาสไหลเข้าไปภายใน ฉะนั้นแผ่นดินจึงตั้งอยู่บนผิวน้ำเหมือนเรือ ฯ แผ่นดินศิลาเปรียบเสมือนพื้นขันสำริด ภูเขาจักรวาลเปรียบเสมือนขอบปากของขันสำริดนั้น ฯ

แผ่นดินฝุ่นเปรียบเสมือนภาชนะที่บุคคลใส่ไว้ในขันนั้น มหาสมุทรทั้ง 4 นี้ เปรียบเสมือนรส(น้ำ)แกงที่เขาใส่ไว้ในภาชนะ ฯ ภูเขาสิเนรุตั้งอยู่ตรงกลางสถานที่เหล่านั้นทั้งหมด เหมือนเสากระโดงใหญ่ที่มนุษย์ทั่ว ๆ ไปยกขึ้นตั้งไว้กลางเรือ ฯ ภูเขาสิเนรุมีสัณฐานกลม มิใช่เหลี่ยม ฯ ถ้าจะเป็นสี่เหลี่ยม ก็จะพึงมีฐานรองที่เป็นท่อนเสา 4 ฐานเหมือนขาตั้งที่ตั้งอยู่ทั้ง 4 มุม, เพราะมีสัณฐานกลมนั่นแหละ ภูเขาสิเนรุจึงตั้งอยู่บนท่อนเสา 3 ฐาน เหมือนภาชนะที่บุคคลตั้งไว้บนเตา, ท่อนเสา 3 ฐานเชื่อมติดกับแผ่นดินศิลา, ภูเขาสิเนรุใหญ่ประมาณ 4,000 โยชน์ ตั้งแทรกเข้าไปในท่อนเสาทั้ง 3(นั้น) ฯ เพราะฉะนั้น ภูเขาสิเนรุนั้นจึงไม่หวั่นไหว ตั้งอยู่เหมือนกับถูกตรึงตรึงไว้ ฯ เพราะฉะนั้นแลในคัมภีร์โลกบัญญัติท่านจึงกล่าวไว้ว่า "ภูเขาสิเนรุตั้งอยู่เหนือน้ำตลอด 8,000 โยชน์" ฯ แม้ท่ามกลางท่อนเสาทั้ง 3 ก็มีแผ่นดินฝุ่นเหมือนกัน มีเมืองอสูรเหนือเนินทรายแก้วด้วย ฯ ถามว่า ถ้าภูเขาสิเนรุกลมไซร้ (ทำไม) ในพระบาลีพระผู้มีพระภาคจึงตรัสไว้ว่า "ดูกรภิกษุ ขุนเขาสิเนรุยาวประมาณ 84,000 โยชน์ กว้าง 84,000 โยชน์" ฯ ตอบว่า พระพุทธพจน์แม้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ก็เพื่อทรงแสดงขนาดทางขวางของภูเขาสิเนรุ ฯ เหมือนดังภูเขาหิมพานต์ที่พระองค์ทรงตรัสไว้ว่า "ยาวและกว้าง 30,000 โยชน์" ภูเขาหิมวันต์นั้นมีลักษณะสี่เหลี่ยมเหมือนกันหรือ ฯ แม้ภูเขาจักรวาลมีลักษณะสี่เหลี่ยมเหมือนกัน ฯ เพราะฉะนั้น พระวจนะในพระบาลีนั้น ไม่ได้ทรงแสดงความเป็นสี่เหลี่ยมเลย ฯ (มีคำถามว่า) แม้เมื่อเป็นเช่นนั้นก็พึงเป็นสี่เหลี่ยม ฯ ถ้าไม่ได้เป็นสี่เหลี่ยมแล้ว ฯ เพราะเหตุไรจึงตรัสว่า

ทิศตะวันออกเป็นสีเงิน ทิศใต้เป็นสีแก้วอินทนิล
ทิศตะวันตกเป็นสีแก้วผลึก ทิศเหนือเป็นสีทอง ฯ

คำนั้นท่านกำหนดเอาแสงสะท้อนทางทิศนั้นแล้วกล่าวไว้ ฯ ถ้าว่าภูเขาสิเนรุพึงเป็นสี่เหลี่ยมเหมือนบ้านสี่เหลี่ยมไซร้ ฯ ท่านก็จะต้องกล่าวไว้ว่า "ฝาด้านทิศตะวันออก ฝาด้านทิศใต้" ฯ เพราะเหตุนั้นท่านกำหนดแม้เหตุว่าทิศนั้น ๆ แล้วจึงกล่าวคำว่า "ปุริมปสฺสํ ทกฺขิณปสฺสํ" เป็นต้น ฯ แม้ในคัมภีร์โลกบัญญัติท่านก็กล่าวไว้ว่า "แม้ภูเขา

สัตบริภัณฑ์ก็เป็นวงกลมเหมือนฉัตร เพราะความเป็นของกลมนั่นเอง แม้โดยส่วนกลมก็เป็นของกลมเหมือนกัน"ฯ ภูเขาสัตบริภัณฑ์ตั้งอยู่โดยความกลม เหมือนวงกลมแห่งฉัตรที่เป็นวงกลมนั่นเอง ฯ ในระหว่างของภูเขาเหล่านั้น เป็นสีทันดรมหาสมุทร ฯ ถ้าภูเขาเหล่านั้นจะไม่พึงตั้งหยั่งลงในมหาสมุทรโดยรอบไซร้ ฯ มหาสมุทรทั้งหมดก็พึงเป็นอันเดียวกัน ฯ ภูเขาจักรวาล หิมพานต์และสิเนรุถูกลมพายุหอบไปกระแทกที่ภูเขายุคนธรเป็นต้น โดยรอบ ในเวลาจักรวาลไหว น้ำทั้งหมดที่รวมกันเป็นห้วงน้ำใหญ่ก็จะพึงถึงความเป็นส่วนแห่งทิศเดียวกัน, ทวีปทั้งหมดจะพึงหวั่นไหวด้วยน้ำ ฯ เพราะฉะนั้นภูเขาเหล่านั้นหยั่งลงในมหาสมุทรเป็นแผน ๆ แล้วตั้งอยู่เหมือนฉัตรมณฑล ฯ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสเนื้อความนั้นอันเป็นเหตุ 8 ประการแห่งแผ่นดินไหว ได้ตรัสคำนี้ไว้ในมหาปรินิพพานสูตรว่า "ในกาลใด ลมพายุย่อมพัด ในกาลนั้นแผ่นดินย่อมไหว" ฯ

(38) แม้ในอรรถกถามหาปรินิพพานสูตรนั้น ท่านกล่าวไว้ว่า "ภาวะคือความหวั่นไหวย่อมไม่ปรากฏเพราะความที่เป็นวุตถุใหญ่, และแผ่นดินที่ไหวในครั้งนั้นย่อมไหวแม้ทั้งหมด, เพราะฉะนั้นน้ำจักเป็นน้ำอันเดียวกันสูงเพิ่มขึ้น" ฯ ในตอนนั้นศิลาปฐพีและภูเขาจักรวาลจะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันตั้งอยู่เหมือนเรือ ฯ สถานที่ซึ่งตั้งอยู่ภายใต้ แยกเป็น 2 ส่วน โดยลักษณะที่ตั้งอยู่แล้ว ชื่อว่าแผ่นดินศิลา, สถานที่ซึ่งตั้งอยู่เหนือส่วนสุดทั้ง 3 ชื่อว่าภูเขาจักรวาล ฯ ในที่ทั้งสองนั้นแผ่นดินศิลาหนา 120,000 โยชน์ ฯ ภูเขาจักรวาลและแผ่นดินฝุ่นก็หนาเท่ากัน, เบื้องล่างแต่นั้นเป็นที่ว่างไม่รก, ในบรรดาภูเขาเหล่านั้นภูเขาจักรวาลตั้งครอบจักรวาลทั้งหมด(ที่ตั้งอยู่) บนแผ่นดินฝุ่น ฯ เบื้องล่างภูเขาจักรวาลนั้นเป็นทะเลน้ำเค็มใหญ่ ในทะเลน้ำเค็มนั้นมีทวีป 4 ทวีป และมีทวีปน้อย 2,000 ทวีป ฯ ต่อจากนั้นเป็นภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ในระหว่างภูเขาเหล่านั้นมีทะเลชื่อสีทันดรอยู่ ขุนเขาสิเนรุตั้งอยู่ตรงกลาง, ก็ภูเขาสิเนรุนั้น

> เป็นภูเขาที่สูงที่สุด หยั่งลงในมหาสมุทรถึง 84,000 โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่านั้น ฯ แต่ละด้านประมาณ 84,000 โยชน์ ส่วนสูงประมาณ 168,000 โยชน์ ฯ ด้านทิศตะวันออกเป็นเงิน ด้านทิศใต้เป็นแก้วอินทนิล ด้านทิศตะวันตกเป็นแก้วผลึก ด้านทิศเหนือเป็นทอง ฯ

> ภูเขาสิเนรุเป็นภูเขาที่สูงที่สุด กลม มีสัณฐานเหมือนดะโพน กว้างทั้งด้านล่างและด้านบน 10,000 โยชน์ ฯ รัศมีของภูเขาสิเนรุนั้นพุ่งออกจากด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ แผ่ไปทางหลังทะเลแล้วจึงหยุดอยู่ที่ภูเขาจักรวาล ฯ และแม้รัศมีที่ออกจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ ทิศตะวันตกเฉียงเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็แผ่ไปทางหลังทะเลจรดภูเขาจักรวาล ในระหว่างรัศมีเหล่านั้นมีทะเลอยู่ 4 แห่ง ฯ

เหมือนอย่างว่ากอบัวกอหนึ่งในเหมืองใหญ่ มีใบ 4 ใบ มีดอกดูมอยู่ตรงกลาง 1 ดอก ฉันใด, ทวีป 4 ย่อมปรากฏเหมือนใบ 4 ใบ ภูเขาสิเนรุเหมือนดอกบัวดูมอยู่ตรงกลาง ที่ว่างถูกแวดล้อมด้วยน้ำเหมือนน้ำที่เหลือ ฉันนั้นนั่นแหละ ฯ ห้วงน้ำใหญ่แห่งมหาสมุทรนั้น ย่อมปรากฏแก่ผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย ฯ เมื่อผู้มีฤทธิ์เหล่านั้นเหาะไปทางอากาศ มหาทวีปทั้ง 4 ย่อมปรากฏเหมือนใบบัว ฯ ภูเขาสิเนรุตั้งอยู่ตรงกลางเหมือนดอกบัวดูม ฯ เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

> (ภูเขาเหล่านี้คือ) ยุคนธร อิสินธร กรวิก สุทัศน์ เนมินธร วินัตกะและอัสกรรณ บรรดาภูเขาเหล่านั้น ภูเขายุคนธรตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุ ภูเขาอิสินธรตั้งล้อมรอบภูเขายุคนธร ภูเขากรวิกตั้งล้อมรอบภูเขาอิสินธร ภูเขาสุทัศน์ตั้งล้อมรอบภูเขากรวิก ภูเขาเนมินธรตั้งล้อมรอบภูเขาสุทัศน์ ภูเขาวินัตกะตั้งล้อมรอบภูเขาเนมินธร ภูเขาอัสกรรณตั้งล้อมรอบภูเขาวินัตกะ ในระหว่างภูเขาเหล่านั้น มีทะเลชื่อ "สีทา" ลึกและกว้างเท่ากับประมาณส่วนสูงของภูเขาพระสุเมรุเป็นต้น แต่ในที่(คัมภีร์)อื่น ๆ เรียงลำดับมาเป็นอย่างอื่นทีเดียว นรชนผู้เป็นบัณฑิตพึงเข้าไปพิจารณาเอาเถิด ฯ

อีกอย่างหนึ่งพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขุนเขาสิเนรุสูงและกว้าง 84,000 โยชน์" ดังนี้ ฯ

(สิเนรุ)

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า "สิเนรุ ปพฺพตุตฺตโม" ความว่า ภูเขาสิเนรุชื่อว่าเป็นภูเขาที่สูงที่สุด เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า "สูงที่สุดในบรรดาภูเขาทั้งหลาย" ฯ อีกอย่างหนึ่ง ภูเขานั่นแหละสูงที่สุดมีชื่อว่าสิเนรุเป็นภูเขาสูง, มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ภูเขาสิเนรุสูงเยี่ยมได้แก่ เป็นจอมภูเขา" ฯ ทิศตะวันออกของภูเขาสิเนรุนั้นเป็นสีเงิน ฉะนั้น

น้ำในมหาสมุทรทางทิศตะวันออกถูกแสงสีเงินจับแล้ว ย่อมปรากฏเหมือนน้ำนม ฯ ส่วนทิศใต้เป็นสีอินทนิล ฯเพราะฉะนั้นน้ำในมหาสมุทรทางทิศใต้ จึงปรากฏเป็นสีเขียวเป็นส่วนมาก ฯ อากาศก็เหมือนกัน ฯ ทางทิศตะวันตกมีสีเป็นแก้วผลึก, ทิศเหนือมีแสงสีทอง, แม้มหาสมุทรทั้ง 4 กำหนดอย่างนั้น ด้วยแสงแห่งภูเขาสิเนรุนั่นเอง ฯ จริงอย่างนั้นแสงเงินและแสงแก้วมณีที่ออกจากเหลี่ยมภูเขาทางทิศตะวันออกและทิศใต้ เป็นอันเดียวกัน แล่นไปตามหลังสมุทรจนกระทั่งจรดภูเขาจักรวาลฯ แสงแก้วมณีและแก้วผลึกที่ออกจากเหลี่ยมภูเขาด้านทิศใต้และทิศตะวันตกก็ดี แสงแก้วผลึกกับแสงทองที่ออกจากทิศตะวันตกและทิศเหนือก็ดี แสงทองกับแสงเงินที่ออกจากทิศเหนือและทิศตะวันออกก็ดี เนื่องเป็นอันเดียวกัน แผ่ไปตามหลังมหาสมุทรจนจรดภูเขาจักรวาล ฯ ระหว่างรัศมีเหล่านั้นมีมหาสมุทรทั้งสี่ ฯ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ภูเขายุคนธรหยั่งลงในมหาสมุทร 42,000 โยชน์ ขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน ฯ ภูเขาอิสินธรหยั่งลงในมหาสมุทร 21,000 โยชน์ ขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน" เพราะฉะนั้นพึงทราบประมาณโดยส่วนลดลงครึ่งหนึ่ง ๆ แม้ในภูเขาที่เหลือโดยนัยนี้ ฯ

(40) ความลาดลุ่มอันเป็นเบื้องต้นหยั่งลงในมหาสมุทรจนถึงเชิงภูเขาจักรวาลฉันใด, พึงทราบว่าประมาณครึ่งหนึ่งจากประมาณภูเขาสิเนรุในภายใต้ จนถึงที่ชื่อว่าเชิงภูเขาสิเนรุดำรงอยู่แล้วเป็นอย่างดีเหมือนภูเขายุคนธร ทั้งภูเขาอิสินธรก็ฉันนั้นเหมือนกัน ฯ สมดังพระดำรัสที่ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย มหาสมุทรมีความลุ่มลึกลงไปตามลำดับ" ฯ มหาสมุทรสีทันดรทั้งหลาย ย่อมมีในระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขายุคนธรเป็นต้น ฯ ได้ยินว่าน้ำในมหาสมุทรสีทันดรนั้นลึก แม้หงส์ลงไปก็จม ไม่อาจจะลอยได้ ฯ เพราะฉะนั้น มหาสมุทรเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า "สีทันดร" ฯ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "มหาสมุทรเหล่านั้นโดยส่วนกว้างแล้วมีประมาณกว้างเท่ากับภูเขาสิเนรุเป็นต้นตามลำดับ" ฯ ถามว่า กว้างเท่ากันได้อย่างไร ฯ ตอบว่า ภูเขาเหล่านั้นชื่อว่ามีล้อมรอบภูเขาสิเนรุ ฯ ภูเขาแม้เหล่านั้น ตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุ โดยเป็นภูเขาบริวาร ฯ จริงอย่างนั้น ภูเขายุคนธรตั้งแวดล้อมภูเขาสิเนรุเป็นเบื้องแรก, ถัดจากนั้นไปเป็นภูเขาอิสินธร, ถัดไปเป็นภูเขากรวิก, ถัดไปเป็นภูเขาสุทัศน์, ถัดไปเป็นภูเขาเนมินธร, ถัดไปเป็น

ภูเขาวินัตกะ, ถัดไปเป็นภูเขาอัสกรรณตั้งลดหลั่นกันตามลำดับ ฯ ภูเขาแม้เหล่านั้น พึงทราบว่าตั้งอยู่โดยรอบ(ภูเขาสิเนรุ) ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

ภูเขาแม้เหล่านั้น ตั้งลดหลั่นกันลงมาครึ่งหนึ่งตามลำดับ ฯ จริงอย่างนั้น ภูเขายุคนธรสูงกว่าภูเขาอิสินธรครึ่งหนึ่ง ระหว่างภูเขาทั้งสองนั้น มีมหาสมุทรชื่อว่าสีทันดร, ภูเขาอิสินธรสูงกว่าภูเขากรวิกครึ่งหนึ่ง, ภูเขากรวิกสูงกว่าภูเขาสุทัศน์ครึ่งหนึ่ง, ภูเขาสุทัศน์สูงกว่าภูเขาเนมินธรครึ่งหนึ่ง, ภูเขาเนมินธรสูงกว่าภูเขาวินัตกะครึ่งหนึ่ง, ภูเขาวินัตกะสูงกว่าภูเขาอัสกรรณครึ่งหนึ่ง ภูเขาทั้ง 7 ลูกเหล่านั้น สูงกว่ากันตามลำดับ ตั้งอยู่เหมือนขั้นบันได ฯ ในข้อนั้น ระหว่างภูเขาสิเนรุกับยุคนธรมีมหาสมุทรชื่อสีทันดร, ระหว่างภูเขายุคนธรกับอิสินธรมีมหาสมุทรชื่อสีทันดร, ระหว่างภูเขาอิสินธรกับภูเขากรวิกมีมหาสมุทรชื่อสีทันดร, ระหว่างภูเขากรวิกกับภูเขาสุทัศน์มีมหาสมุทรชื่อสีทันดร, ระหว่างภูเขาสุทัศน์และเนมินธรก็มีมหาสมุทรสีทันดร ฯ ระหว่างภูเขาเนมินธรและวินัตกะมีมหาสมุทรสีทันดร, ระหว่างภูเขาวินัตกะและอัสกรรณมีมหาสมุทรสีทันดร เพราะฉะนั้น มหาสมุทรแม้เหล่านั้นท่านเรียกว่ามหาสมุทรสีทันดร ฯ ภูเขาเหล่านั้นมีมหาสมุทรสีทันดรทั้ง 7 เป็นบริวาร

ถามว่า มหาสมุทรนั้นมีปริมาณเท่าใด ฯ ตอบว่า ในระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขายุคนธร มหาสมุทรกว้างและลึก 84,000 โยชน์ ฯ มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขายุคนธรกับภูเขาอิสินธรกว้างและลึก 42,000 โยชน์ ฯ มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาอิสินธรและภูเขากรวิก กว้างและลึก 21,000 โยชน์ ฯ มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขากรวิกและภูเขาสุทัศน์ กว้างและลึก 10,500 โยชน์ ฯ มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาสุทัศน์และเนมินธร กว้างและลึก 5,250 โยชน์ ฯ มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาเนมินธรและวินัตกะ กว้างและลึก 2,625 โยชน์ ฯ

มหาสมุทรที่อยู่ตรงกลางภูเขาวินัตกะและอัสกรรณ กว้างและลึก 1,312 โยชน์ ปริมาณของภูเขานั้นมีอย่างนี้แล ฯ มหาสมุทรทั้ง 4 มีภูเขา 7 ลูกเป็นบริวาร ฯ มหาสมุทรทั้ง 4 นั้นคือ นีลสาคร ขีรสาคร ผลิกสาครและปีตสาคร ฯ ถามว่า

นีลสาครเป็นอย่างไร ฯ ตอบว่า บรรดาภูเขาเหล่านั้น เพราะเหตุที่ด้านทิศใต้ภูเขาสิเนรุมีสีเหมือนแก้วอินทนิลแม้มหาสมุทรที่ถูกรัศมีของภูเขาสิเนรุนั้นปกคลุมไว้ย่อมเป็นเหมือนสีเขียวด้วย, เพราะเหตุนั้นท่านจึงเรียกว่า "นีลสาคร" (ทะเลน้ำเขียว) ฯ เพราะเหตุที่ด้านทิศตะวันออกเป็นสีเงินแม้มหาสมุทรที่อยู่ข้างหน้าภูเขานั้นเป็นสีขาว มีสีเหมือนนมสด, เพราะเหตุนั้นแม้มหาสมุทรนั้นชื่อว่า "ขีรสาคร" (ทะเลน้ำนม) ฯ เพราะเหตุที่ด้านทิศตะวันตกมีสีเหมือนแก้วผลึก แม้มหาสมุทรที่อยู่ข้างหน้าภูเขานั้น มีสีเหมือนแก้ผลึก เพราะฉะนั้นจึงชื่อว่า "ผลิกสาคร" (ทะเลแก้วผลึก) ฯ เพราะเหตุที่ด้านทิศเหนือมีสีเหมือนทอง มหาสมุทรที่อยู่ข้างหน้าภูเขานั้นมีสีเหลือง เพราะเหตุนั้นจึงมีชื่อว่า "ปีตสาคร" (ทะเลเหลือง) ฯ พึงทราบว่า "มหาสมุทรทั้ง 4 เป็นเช่นนี้แล" ฯ

บรรดาภูเขาเหล่านั้น ภูเขาสิเนรุตรงกลางกลม วัดได้กว่า 252,000 โยชน์

(44) โดยส่วนกลมด้านในภูเขายุคนธร พึงทราบโดยประมาณ 756,000 โยชน์ โดยส่วนกลมด้านนอกโดยประมาณ 882,000 โยชน์, โดยส่วนกลมด้านในภูเขาสิเนรุ โดยประมาณ 113,400 โยชน์ แต่โดยส่วนกลมด้านนอก ประมาณ 1,197,000 โยชน์, โดยส่วนกลมด้านในภูเขากรวิก ประมาณ 1,320,000 โยชน์ แต่โดยส่วนกลมด้านนอก ประมาณ 1,354,000 โยชน์, ส่วนกลมด้านในภูเขาสุทัศน์ ประมาณ 1,417,500 โยชน์ ส่วนกลมด้านนอกประมาณ 1,433,250 โยชน์ ส่วนกลมด้านในภูเขาเนมินธร ประมาณ 1,464,750 โยชน์ ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ 1,472,650 โยชน์, ส่วนกลมด้านในภูเขาวินัตกะ ประมาณ 1,488,375 โยชน์ ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ 1,492,312 โยชน์, ส่วนกลมด้านในภูเขาอัสกรรณ ประมาณ 1,500,186 โยชน์ แต่ส่วนกลมด้านนอก ประมาณ 1,501,170 โยชน์ พึงทราบขนาดภูเขา ดังพรรณนามานี้ ฯ

แม่น้ำในท้ามกลางภูเขาวินัดกะและอัส กรรฒ หนา ลึกและกว้างประมาณ 1,312 โยชน์ ประมาณส่วนสูงของภูเขาที่ใกล้ภูเขาวินัดกะก็เท่ากัน สูงขึ้นไปตามลำดับจากภูเขาวินัดกะ ฒ ที่ใกล้ภูเขาอัส กรรฒ มีประมาณ 656 โยชน์ ฯ ทะเลน้ำเค็มที่อยู่ด้านนอกภูเขาอัสกรรฒลึกเท่านั้นเหมือนกัน, ความยาวและความกว้างของภูเขา-จักรวาล พึงทราบตามนัยที่กล่าวมาแล้วนั่นแล ฯ

(46) ส่วนครึ่งหนึ่งของภูเขาจักรวาลเว้นภูเขาสิเนรุเสีย มีประมาณ 559,725 โยชน์ ฯ ตั้งแต่ริมฝั่งโน้นของภูเขาสิเนรุ จนถึงท้ามกลางชมพูทวีป ประมาณ 279,860 โยชน์ ฯ ตั้งแต่ด้านฟากนี้ของภูเขาสิเนรุจนถึงด้านฟากโน้นของภูเขา-อัสกรรฒ ประมาณ 208,360 โยชน์ ฯ ตั้งแต่ด้านนอกของภูเขาอัสกรรฒจนถึงสุดเขตแดนชมพูทวีป ซึ่งเป็นทะเลน้ำเค็ม ประมาณ 66,503 โยชน์ ฯ ส่วนชมพูทวีปด้านขวางประมาณ 10,000 โยชน์ ฯ ส่วนทะเลน้ำเค็ม ตั้งแต่ภูเขาอัสกรรฒบางแห่งลึกประมาณ 100 วา ฒ สถานที่ซึ่งทวีปตั้งอยู่ ฯ ตั้งแต่ชมพูทวีปลงไปแม่น้ำก็ลาดลุ่มไหลไปจนถึงที่ใกล้ภูเขาจักรวาล ลึกประมาณ 32,000 โยชน์ ฯ ตั้งแต่ท้ามกลางชมพูทวีปจนถึงภูเขาจักรวาล ทะเลน้ำเค็มประมาณ 279,860 โยชน์ กำหนดหย่อนและเกินยังนับไม่ได้ ฯ ตั้งแต่ด้านนอกภูเขาอัสกรรฒจนถึงภูเขาจักรวาล ประมาณ 351,365 โยชน์ ฯ พึงทราบการนับโดยอนุโลมดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ

(47) ส่วนภูเขา 7 ลูกมีภูเขายุคนธรเป็นต้น ตั้งล้อมรอบภูเขาสิเนรุ ในเบื้องล่างและเบื้องบนตามลำดับ, โดยส่วนหนา ภูเขาสิเนรุเป็นต้นหยั่งลึกลงไป(ในมหาสมุทร) และสูงขึ้นไป(ในอากาศ) 84,000 โยชน์, จากภูเขาสิเนรุไป ภูเขายุคันธร 84,000 โยชน์ ตั้งแวดล้อมอยู่เป็นชั้นแรก ฯ ถัดจากภูเขายุคันธรไป ภูเขาอิสินธร หยั่งลงไปและสูงขึ้นไป(ในอากาศ) 42,000 โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขายุคันธร ฯ ภูเขากรวิกลึก สูงและกว้าง 21,000 โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาอิสินธร ฯ ภูเขาสุทัศน์ ลึก สูงและกว้าง 10,500 โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขากรวิก ฯ ภูเขาเนมินธรลึก สูงและกว้าง 5,250 โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาสุทัศน์ ฯ ภูเขาวินัดกะลึก สูงและกว้าง

2,625 โยชน์ ตั้งแวดล้อมภูเขาเนมินธร ฯ ภูเขาอัสกรรณกึก สูงและกว้าง 1,312 โยชน์ กับ 2 คาวุต ตั้งแวดล้อมภูเขาวินัตกะ, อีกประการหนึ่งว่า ลึก สูงและกว้าง 656 โยชน์ กับ 1 คาวุต ฯ จักรวาลหนึ่งโดยความยาวและกว้าง 1,203,450 โยชน์ กับ 3 คาวุต ฯ ตั้งแต่ท่ามกลางภูเขาสิเนรุเป็นต้นไป จากผิวน้ำในทิศทั้งปวงจนถึงฝั่งด้านนอกภูเขาอัสกรรณ ระยะทางวัดได้ 292,960 โยชน์ ฯ ในที่นี้ไม่มีการพูดถึงความหนาของภูเขาสัตบริภัณฑ์และภูเขาจักรวาล เพราะฉะนั้น พึงทราบว่าในอรรถกถาทั้งหลายท่านไม่ได้กล่าวไว้ ฯ

(48) อนึ่ง โดยเส้นผ่าศูนย์กลางจากภูเขาอัสกรรณเป็นระยะทางนับได้ 584,062 โยชน์ 2 คาวุต ฯ โดยรอบวัดได้ 17,520,187 โยชน์ 2 คาวุต ฯ ภายนอกภูเขาอัสกรรณ ชมพูทวีปตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศใต้ ในบรรดามหาสมุทรทั้ง 4 ฯ อมรโคยานทวีปตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศตะวันตก, อุตตรกุรุทวีปตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศเหนือ, บุพวิเทหทวีปตั้งอยู่ที่มหาสมุทรด้านทิศตะวันออก ฯ อีกอย่างหนึ่ง ในเรื่องภูเขาสิเนรุนี้ ชื่อของภูเขาทั้ง 4 ลูกที่รองรับ (วัศมี) มีชื่อต่าง ๆ กันมีขุรมาลี เป็นต้น ชื่อเหล่านั้นทั้งหมดพึงทราบว่า มีขึ้นด้วยอำนาจวัตถุที่มีอยู่อย่างมากมาย ฯ จริงอย่างนั้น มหาสมุทรใดมีเพชรมาก, ปลาที่มีร่างเหมือนมนุษย์ดำผุดดำว่ายอยู่ในน้ำด้วยจมูกอันแหลมคม มหาสมุทรนั้นชื่อว่า ขุรมาลี ฯ มหาสมุทรใด เปล่งแสงสว่างดั่งอยู่ประดุจไฟอันลุกโพลง และประดุจพระอาทิตย์เที่ยงวัน เพราะมีทองคำมาก, มหาสมุทรนั้นชื่อ อัคคิมาลี ฯ มหาสมุทรใดเปล่งแสงสีนวลประดุจน้ำนมและนมส้ม เพราะมีเงินมาก มหาสมุทรนั้นชื่อ ทธิมาลี ฯ มหาสมุทรใด เปล่งแสงประดุจหญ้ากุสะเขียวและข้าวกล้าที่สมบูรณ์ เพราะมีแก้วมณีเขียวมาก มหาสมุทรนั้นชื่อ กุสมาลี ฯ มหาสมุทรใดปรากฏประดุจป่าอ้อ เพราะมีแก้วบุษราคัมและแก้วไพฑูรย์มาก มหาสมุทรนั้นชื่อ นฬมาลี ฯ ในมหาสมุทรใด ลมม้วนน้ำแล้วพุ่งขึ้นหมดทุกส่วน เมื่อน้ำนั้นพุ่งขึ้นหมดทุกส่วน ก็ปรากฏราวกับว่าตลิ่งชันและบ่อน้ำใหญ่ทั่วไป, ส่วนอีกข้างหนึ่งเป็นเหมือนกับเหว เพราะคลื่นพุ่งขึ้น ฯ อนึ่ง น้ำนั้นพุ่งขึ้นด้วยกำลังแรง กระทบภูเขาจักรวาลและภูเขาสิเนรุ พุ่งขึ้นไปประมาณ 1-2 โยชน์ แล้วตกลงในมหาสมุทรอีก ฯ มหาสมุทรนั้น

เป็นเหมือนฝานรกใหญ่ ในที่ที่น้ำตกไป, ก็ที่ใดเขาเรียกว่า"ปากเหว" ในโลก, ที่นั้นมีเสียงน่าสะพึงกลัวเกิดขึ้น เหมือนจะทำลายสิ่งต่าง ๆ ท่านเรียกว่า "วลวามุขมหาสมุทร" ฯ ในวลวามุขมหาสมุทรนี้ ท่านกล่าวไว้ว่า "ความเจริญและความเสื่อมของน้ำ ย่อมมีด้วยกำลังน้ำที่แล่นไปจนถึงขอบปากจักรวาล" ฯ คำนั้นย่อมปรากฏเหมือนกับคำที่กล่าวนี้ ฯ วลวามุขมหาสมุทร ย่อมปรากฏชื่อว่า "จักกวาฬมุข" ในที่อื่นจากที่นี้ ฯ ในมหาสมุทรนั้น มีภูเขา 2 ลูกคือจักกะและเมนากะ ตั้งอยู่ทางด้านหลังของชมพูทวีป, ภูเขาเหล่านั้น ถูกกำลังลมหอบเกลียวน้ำไปโดยส่วนของภูเขาแล้วให้น้ำตกลงเหมือนห้วงน้ำใหญ่ ๆ ฯ ที่ภูเขานั้นท่านเรียกว่า "พลวามุข" ส่วนน้ำนั้นเป็นเกลียวคือเป็นปากอันใหญ่ในมหาสมุทร ฯ

(49) จริงอย่างนั้น ประตูนรกย่อมเปิดและปิดตลอดนิจกาล ด้วยอำนาจกรรมของเหล่าสัตว์ที่เข้าไปหมกไหม้ในอเวจีมหานรก ฯ ต่อมาเปลวไฟแลบออกจากมหานรกในเวลาที่เปิด พุ่งไปกว้างหลายโยชน์ตลอดบริเวณหน้าประตู ย่อมไหม้ส่วนของมหาสมุทรในเบื้องล่าง ฯ เมื่อใต้มหาสมุทรถูกไฟไหม้ น้ำในเบื้องบนย่อมหมุนลงไปภายใต้ด้วยมหาสมุทรที่ทำให้เกิดความน่ากลัว เหมือนน้ำที่หมุนด้วยอาการเป็นเกลียว ฯ น้ำในที่นั้นย่อมปรากฏชื่อว่า "วหวามุข" ฯ ก็มหาสมุทรนั้น ตั้งแต่ฝั่งไปลึกไปตามลำดับด้วยสามารถแห่ง 1 องคุลี 1 คืบ 1 ศอก 1 ยัฏฐิ 1 อุสภะ ครึ่งคาวุต ครึ่งโยชน์ เป็นต้น ที่เชิงเขาสิเนรุลึก 84,000 โยชน์, ภายใต้ภูเขาสิเนรุที่ตั้งอยู่อย่างนี้ ในที่มีประมาณ 84,000 โยชน์ น้ำย่อมหวั่นไหวด้วยปลา, ในที่มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ในเบื้องบน น้ำย่อมหวั่นไหวด้วยลม, ในที่มีประมาณ 4,000 โยชน์ ในท่ามกลางน้ำตั้งนิ่งอยู่ ฯ ก็แล ในมหาสมุทรนั้น คลื่นที่ชื่อว่า มหาวีจิย่อมพุ่งขึ้นสูงจากฝั่ง 60 โยชน์, ที่ชื่อว่าคงคาวีจิย่อมพุ่งขึ้นสูงจากฝั่ง 50 โยชน์, ที่ชื่อว่าโรหนวีจิย่อมพุ่งขึ้นสูงจากฝั่ง 40 โยชน์ ฯ ก็ในมหาสมุทรนั้น น้ำย่อมตกลงบนบกด้วยการเหวี่ยงของคลื่น เหมือนบุคคลเอามือฉือชากสัตว์มีช้างและม้าเป็นต้นแล้วเหวี่ยงไป ฯ เพราะฉะนั้น มหาสมุทรนั้นจึงชื่อว่า "อัสมิส", ซากศพใด ๆ ก็ไม่มี ในมหาสมุทรนั้นมีปลาชื่อ ติมิ ใหญ่ 200 โยชน์, ปลาติมิงคละใหญ่ 300 โยชน์,

ปลาติมิลติมิงคละใหญ่ 500 โยชน์ ฯ ปลา 4 ตัวนี้คือ ปลาอานนท์ ปลาติมิยะ ปลาอัชฌโรหะและปลามหาบหิติมิ แต่ละตัวใหญ่ได้พันโยชน์ ฯ ทราบว่า บรรดาปลาเหล่านั้น เมื่อปลาติมิลติมิงคละขยับคลีบเบื้องขวา น้ำในที่ 500 โยชน์ย่อมหวั่นไหว, คลีบข้างซ้าย หางและหัวก็เหมือนกัน ฯ ถ้าปลานั้นขยับทีเดียว 2 คลีบ ส่ายหางและหัวไปมา น้ำในที่ประมาณ 700-800 โยชน์ย่อมไหว เหมือนน้ำที่เขาใส่ภาชนะแล้วยกขึ้นตั้งบนเตา, น้ำในที่มีประมาณ 300 โยชน์ ที่เดือดแล้ว ย่อมไม่อาจเพื่อที่จะปกปิดได้(นิ่งไม่ได้) ฯ บัดนี้ ในมหาสมุทรนั้น มันทเทพบุตรเกิดแล้ว ถือเอาเครื่องมือจับปลาเป็นต้น คิดว่า "พวกเราจักจับปลาและเต่า" หรือว่าไม่อาจพูดได้ว่า "ในกาลนั้น พวกเราผู้ยิ่งใหญ่ จักได้ฝน คนทั้งหลายย่อมทุบหลัง (กันและกัน) หรือหนอ" ฯ ความจริง ตั้งแต่สมัยต้นกัปป์น้ำต่ำรงอยู่จรดนางเมขลาที่เชิงเขาสิเนรุ, น้ำแม้องคุลีหนึ่งก็ไม่ลด ทั้งไม่เพิ่มขึ้นจากจำนวนนั้น ฯ นี้เป็นเรื่องธรรมดาในมหาสมุทรนั้น ฯ แก้วมุกดาเป็นจำนวนมากมีขนาดเล็ก ใหญ่ กลาง และยาวเป็นต้นมีอยู่ในมหาสมุทรนั้น, แก้วมณีชนิดต่าง ๆ มีแก้วมณีเขียวเป็นต้นมีอยู่เช่นเดียวกัน, แก้วเพทายหลายชนิดมีสัณฐานดังสร้อยทองและมีสีเหมือนดอกไม้เป็นต้นก็ดี สังข์หลายชนิดมีทักขิณาสังข์ตัมพกุจฉิกสังข์และธมนสังข์เป็นต้นก็ดี ศิลาหลายชนิดมีศิลาขาว ศิลาดำ ศิลามีสีเหมือนมุกดาเป็นต้นก็ดี แก้วประพาฬหลายชนิดมีขนาดเล็กใหญ่ สีแดงเรื่อ ๆ และแดงเข้ม เป็นต้นก็ดี แก้วลายตาแมวกล่าวคือมณีเหลืองก็ดี ย่อมมีในมหาสมุทรนั้น ฯ เพราะฉะนั้นมหาสมุทรนั้น พึงทราบว่า "มีรัตนะเป็นจำนวนมาก คือมีรัตนะมิใช่น้อย" ฯ การพรรณาเรื่องภูเขาจักรวาลและภูเขาสิเนรุพึงทราบด้วยพรรณามานี้ ฯ ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์โลกสัณฐานโชตรดนคัณฐีขึ้น เพื่อทำปีติ ปราโมทย์และปัญญาของสาธุชนให้ปรากฏด้วยประการฉะนี้, ปริเฉทที่ 2 จบแล้ว ฯ

ปริจเฉทที่ 3

(ว่าด้วยการแสดงทวีปและภูเขาหิมพานต์)

(เรื่องทวีปใหญ่ทั้ง 4)

(50) บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในเรื่องทวีปต่อไป ฯ ในท่ามกลางแม่น้ำนั้นมีทวีปใหญ่ 4 ทวีป ซึ่งมีทวีปน้อย 2,000 เป็นบริวาร ฯ ทวีปใหญ่แต่ละทวีปแวดล้อมไปด้วยทวีปน้อยประมาณทวีปละ 500 ฯ ส่วนอมรโคยานทวีปมีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งดวง วัดโดยตรงได้ 2,300 โยชน์, โดยอ้อมได้ 4,000 โยชน์, ผ่าศูนย์กลาง 3,000 โยชน์, โดยรอบได้ 7,000 โยชน์ ฯ อุตตกุรุทวีปมีสัณฐานสี่เหลี่ยมจตุรัส ไหล่ทวีปด้านทิศบูรพาวัดได้ 2,000 โยชน์ ด้านทิศปัจจิม ทิศทักษิณและทิศอุดรก็เท่ากัน ฯ แต่วัดโดยรอบในไหล่ทวีปทั้ง 4 ด้าน ได้ด้านละ 2,000 โยชน์ รวมได้ 8,000 โยชน์ ฯ บุพวิเทหทวีปมีสัณฐานกลมวัดโดยตรงได้ 2,333 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 7,000 โยชน์ ฯ ชมพูทวีปมีสัณฐานเหมือนเกวียน ไหล่ทวีปด้านทิศบูรพากว้าง 4,000 โยชน์ ด้านทิศปัจจิมและทิศอุดรกว้างด้านละ 1,700 โยชน์ ด้านทิศทักษิณกว้าง 300 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 10,000 โยชน์ ฯ

(51) บรรดาทวีปทั้ง 4 นั้น ใบหน้าของชาวอมรโคยานทวีปมีสัณฐานดังพระจันทร์-ครึ่งดวง, ใบหน้าของชาวอุตตรกุรุทวีปมีสัณฐานดังตั่งสี่เหลี่ยม, ใบหน้าของชาวบุพวิเทหทวีปมีสัณฐานดังพระจันทร์เต็มดวง, ใบหน้าของชาวชมพูทวีปมีสัณฐานดังเรือนรถ ฯ ในบรรดาทวีปทั้ง 4 นั้น ชมพูทวีปโดยส่วนยาวและส่วนกว้างมีประมาณได้ 10,000 โยชน์ ฯ ในชมพูทวีปนั้นเป็นพื้นดินประมาณ 4,000 โยชน์, พื้นที่ที่ถูกน้ำท่วมในเวลาสัตว์ทั้งหลายสิ้นบุญ เรียกว่ามหาสมุทร ฯ มนุษย์ทั้งหลายย่อมอาศัยอยู่ในที่ประมาณ 3,000 โยชน์ อีก 3,000 โยชน์ พึงทราบว่าเป็นที่ตั้งของภูเขาหิมพานต์ ส่วนเกจิอาจารย์กล่าวว่า "ใบหน้าของมนุษย์ทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในทวีปทั้ง 4 และทวีปที่เป็นบริวารมีใบหน้าเหมือนทวีปนั้น ๆ" ฯ พวกมนุษย์ซึ่งอาศัยอยู่ในทวีปก็มีใบหน้าเหมือนกับทวีปนั้น ๆ, ใบหน้า

ของมนุษย์ที่อยู่ในทวีปที่เป็นบริวารก็เช่นเดียวกัน ฯ ในทวีปเหล่านั้น สถานที่ที่เป็นแก่น ของชมพูทวีป ชื่อว่ามัธยมประเทศ มีความยาวได้ 300 โยชน์ มีความกว้างได้ 250 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 900 โยชน์ ฯ มัชฌิมประเทศด้านทิศบูรพา จรดหมู่บ้าน สายชังคละ, ในนิคมแห่งนั้นมีหมู่บ้านชื่อมหาศาล ข้างหน้าแต่นั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ ฯ ในทิศตะวันออกเฉียงใต้มีแม่น้ำชื่อสาลวตี ฯ ถัดจาก แม่น้ำนั้นออกไปเป็นปัจจันตชนบทร่วมในเป็นมัธยมประเทศฯ ทางทิศใต้มีนิคมชื่อ เสตกัณณิกะ ถัดจากนั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ ฯ ทาง ทิศตะวันตกมีบ้านพราหมณ์ชื่อถุลละ เบื้องหน้าแต่นั้นไปเป็นปัจจันตชนบท ร่วมใน เป็นมัธยมประเทศ ฯ ทางทิศเหนือที่ภูเขาชื่ออุสีรธชะ ข้างหน้าแต่นั้นไปเป็น ปัจจันตชนบท ร่วมในเป็นมัธยมประเทศ ฯ พึงทราบการกำหนดมัธยมประเทศดัง พรรณามาฉะนี้ ฯ

(52) ก็ชนบทนี้มีสัณฐานดังตะโพน ในที่บางแห่งวัดโดยตรงได้ 80 โยชน์ บางแห่งวัดได้ 100 โยชน์ ฯ ส่วนตรงกลาง 300 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 900 โยชน์ ฯ สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้คือ พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก ของพระพุทธเจ้า พุทธอุปัฏฐาก พุทธมารดา พุทธบิดา อสีติมหาสาวก และ พระเจ้าจักรพรรดิ์ทั้งหลาย ย่อมบังเกิดในที่มีประมาณเท่านี้ ฯ สถานที่นั้นได้ชื่อว่า มัชฌิมประเทศ เพราะท่านเหล่านั้นอุบัติขึ้น, ชมพูทวีปแม้ทั้งหมด ชื่อว่ามัธยมประเทศ ทวีปที่เหลือชื่อว่าปัจจันตชนบท ฯ ในตาบพปันนิทวีป เมืองอนุปุราธะชื่อว่ามัชฌิมประเทศ เมืองที่เหลือชื่อว่าปัจจันตชนบท ฯ ท่านกล่าวชมพูทวีปไว้โดยพิสดารดังนี้ ชมพูทวีป นี้มีท่าเรือ 9 ล้าน 6 แสนโกฏิท่า มีบ่อรัตนะ 56 บ่อ มีเมืองเล็ก ๆ 9 ล้าน 9 แสนเมือง เป็นทวีปที่มีเมืองหลวง 63,000 เมืองถึง 3 ครั้ง ฯ สดับมาว่า ในชมพูทวีปแต่ดั้งเดิม มีเมืองหลวงอยู่ 63,000 เมือง ฯ ครั้งที่ 2 ครั้งที่ 3 ก็เหมือนกัน, เมืองเหล่านั้นรวมกันแล้วได้ 189,000 เมือง ฯ ที่ชื่อว่า โพธิมุขะ อันเป็นที่ตั้งมั่นแห่งอายุของมหานคร ท่านเรียกว่า เมืองหลวง ฯ

(53) ตรงกลางของชมพูทวีปนั้น มีรัตนปัลลังก์และต้นมหาโพธิ์ประดิษฐานอยู่ ฯ ถัดจากนั้นออกไปมีสถานที่ 6 แห่งเหล่านี้คือ ต้นอชปาลนิโครธ ต้นมุจลินท์ ต้นราชายตนะ อนิมิสกะเรือนแก้วและรัตนจงกรม, พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ย่อมทรงบำเพ็ญเพียรในสถานที่ทั้ง 6 แห่งนั้น ฯ ต่อจากนั้นออกไปมีแคว้นใหญ่ ๆ 16 แคว้นแวดล้อมมหาโพธิ์อยู่ ต่อจากนั้นมีเมืองเล็ก ๆ แวดล้อมต่อไปอีก คือ พาราณสี สาวัตถี เวสาลี มิถิลา อาฬวี โกสัมพี อุชเชนี ตักสิลา จัมปากี สาคละ สุงสุมารคีรี ราชคฤห์ กบิลพัสดุ์ สาเกต มัทราช อินทร์ปัต อุกลาปะ ปาตลีบุตร เชตุดร สังกัสสะ และกุสินาราเป็นต้น ฯ ถัดจากนั้นไปมีแคว้นใหญ่แวดล้อมอีก คือ เมืองกุรุ อัสกะ ไกสละ ไสนิ มคธ สิวี กาสิงคะ อวันตี มัญจาละ วัชชี คันธาระ เจติยะ วังกะ วิเทหะ กัมโพชะ มันธา มาตังคะ สีหระ กัสมีระ และมันทะเป็นต้น ฯ เมืองใหญ่ 16 เมืองที่เหลือยังมีอยู่ ฯ เมืองเหล่านั้นตั้งรายรอบต้นมหาโพธิ์นั้น ฯ แคว้น 16 แคว้นนี้คือ อังคะ มคธะ กาสิงคะ โกศล วัชชี อัลกปะ เจตะ วังสะ กุรุ มัญจาละ อัมพะ สุรเสนะ อัสกะ อวันตี คันธาระ กัมโพชะ แต่ละแคว้นกว้างใหญ่ได้ 300 โยชน์ ฯ นครอื่น ๆ กว้างใหญ่ 12 โยชน์บ้าง 11 โยชน์บ้าง 18 โยชน์บ้าง เมืองใหญ่ ๆ 16 เมืองนั้นที่ตั้งรายรอบอยู่ตรงกลางท่านเรียกว่า มัชฌิมประเทศ ฯ ระหว่างเมืองเหล่านั้น มีคามนิคมและชนบทเป็นอันมาก ฯ ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ชมพูทวีปนี้รายล้อมด้วยเมือง 34,000 เมือง, และคามนิคม เมืองเล็ก ๆ และชนบทหลายพันเมือง เป็นที่ประทับของพระราชาหลายพระองค์ พึงทราบว่านี้เป็นการพรรณนาชมพูทวีป ฯ

ต่อจากนี้ไปเป็นการพรรณนาอุตตรกุรุทวีปอย่างพิสดารซึ่งสำเร็จได้ด้วยบุญญานุภาพของชาวอุตตรกุรุทวีป ฯ

(54) ทราบมาว่าในอุตตรกุรุทวีปนั้น ต้นไม้อันน่ารื่นรมย์ มีค่าคบและกิ่งอันที่เกิดจากค่าคบนั้น เปรียบเหมือนเรือนยอดมีอยู่ในประเทศเหล่านั้น, ต้นไม้นั้นให้สำเร็จกิจคือการอยู่ของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหล่านั้นซึ่งอยู่อย่างมีความสุข ฯ ต้นไม้อื่น ๆ ที่เกิด

ดีแล้วในอุตตรกุรุทวีปนั้น ย่อมผลิตอกออกผลทุกเวลา ฯ แม้ห้วงน้ำที่ตารดาษไปด้วย ดอกปทุมชาติ ดอกปุณฑริกและดอกบัวแดงเป็นต้นที่กำลังเบ่งบาน ส่งกลิ่นหอมระรื่น ฟุ้งขจรไปโดยรอบตลอดเวลา ฯ แม้ร่างกายของชาวอุตตรกุรุทวีป ไม่สูงจนเกินไป รูปร่างสมส่วน มีกำลังเข้มแข็งตลอดอายุขัย ฯ พวกเขาอาศัยผลไม้ที่ไม่วายเลี้ยงชีวิต ไม่มีความทุกข์ยากด้วยกสิกรรม พาณิชกรรมเป็นต้น และด้วยการแสวงหาอาหาร ฯ ลำดับนั้น การยึดครองทาส ทาสีและกรรมกรเป็นต้นก็มิได้มีเลย ฯ ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ไม่มีภยันตรายที่เกิดจากความหนาว ร้อน ยุง เหลือบ ลม แดด งูและอาพาธเป็นต้น ฯ ในอุตตรกุรุทวีปมีอากาศอบอุ่นสม่ำเสมอตลอดเวลาเหมือนอากาศอบอุ่นในเวลาใกล้รุ่ง ในเดือนสุดท้ายของฤดูร้อนในชมพูทวีป ฯ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเหล่านั้น ไม่มีการทำร้ายและเบียดเบียนกัน ฯ พวกเขาบริโภคข้าวสาลีที่ไม่ได้ใช้ไฟหุง ไม่กระด้าง ไม่มีแกลบ ขาวบริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม เป็นเม็ดข้าวสารซึ่งหุงด้วยไฟอันเกิดจากกองถ่านหิน ฯ ได้ยินว่า ถ่านหินชื่อว่า โชติกะ มีอยู่ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ฯ ลำดับนั้น พวกเขาวางหิน ๓ ก้อนแล้วยกหม้อข้าวขึ้นตั้งข้างบน ไฟเกิดจากหินเหล่านั้นทำให้ข้าวสุก ฯ กับข้าวหรือแกงอย่างอื่นก็ไม่มี ฯ เมื่อพวกเขาบริโภคอยู่ ย่อมได้รสอาหารตามที่ต้องการ ฯ เมื่อพวกเขาบริโภคข้าวนั้นอยู่ไม่เป็นโรคง่อยเปลี้ย โรคเรื้อน โรคกลาก เกลื้อน โรคมองคร่อ ไม่เป็นลมบ้าหมู ไม่จาม ไม่แก่ก่อนวัย ฯ พวกเขาให้สถานที่นั้นแก่แขกผู้มาถึง ไม่มีความตระหนี่เลย ฯ ท่านผู้มีฤทธิ์ทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น ไปในที่นั้นแล้วรับบิณฑบาตกลับมา ฯ อนึ่ง พวกเขาไม่เป็นผู้กระจอก ไม่เปลี้ย ไม่บอด ไม่หลังค่อม ไม่ง่อย ไม่ด้วน ไม่วิกล มีร่างกายสมบูรณ์ ฯ ในอุตตรกุรุทวีปนั้น ที่เป็นสตรีก็ไม่สูง ไม่เตี้ย ไม่ผอม ไม่อ้วน ไม่ดำ ไม่ขาวเกินไป มีรูปพรรณสัณฐานงามยิ่งนัก ฯ จริงอย่างนั้น พวกเขามีนิ้วยาว มีเล็บแดง มีสันไม่ยาน ไม่เล็ก ดวงหน้าเบิกบานดังจันทร์เพ็ญ มีลักษณะดี มีผิวละเอียดอ่อนนุ่ม มีต้นขาชิด มีพันขาว มีสะดือลึก แข้งเรียว มีผมดำสนิท มีสะโพกผึ่งผาย มีขนน้อย มีสัมผัสเป็นสุขตลอดการทุกเมื่อ เจรจาไพเราะ ประดับประดาด้วยอาภรณ์ต่าง ๆ ท่องเที่ยวไป ฯ ผู้หญิงทุกคนเหมือนกับมีอายุ 16 ปี ฯ

ผู้ชายทุกคนก็เหมือนกับมีอายุ 20 ปี ฯ พวกเขาไม่ยินดีในลูกเมีย ฯ นี้เป็นเรื่องธรรมดาในอุตตรกุรุทวีปนั้น ฯ อนึ่ง หญิงชายในทวีปนั้น ย่อมอยู่ร่วมกันด้วยความพอใจในกายเพียง 7 วัน, ต่อจากนั้นก็ท่องเที่ยวไปเหมือนคนไม่มีราคะ ฯ ทุกข์อันเกิดจากการตั้งครรภ์หรือการบริหารครรภ์ อย่างในชมพูทวีปย่อมไม่มีในอุตตรกุรุทวีปนั้น, ทารกคลอดจากท้องแม่ง่ายยิ่งนัก ไม่แปดเปื้อนด้วยเมือกเป็นต้น เหมือนรูปทองที่ออกจากเบ้า ฯ นี้เป็นเรื่องธรรมดาในอุตตรกุรุทวีป ฯ ฝ่ายแม่คลอดบุตรหรือธิดาแล้ววางไว้ที่หนทางเป็นที่เที่ยวไปของมนุษย์เหล่านั้นแล้วไปโดยไม่ต้องห่วงใย ฯ บุรุษหรือสตรีเห็นเด็กที่นอนอยู่อย่างนั้นก็แหย่นิ้วของตนเข้าไปในปากเด็ก, น้ำนมย่อมไหลออกจากนิ้วมือนั้นเพราะผลกรรมของเด็กเหล่านั้น, พวกเขาย่อมเติบโตขึ้นด้วยอาการอย่างนี้ ฯ อนึ่ง พวกเขาเมื่อเติบโตอย่างนี้ เพียง 2-3 วันก็แข็งแรง ถ้าเป็นเด็กหญิงย่อมไปกับผู้หญิง ถ้าเป็นเด็กชายไปกับผู้ชาย ฯ เสื้อผ้าของพวกเขาได้มาจากต้นกัลปพฤกษ์, สัมผัสที่ละเอียดอ่อน เป็นสุขงดงามไปด้วยความงามต่าง ๆ ห้อยย้อยอยู่ที่กิ่งของต้นกัลปพฤกษ์นั้น ฯ อาภรณ์ทั้งหลายทำด้วยทอง เป็นเครื่องประดับศีรษะ คอ มือ สะเอวและเท้า อันงดงามด้วยดอกดวงและลวดลายหลากหลาย ฝังด้วยรัตนะสีต่าง ๆ อันรุ่งเรืองด้วยข่ายแห่งรัศมีนานาชนิด ห้อยย้อยลงจากต้นกัลปพฤกษ์เหมือนกัน ฯ แม้เครื่องดนตรี ตั้งแต่พิณ ตะโพน บัณเฑาะว์ กรับ กังสดาล สังข์ ขลุ่ยเป็นต้นก็เช่นเดียวกัน ฯ ในชมพูทวีปนั้นไม้ผลเป็นอันมาก ผลิผลเท่าหม้อ มีรสหวานซึ่งมนุษย์เหล่านั้นบริโภคแล้วจะไม่หิวกระหายไปตลอด 7 วัน ฯ แม่น้ำในทวีปนั้นมีน้ำสะอาดบริสุทธิ์ มีที่ทางอันดี น่ารื่นรมย์ ไม่มีเปลือกตม มีพื้นเป็นทราย ไม่เย็นเกินไป ไม่ร้อนเกินไป ดารดาษไปด้วยดอกไม้น้ำอันมีกลิ่นหอมชื่นใจ โชยกลิ่นอันชื่นใจ ไหลเอื่อยตลอดกลางทุกเมื่อ ฯ ฝั่งแม่น้ำนั้น ไม่มีกอไม้และเครือเขาอันรกรุงรัง มีแต่ไม้พวกไม่มีหนาม สมบูรณ์ด้วยดอกและผล ฯ ต้นจันทน์และต้นนาคย่อมหลั่งได้เอง ฯ ผู้ที่ประสงค์จะอาบน้ำวางผ้าอาภรณ์ไว้รวมกันที่ท่าน้ำ ลงน้ำ อาบน้ำแล้วขึ้นมาหยิบเสื้อผ้าและอาภรณ์ที่อยู่ข้างบน ฯ พวกเขาไม่มีความคิดว่า "นี้ของเรา นี้ของคนอื่น" ฯ เพราะเหตุนั้น พวกเขาจึงไม่มีการทะเลาะหรือวิวาทกันเลย ฯ พวกเขาจะสนุกสนานรื่นเริงในกามคุณเพียง 7 วัน

เท่านั้น ต่อจากนั้นย่อมท่องเที่ยวไปเหมือนคนปราศจากความยินดี ฯ พวกเขาย่อมเข้าไปนอนที่ต้นไม้ที่ประสงค์จะนอน ฯ อนึ่ง เมื่อสัตว์(คน)ตายไป พวกเขาไม่ร้องไห้ ไม่เศร้าโศก, แต่จะช่วยกันตกแต่งศพนั้นแล้วฝังไว้, ทันใดนั้น นกพวกหนึ่งก็จะพากันโฉบเอาศพนั้นไปยังทวีปอื่น ฯ เพราะฉะนั้นสุสานหรือสถานที่ไม่สะอาดจึงไม่มีในทวีปนั้น ฯ มนุษย์ที่ตายจากทวีปนั้น จะไม่ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน หรือเปรตวิสัย ฯ พวกเขาย่อมเกิดในเทวโลก ด้วยอานุภาพของศีล 5 ที่รักษาสำเร็จแล้ว นี้เป็นเรื่องธรรมดาในอุตตรกุรุทวีป ฯ พึงทราบว่า มนุษย์เหล่านั้นมีอายุขัย 1,000 ปี, นี้เป็นผลสำเร็จตามธรรมดาของพวกเขาเหมือนกับศีล 5* ฯ พึงทราบเรื่องอุตตรกุรุทวีปดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(เรื่องป่าหิมพานต์)

(55) ต่อไปนี้พึงทราบเรื่องป่าหิมพานต์โดยพิสดาร ฯ ภูเขาหิมพานต์ตั้งอยู่ในที่ประมาณ 3,000 โยชน์ ฯ ภูเขาหิมพานต์วัดโดยส่วนสูงได้ 500 โยชน์ โดยส่วนยาวและกว้าง 3,000 โยชน์ ประดับประดาด้วยยอดเขา 84,000 ลูก มียอดเขาสุทัศน์เป็นต้น ฯ เพราะฉะนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวว่า

ภูเขาหิมพานต์สูง 500 โยชน์ โดยส่วนยาวและส่วนกว้าง
3,000 โยชน์ ประดับประดาด้วยยอดเขา 84,000 ยอด

ภูเขาหิมพานต์นั้นงดงามด้วยแม่น้ำใหญ่ 5 สายที่มีน้ำไหลอยู่ตลอดเวลา บรรดาคำเหล่านั้นข้อว่า โยชนานำ สตานุจฺโจ หิมวา ปญฺจ ปพฺพโต ความว่า ภูเขาหิมพานต์สูง 500 โยชน์ ฯ ในคำว่าหิมวา นั้นที่ชื่อว่า หิมพานต์ เพราะอรรถ

---

*ชาวอุตตรกุรุทวีปรักษาศีล 5 ให้บริสุทธิ์ตลอดชีวิต ไม่ละเมิดศีลแม้สักข้อเลย

วิเคราะห์ว่าเป็นภูเขาที่มีหิมะปกคลุมอยู่ในฤดูหนาว หรือชื่อว่า หิมพานต์ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่ามีหิมะปกคลุมอยู่ในฤดูแล้ง ฯ ขึ้นชื่อว่าภูเขานั้น ท่านเรียกว่าภูเขา เพราะสงเคราะห์ด้วยภูเขาทั้งหลาย กล่าวคือยอดที่ต่อเนื่องกันด้วยหิน ฯ ภูเขานั้นท่านเรียกว่า คีรี เพราะหลั่งออกซึ่งวัตถุทั้งหลายมียาเป็นต้น อันเป็นแก่นสารของสายน้ำด้วยสามารถเป็นที่ให้เกิดเป็นต้น ฯ ข้อว่า "โยชนานิ สหสฺสานิ ตีณิ อายามวิตฺถโต" ความว่า ภูเขาหิมพานต์นั้นยาวและกว้าง 3,000 โยชน์ ฯ อธิบายว่า ประดับประดาคือ งดงามด้วยยอดเขา 34,000 ยอด มียอดเขาสุทัศน์และยอดเขาจิตระเป็นต้น ฯ

(56) อนึ่ง พึงทราบความแปลกกันในเรื่องนี้ท่านมิได้กล่าวไว้ดังนี้ : ภูเขาหิมพานต์นี้งดงามด้วยแม่น้ำใหญ่ 5 สายที่มีน้ำไหลอยู่โดยรอบ ฯ สระใหญ่ทั้ง 7 เหล่านี้คือสระอโนดาต สระกัณมุณฑะ สระรถการะ สระฉัททันต์ สระกุณาละ สระมันทากินี และสุระสีหปาตะ ซึ่งยาว กว้างและลึกอย่างละ 50 โยชน์ มีปริมณฑล 150 โยชน์ ตั้งอยู่ในภูเขาหิมพานต์นั้น ฯ บรรดาสระเหล่านั้น สระอโนดาตแวดล้อมด้วยภูเขา 5 ลูกคือ ภูเขาสุทัศน์ จิตระ กาละ คันธมาทน์ และไกลาส ฯ ในภูเขาทั้ง 5 ลูกนั้นยอดเขาสุทัศน์เป็นทอง สูง 200 โยชน์ ภายในคดเคี้ยว มีสัณฐานดังปากกา ตั้งบังสระอโนดาตนั้นไว้ ฯ

(57) ยอดภูเขาจิตรเป็นแก้วลัน ฯ ยอดเขากาละเป็นแร่พลวง ฯ ยอดภูเขาคันธมาทน์เป็นเนินเขา ภายในมีสีเหมือนเมล็ดถั่วเขียว ดารดาษไปด้วยคันธชาติ 10 ชนิด เหล่านี้คือ "ไม้มีกลิ่นที่รากมีไม้กระลำพักเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่แก่นมีไม้จันทน์เป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่กระพี้มีไม้สนเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่เปลือกมีสมุลแว้งเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่สะเก็ดมีมะขวิดเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่รสมีกำยานเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่ใบมีหิมเสนเป็นต้น ไม้มีกลิ่นที่ดอกมีบุนนาคเป็นต้น ไม้มีแก่นที่ผลมีชาติเป็นต้นและไม้ที่มีกลิ่นหอมเพราะอบกลิ่นในที่ทุกแห่ง" ปกคลุมไปด้วยเครื่องสมุนไพร มีแสงเรือง ๆ ตั้งอยู่ประหนึ่งถ่านไฟคุในวันอุโบสถข้างแรม ฯ ณ ภูเขาคันธมาทน์นั่นแล มีเงื้อมชื่อนันทมูลกะ เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย มีถ้ำอยู่ 3 ถ้ำ คือ ถ้ำทอง ถ้ำแก้วมณีและถ้ำเงิน ฯ บรรดาถ้ำเหล่านั้นที่ปากถ้ำแก้วมณี มีต้นไม้ชื่อมัญชุสกะ สูงและกว้าง 1 โยชน์,

ต้นไม้นั้นย่อมผลิดอกออกผลบานสะพรั่งไปทั้งต้นโดยทั่วถึง ทั้งในน้ำหรือบนบก, จะบานเป็นพิเศษในวันที่พระปัจเจกพุทธเจ้ามา ฯ ข้างหน้าต้นไม้นั้นเป็นโรงกลมที่ทำด้วยแก้วล้วน ฯ ที่โรงกลมนั้นลมกวาดหยากเยื่อก็กวาดหยากเยื่อทิ้งไป, ลมสังขรณวาตเกลี่ยทรายซึ่งล้วนแล้วด้วยรัตนะทุกอย่างให้เสมอเหมือนหน้ากลอง, ลมสิญจนะ (ลมรด) พัดน้ำจากสระอโนดาตมารด, สมสุคนธกรณ์ (โปรยกลิ่น) พัดกลิ่นของต้นไม้มีกลิ่นหอมทุกชนิดมา, ลมโอจินะโปรยดอกไม้ลงมาในโรงกลมนั้น, ลมสัณฐรณ์ปูลาดในที่ทุกแห่ง, และในโรงกลมนั้นมีอาสนะปูลาดไว้ทุกเมื่อ ฯ อนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้าทุกพระองค์ย่อมนั่งประชุมกันในสถานที่เหล่านั้น ในวันเกิดของพระปัจเจกพุทธเจ้า (องค์ใหม่) ฯ นี้เป็นเรื่องปกติในภูเขาคันธมาทน์นั้น พระอภิสัมพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายไปในที่นั้นแล้วย่อมนั่งบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ ฯ ต่อจากนั้น ถ้าในเวลานั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าอื่น ๆ ตระเตรียมอยู่ ฯ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นก็จะนั่งประชุมกันบนอาสนะที่เขาปูลาดไว้ในขณะนั้นนั่นเอง ฯ ครั้นนั่งแล้วก็เข้าสมาบัติบางอย่างแล้วจึงออกจากสมาบัตินั้น ฯ ต่อจากนั้น พระสังฆเถระจะถามกรรมฐาน* พระปัจเจกพุทธเจ้าผู้มาใหม่ว่า "ท่านบรรลุแล้วอย่างไร" เพื่อพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายจะได้อนุโมทนา ฯ ในกาลนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าพระองค์นั้นย่อมกล่าวถ้อยคำพยากรณ์เป็นคำอุทานของตน ฯ พึงทราบว่า "ยอดเขาคันธมาทน์นี้เป็นที่อยู่ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย" ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(58) ยอดเขาไกลาสเป็นเงิน ฯ อนึ่ง ภูเขาเหล่านี้ทั้งหมดมีภูเขาจิตระเป็นต้นมีสัณฐานสูงเท่ากับภูเขาสุทัศน์ ตั้งปิดสระอโนดาตนั้นไว้ ฯ อนึ่ง ภูเขาทั้งหมดวัดโดยส่วนหนาได้ 50 โยชน์ วัดโดยส่วนกว้างและส่วนสูงได้ 200 โยชน์ ภูเขาทั้งหมดนั้น

---

*หมายถึง ที่ตั้งแห่งการงาน, อุบายทางใจ, วิธีฝึกอบรมจิต มี 2 วิธีคือ สมถกัมมัฏฐาน อุบายสงบใจ 1 วิปัสสนากัมมัฏฐาน อุบายเรืองปัญญา 1.

ตั้งอยู่ได้ด้วยอานุภาพของเทวดาและนาค ฯ แม่น้ำหลายสายย่อมไหลไปที่ภูเขานั้น ฯ น้ำทั้งหมดก็ไหลลงสระอโนดาตแห่งเดียว ฯ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เมื่อโคจรผ่านทางทิศใต้หรือทิศเหนือ ย่อมส่องแสงไปในที่นั้นผ่านทางช่องเขา เมื่อโคจรไปเบื้องบนก็ไม่ส่องแสง ฯ เพราะเหตุนั้นนั่นแล สระนั้นจึงได้ชื่อว่า "อโนดาต" ฯ ที่สระอโนดาตนั้นมีขั้นบันไดศิลาน่าพอใจที่ทำด้วยแก้ว มีปลาและเต่า มีน้ำใสดังแก้วผลึก ฯ ท่าน้ำอันเป็นที่ใช้สอยของสระนั้น ตกแต่งไว้ดีแล้ว แต่งตั้งไว้ดีแล้ว ด้วยสาธารณกรรมของสัตว์ทั้งหลายทีเดียว ฯ

(59) พระพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลาย ผู้มีฤทธิ์ และฤาษีทั้งหลายย่อมสรงสนานฝ่ายเทวดาและยักษ์เป็นต้นพากันเล่นน้ำ ฯ ที่ด้านข้างทั้ง 4 ด้านของสระนั้น มีมุขอยู่ 4 มุขคือ สีหมุข หัตถีมุข อัสมุขและอุสภมุข อันเป็นทางที่แม่น้ำทั้ง 4 สาย ไหลไป ฯ ที่ฝั่งแม่น้ำที่ไหลออกทางสีหมุข มีราชสีห์อยู่มาก ฯ ที่ฝั่งแม่น้ำไหลออกทางหัตถีมุขเป็นต้นมีช้าง ม้า และโคอุสภะอยู่มาก ฯ แม่น้ำที่ไหลออกจากทิศตะวันออก ไหลเวียนรอบสระอโนดาต 3 รอบแล้วเลี่ยงแม่น้ำอีก 3 สายไหลไปยังถิ่นที่ไม่มีมนุษย์ทางป่าหิมพานต์ด้านทิศตะวันออกแล้วไหลลงไปมหาสมุทร ฯ แม่น้ำที่ไหลมาจากทิศตะวันตกและทิศเหนือก็เวียนขวาเช่นกันแล้วไหลไปยังถิ่นที่ไม่มีมนุษย์ ทางป่าหิมพานต์ด้านทิศตะวันตกและทิศเหนือแล้วจึงไหลลงมหาสมุทร ฯ ส่วนแม่น้ำที่ไหลจากทางทิศใต้ ไหลเวียนขวาสระอโนดาต 3 รอบ แล้วไหลตรงไปทางทิศเหนือเป็นระยะทาง 60 โยชน์ตามหลังแผ่นหิน ปะทะภูเขาพุ่งขึ้นเป็นสายน้ำโดยรอบประมาณ 3 คาวุต ไหลไปทางอากาศระยะทาง 60 โยชน์แล้วตกลงที่แผ่นหินชื่อ ติยังคละ แผ่นหินก็แตกไปเพราะแรงของสายน้ำ ฯ ในที่นั้นเกิดสระโบกขรณีชื่อติยังคละมีประมาณ 50 โยชน์, กระแสน้ำพังทำลายฝั่งสระโบกขรณีแล้วไหลเข้าไปในแผ่นหินได้ระยะทาง 60 โยชน์, ต่อจากนั้นพังทำลายแผ่นดินไหลไปทางอุไมงค์ได้ 60 โยชน์แล้วปะทะติรัจฉานบรรพตชื่อ วิชชะ กลายเป็นแม่น้ำ 5 สาย เหมือนนิ้วมือ 5 นิ้ว ที่ฝ่ามือ ฯ ในที่ที่สายน้ำไหลเวียนขวาสระอโนดาต 3 รอบแล้วไหลไปท่านเรียกว่าอาวัฏคงคา ฯ ส่วนในที่ที่ไหลตรงไปทางหลังแผ่นหินระยะทาง

๖๐ โยชน์ เรียกว่า กัณหคงคา ฯ ในที่ที่ไหลไปทางอากาศ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า อากาศคงคา ฯ สายน้ำนั้นหยุดในอากาศในที่ประมาณ ๕๐ โยชน์ บนแผ่นหินชื่อ ติยังคละเรียกว่า ติยังคณะไปกขรณีฯ ในที่ที่เซาะชายฝั่งเข้าสู่แผ่นหิน ๖๐ โยชน์ เรียกว่า ปาสาณคงคา ฯ ในที่ที่ไหลไปทางอุโมงค์ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า อุมมังคคงคา ฯ ในที่ที่สายน้ำกระทบศิรัจฉานบรรพตชื่อวิชชะแล้วไหลไปเป็นสายน้ำ ๕ สาย ถือว่าเป็นแม่น้ำใหญ่ทั้ง ๕ สาย คือ คงคา ยมุนา อจิรวตี สรภูและมหี ฯ ก็สระฉัททันต์นั้น ยาวและกว้าง ๕๐ โยชน์ ฯ ในที่ประมาณ ๑๒ โยชน์กลางสระนั้น ไม่มีสาหร่าย จอกแหนหรือเปลือกตมเลย ฯ น้ำมีสีเหมือนสีท่อนแก้วมณีนิ่งสงบอยู่ ฯ ถัดออกมาเป็นป่าจงกลณีล้วนกว้างประมาณ ๑ โยชน์ ตั้งล้อมรอบน้ำไว้ ฯ ถัดออกมาเป็นป่าอุบล เขียวล้วน กว้าง ๑ โยชน์ล้อมรอบน้ำนั้น ฯ ถัดมาเป็นป่าอุบลแดง อุบลขาว ประทุมแดง ประทุมขาวและป่าโกมุท กว้างอย่างละ ๑ โยชน์ แวดล้อมต่อกันออกมาเป็นชั้น ๆ ฯ ระหว่างป่าทั้ง ๗ นี้ออกมา เป็นป่าคละกันด้วยสามารถแห่งป่าจงกลณีเป็นต้น กว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน แวดล้อมน้ำนั้นไว้ ฯ ถัดป่าที่คละกันนั้นไปในน้ำลึกประมาณหลังช้าง เป็นป่าข้าวสาลีแดงกว้าง ๑ โยชน์เช่นกัน ฯ ถัดมาถึงบนฝั่งเป็นป่าไม้พันธ์เตี้ยหนาแน่นไปด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมมีสีเขียว เหลือง แดงและสีขาว ฯ ป่าทั้ง ๑๐ ชนิดนี้กว้าง ๑ โยชน์เท่ากัน ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ ถัดจากนั้นมาเป็นป่าถั่วราชมาสเล็กและถั่วเขียว ฯ ถัดมาเป็นป่าเครือเขาคือแตงโม ฟักทอง น้ำเต้า และฟักเขียว ฯ ถัดมาเป็นป่าอ้อยลำเท่าต้นหมาก ฯ ถัดมาเป็นป่ากล้วย ผลใหญ่เท่างาช้าง, ถัดมาเป็นป่าไม้สาละ ถัดมาเป็นป่าขนุน มีผลใหญ่เท่าตุ่ม ฯ ถัดมาเป็นป่ามะม่วงที่ผลอร่อย ต่อจากนั้นเป็นป่ามะขวิด, ถัดมาเป็นป่าที่คละกัน ฯ ถัดมาเป็นป่าไม้ไผ่แน่นชิดด้วยกอและลำที่จะเลื้อยเข้าไปได้ยาก ฯ ภูเขา ๗ ลูกตั้งล้อมป่านั้นไว้ ฯ ตั้งแต่ภายนอกภูเขาเหล่านั้นมา ภูเขาลูกแรกชื่อจุลกาล, ลูกที่ ๒ ชื่อ มหากาล, ลูกที่ ๓ ชื่ออุทกปัสส์, ลูกที่ ๔ ชื่อจันทปัสส์, ลูกที่ ๕ ชื่อสุริยปัสส์, ลูกที่ ๖ ชื่อมณีปัสส์, ลูกที่ ๗ ชื่อสุวรรณปัสส์สูง ๗ โยชน์ ตั้งล้อมรอบสระฉัททันต์เหมือนขอบปากบาตร ๙ ด้าน ข้างภายในภูเขานั้น สระฉัททันต์จะสว่างด้วยรัศมีที่ออกมาเป็นสีทองเหมือนกับพระอาทิตย์

ส่องแสงสว่างทีเดียว ฯ ส่วนที่ข้างด้านภายนอกภูเขา ด้านหนึ่งสูง 6 โยชน์ ด้านหนึ่ง สูง 5 โยชน์ 4 โยชน์ 3 โยชน์ 2 โยชน์ และ 1 โยชน์ ฯ ภูเขา 7 ลูกมีดังพรรณามาฉะนี้ฯ ที่มุมด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของสระฉัททันต์นั้น มีต้นไทรใหญ่ ต้นหนึ่ง มีย่านยื่นออกไปเหนือน้ำ ฯ ลำต้นไทรนั้นใหญ่วัดโดยรอบได้ 5 โยชน์ สูง 7 โยชน์ ฯ กิ่ง 4 กิ่งใน 4 ทิศ ยาวกิ่งละ 6 โยชน์ แม้กิ่งที่ยื่นขึ้นข้างบนก็ยาว 6 โยชน์เหมือนกัน ฯ ต้นไทรนั้น ถ้าวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปจนถึงยอดได้ 13 โยชน์ ถ้าวัดโดยรอบได้ 12 โยชน์, ประกอบไปด้วยย่านไทร 8,000 ย่าน ตั้งตระหง่านอยู่เหมือนภูเขาบีติ่เดียนเรียบ ฯ ฝ่ายด้านทิศตะวันตกสระฉัททันต์ มีถ้ำทองกว้าง 12 โยชน์ อยู่ในสุวรรณบรรพต ฯ ในฤดูฝน ฉัททันตนาคราชซึ่งมีบริวาร 8,000 อาศัยอยู่ในถ้ำทองนั้น ฯ ในฤดูร้อนฉัททันตนาคราชนั้น จะยืนรับน้ำและลมอยู่ที่ย่านไทร ใต้ต้นไทรใหญ่ ๆ ฯ ในที่ประมาณ 25 โยชน์ ตรงกลางสระมัณฑากินี ไม่มีสาหร่ายหรือจอกแหนเลย, มีแต่น้ำอันมีสีเหมือนแก้วผลึก ฯ อนึ่ง ในน้ำมีประมาณเสมอหลังช้างเบื้องหน้าแต่นั้น มีป่าประทุมขาวกว้างครึ่งโยชน์ ตั้งล้อมรอบน้ำนั้น ฯ บัวนั้นมีดักใหญ่เท่ากับงอนไถ ฯ เง่าบัวโตประมาณเท่ากับรางกลองใหญ่ ฯ ในปล้องสายบัวแต่ละสายมีน้ำนมอยู่ประมาณ 1 อาฬหกะ ฯ ครั้นเมื่อดอกบัวนั้นบานแล้ว ลมจำพวกหนึ่งพัดเอาเกสรดอกไม้ไปค้างไว้บนใบบัว ฯ เกสรดอกเหล่านั้นถูกน้ำชะย่อมตกลงไปในกอบัวเหล่านั้น ฯ ครั้นได้รับความร้อนจากแสงอาทิตย์ กลายเป็นน้ำมึงที่เกิดจากบัว (โปกขรมธุ) มีสีดังก้อนเหล็กแดงดำรงอยู่ ฯ ดัดป่าบัวขาวนี้ไปก็ถึงป่าบัวแดงอันยิ่งใหญ่ ฯ ดัดไปเป็นป่าโกมุทแดง ฯ ดัดไปเป็นป่าโกมุทขาว ฯ ดัดไปเป็นป่าอุบลเขียว, ป่าอุบลแดง, ป่าข้าวสาลีหอม ฯ ดัดไปมีผลเครือเขามีรสอร่อยมีหัวทอง น้ำเต้า และหัวเขียวเป็นต้น ฯ ดัดมาเป็นป่าอ้อยลำโตเท่าต้นพยาก กว้างครึ่งโยชน์ ฯ ฝูงช้างพากันหักอ้อยจากป่านั้นมาวางไว้ที่แผ่นหินแล้วพากันเหยียบย่ำ ฯ รสจากอ้อยนั้นไหลลงไปขังอยู่ในกระพังศิลาน้อยใหญ่จนเต็ม ฯ ครั้นต้องแสงอาทิตย์เข้า น้ำอ้อยนั้นดำรงสภาพอยู่เหมือนกับก้อนศิลาน้ำนม ฯ ฝูงช้างนั้นพากันนำไปถวายพระบัจเจกพุทธเจ้าและพระขีณาสพทั้งหลายที่มาถึง ฯ ดัดป่าอ้อยออกมาก็ถึงป่ากล้วยอันเป็นแดนเกิดของกล้วยสุก

ที่จะเคี้ยวกินให้หมด 2 ผลได้ลำบาก ฯ ถัดออกมาเป็นป่าขนุนที่มีผลใหญ่เท่าตุ่ม ฯ ถัดมาเป็นป่าชมพู่ และป่าชวิด ฯ สรุปแล้วใคร ๆ ก็ไม่ควรกล่าวว่า "ผลไม้ดิบ พอที่จะเคี้ยวกินได้ไม่มีที่สระนั้นเลย" ฯ ความสมบูรณ์ของสระมัณฑากินี มีดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(60) บรรดาสัตว์เดรัจฉานหลายแสนชนิดที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ พึงทราบความแตกต่างกันของสัตว์มีราชสีห์เป็นต้น และของนกการเวก ฯ บรรดาสัตว์เหล่านั้น ราชสีห์มี 4 จำพวกคือ :ดิฬราชสีห์ กาฬราชสีห์ มัฌฌราชสีห์ และไกสรราชสีห์ ฯ บรรดาราชสีห์เหล่านั้น ดิฬราชสีห์คล้ายแม่ไคที่มีสีเหมือนสีนกพิราบ และมีหญ้าเป็นอาหาร ฯ กาฬราชสีห์คล้ายแม่ไคสีดำ มีหญ้าเป็นอาหารเหมือนกัน ฯ มัฌฌราชสีห์คล้ายแม่ไคที่มีสีเหมือนใบไม้เหลือง มีเนื้อเป็นอาหาร ฯ ไกสรราชสีห์ ประกอบด้วยหน้า ปลายหาง และปลายเท้าทั้ง 4(แดง)ราวกับชุบด้วยครั่ง มีรอย 3 รอย เหมือนทำด้วยสำลีชุบครั่ง ตั้งแต่กระหม่อมไปตามกลางหลังแล้วเวียนเป็นทักษิณาวรรตตั้งอยู่ระหว่างขา ฯ ส่วนที่คอของไกสรราชสีห์นั้น ทรงความเป็นไกสรราชสีห์เหมือนกับว่าหุ้มไว้ด้วยผ้ากัมพลอันมีราคาแสนตำลึง ฯ ส่วนที่เหลือมีสีดุจก้อนข้าวสาลีอันบริสุทธิ์และดุจจุณสังข์ ฯ ไกสรราชสีห์นั้น ครั้นออกจากถ้ำทองอันเป็นที่อยู่ของตน หรือออกจากถ้ำเงิน ถ้ำแก้วมณี ถ้ำแก้วผลึกและถ้ำมโนศิลาแล้ว ตั้งเท้าหลังทั้ง 2 ข้างให้เสมอกันบนพื้นทองหรือพื้นเงิน พื้นแก้วมณี พื้นแก้วผลึกและพื้นมโนศิลาแห่งใดแห่งหนึ่งแล้วเหยียดเท้าหน้าไปข้างหน้า โยกส่วนหลังของสรีระไปข้างหน้าแล้วแอ่นหลัง ยกคอขึ้น ทำอาการดังว่าส่งเสียงคำราม พ่นกระหุ้งจมูกแล้วสลัดขนละอองที่ติดอยู่ตามตัว, และราชสีห์นั้นวิ่งไปวิ่งมาบนพื้นที่สะบัดตัวเหมือนลูกไฟหมุน ฯ อนึ่ง ร่างกายของราชสีห์นั้นซึ่งกำลังวิ่งไป ย่อมปรากฏเหมือนลูกไฟที่หมุนไปรอบ ๆ ในที่มืด ฯ ครั้นสะบัดตัวอย่างนี้แล้วราชสีห์นั้นก็เปล่งสีหนาท 3 ครั้ง ฯ เสียงนั้นดังก้องเป็นเสียงเดียวไปได้ไกล 3 โยชน์ โดยรอบ ฯ ครั้นได้ยินเสียงกึกก้องของราชสีห์นั้นแล้ว พวกสัตว์ 2 เท้าและ 4 เท้า หนีไปไกล 3 โยชน์ ไม่อาจดำรงอยู่ในที่เดิมได้พากันกลัวว่า "บัดนี้ ไกสรราชสีห์จักมาจับพวกเรา" พากันเลือกหนทาง(หนี), สัตว์ที่อยู่ปล่องบึง ฝังหอน และเก้ง เป็นต้น ย่อมหนีเข้าปล่องไป ฯ

สัตว์น้ำมีปลาและเต่าเป็นต้นย่อมคลานลงน้ำไป ฯ สัตว์ป่ามีช้าง ม้า โค และเนื้อทรายเป็นต้นย่อมเข้าป่าไป. ฝูงนกย่อมบินขึ้นฟ้า ฯ ช้างที่เขาผูกไว้ด้วยเชือกธรรมชาติ อันมั่นคง ในคาม นิคมและราชธานีพากันตัดเชือกที่ผูกไว้นั้น เกิดความกลัวถ่ายมูตรและกรีสออกมา พากันหนีไปยังถิ่นของตน ฯ สัตว์ทั้งหลายได้ยินเสียงของพญาราชสีห์แล้วย่อมกลัวด้วยประการฉะนี้ ฯ มีสัตว์บางจำพวกไม่กลัว ฯ ถามว่า "สัตว์พวกไหนไม่กลัว" ฯ ตอบว่า "สัตว์พวกนี้คือราชสีห์ที่มีชาติเสมอกัน ช้างอาชาไนย ม้าอาชาไนย โคผู้อาชาไนย บุรุษผู้อาชาไนย และพระขีณาสพ* ฯ ถามว่า "ทำไม พวกนั้นจึงไม่กลัว" ฯ จะกล่าวถึงราชสีห์ที่มีชาติเสมอกันก่อนที่ไม่กลัว เพราะคิดว่า "เรามีชาติ โคตร ตระกูลและความกล้าเท่ากัน" ฯ สัตว์ทั้งหลายมีช้างอาชาไนยเป็นต้น ไม่กลัวเพราะสักกายทิฏฐิ** ของตนมีกำลัง ฯ พระขีณาสพไม่กลัว เพราะทำนละสักกายทิฏฐิได้แล้ว ฯ ส่วนราชสีห์นั้น ยืนอยู่บนพื้นที่สะบัดกายแล้ว เผ่นขึ้นไปข้างขวาบ้างข้างซ้ายบ้าง ไปไกลได้ 1 อุสภะ ฯ ราชสีห์นั้นโดดไปข้างหน้าได้ไกล 4 อุสภะบ้าง 8 อุสภะบ้าง ฯ ราชสีห์นั้นยืนอยู่ในที่ราบสม่ำเสมอเมื่อกระโดดไปตรง ๆ ย่อมกระโดดไปได้ไกล 16 อุสภะบ้าง 20 อุสภะบ้าง ฯ ไกสรราชสีห์นั้นเมื่อกระโดด ย่อมกระโดดได้ไกล 60 อุสภะบ้าง 80 อุสภะบ้าง, ในระหว่างทางเห็นต้นไม้หรือภูเขาแล้วปะทะลุ ย่อมกระโดดไปทางซ้ายทางขวาได้ไกล 1 อุสภะ ฯ ครั้นเปล่งเสียงกึกก้องเป็นครั้งที่ 3 แล้ว ราชสีห์นั้นย่อมปรากฏตัวในที่ประมาณ 60 โยชน์, ครั้นไปได้อีก 3 โยชน์ก็กลับมายืนฟังเสียงกึกก้องของตนเอง ฯ ไกสรราชสีห์ประเสริฐกว่าราชสีห์ที่เหลือ เพราะคุณมีความเป็นผู้กล้าเป็นต้น ด้วยประการฉะนี้ ฯ สมจริงกับที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ติณราชสีห์ กาฬราชสีห์ บัณฑุราชสีห์ และไกสรราชสีห์, บรรดาราชสีห์ทั้ง 4 นั้น ไกสรราชสีห์ถึงความเป็นสัตว์เลิศ" ฯ

---

*พระเถระผู้ละกิเลสได้อย่างสิ้นเชิง ไม่ติดยึดในสิ่งใด ๆ, พระอรหันต์

**ความยึดถือว่ากายหรือตัวเป็นของตน

(61) นกการเวก ครั้นจิกกินผลมะม่วงสุกที่มีรสอร่อย ดื่มกินรสที่ไหลออกมาแล้ว ปรบปีกกระพือ ส่งเสียงกึกก้องบนกิ่งเบื้องล่างเหมือนเสียงมี่แก้ว แล้วบินไปจับกิ่งเบื้องบน ฟังเสียงอันกึกก้องของตนเอง ฯ ในเวลานั้น สัตว์ 4 เท้าย่อมร่ำพึงถึงเสียงนั้นเหมือนกับมัวเมา(ในเสียง) ฯ ฝูงสัตว์ 4 เท้าที่กำลังคาบเหยื่ออยู่ทิ้งเหยื่อที่อยู่ในปากแล้วพากันฟังเสียงนั้น ฯ พญาเนื้อไล่เนื้อลงไปในน้ำแล้วไม่เงื้อเท้าขึ้น ยืนนิ่งเหมือนเชิงตะกอน ฯ เนื้อที่ถูกไล่ลืมความกลัวจึงยืนนิ่งอยู่ ฯ แม้นกที่บินอยู่ในอากาศ กางปีกออกแล้วร่อนถลาสดับฟัง ฯ ส่วนปลาในน้ำไม่กระดิกหูกระดิกหาง นิ่งฟังเสียงนั้นอยู่ ฯ นกการเวกมีเสียงไพเราะดังพรรณามาฉะนี้ ฯ ทวีปนี้ท่านเรียกว่า "ชมพูทวีป" เพราะอานุภาพของต้นไม้ที่ตั้งอยู่ในป่าหิมพานต์นั่นเอง ฯ ต้นไม้เหล่านั้น ตั้งแต่ต้นไปจนถึงยอดประมาณ 100 โยชน์ ฯ ต้นไม้นั้น วัดรอบมณฑลของกิ่งมีประมาณโดยที่สุดของกิ่งที่ยื่นไปในทิศทั้ง 4 ได้ 300 โยชน์, ลำต้นวัดโดยรอบได้ 15 โยชน์, วัดตั้งแต่โคนถึงคาคบได้ 50 โยชน์, ตั้งแต่คาคบถึงยอดได้ 15 โยชน์, กิ่งทั้ง 4 วัดได้กิ่งละ 50 โยชน์ ฯ อนึ่ง ลำต้นสูง 50 โยชน์ กว้างออกไปโดยรอบ 50 โยชน์, กิ่งทั้ง 4 กว้าง 50 โยชน์เหมือนกัน, กิ่งเหล่านั้นรวมแล้วกว้าง 100 โยชน์ สูง 100 โยชน์เท่ากัน ฯ นับจากกิ่งทั้ง 4 นั้นไป กิ่งที่ขึ้นไปตรง ๆ วัดได้ 50 โยชน์ กิ่งที่กว้างออกไป 50 โยชน์ แต่ละกิ่งก็แผ่ไปได้ 50 โยชน์ ฯ แม่น้ำสายใหญ่ ๆ ย่อมไหลผ่านกิ่งทั้ง 4 ไป, ในที่ที่ผล ชมพูสุกหล่นลงบนกิ่งทั้งสองของแม่น้ำเหล่านั้น มีหน่อเนื้อทองคำงอกขึ้น, เนื้อทองเหล่านั้นถูกสายน้ำพัดไหลลงไปยังมหาสมุทรตามลำดับ ฯ ตั้งแต่นั้นมาทองนั้นท่านเรียกว่า ทองชมพูนุท เพราะเกิดในชมพูนที ฯ ต้นไม้เหล่านี้คือ ต้นจิตรปาตลีของเหล่าอสูร, ต้นสิมพลีของหวกครุฑ ต้นกทัมพะในอมรโคยานทวีป, ต้นกัลปพฤกษ์ในอุตตรกุรุทวีป, ต้นสิริสะในปุพพวิเทหทวีป, และต้นปาริฉัตตกะในภพดาวดึงส์มีขนาดเท่ากับต้น-ชมพู ฯ เพราะเหตุนั้น พระโบราณาจารย์จึงกล่าวไว้ว่า

> ต้นชมพูวัดรอบลำต้นได้ 15 โยชน์ ลำต้นและกิ่งวัดโดยส่วนยาวได้ 50 โยชน์ แผ่กว้างและพุ่งสูงขึ้นไปได้ 100 โยชน์ ท่านเรียก (สถานที่นั้นว่า)ชมพูทวีป เพราะอานุภาพของต้นชมพู ต้นไม้เหล่านี้

คือ ต้นปาตลี ต้นสิมพลี ต้นชมพู ต้นปาริฉัตตกะของพวกเทวดา ต้นกทัมพะ ต้นกัลปพฤกษ์และต้นสิริสะเป็นที่ 7 ต้นปาตลีเป็นของพวกอสูร ต้นสิมพลีเป็นของพวกครุฑ ต้นชมพู่เป็นของพวกมนุษย์ในโลกนี้ ต้นปาริฉัตตกะเป็นของพวกเทวดา ต้นกทัมพะอยู่ในอมรโคยานทวีป ต้นกัลปพฤกษ์อยู่ในอุตตรทวีป ต้นสิริสะอยู่ในปุพพวิเทหทวีป ต้นไม้เหล่านี้ตั้งอยู่ตลอดกัป ต้นไม้เหล่านี้มีลำต้น ใบ กิ่งใหญ่ ส่วนสูง ปริมณฑลได้ขนาดเท่ากันทุกต้นตั้งอยู่ยั่งยืนนาน ฯ

อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "บรรดาต้นไม้เหล่านั้น ต้นชมพูนี้ตั้งอยู่ส่วนริมของมหาสมุทร เพราะอาศัยป่าหิมพานต์ทางทิศเหนือของชมพูทวีป" ฯ พึงทราบว่านี้เป็นการพรรณาเรื่องป่าหิมพานต์และทวีป ฯ ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์โลกสัญฐานโชตรคนคัณฐีที่แสดงถึงเรื่องทวีปและป่าหิมพานต์ขึ้น เพื่อทำให้มีติ ปราโมทย์และปัญญาของสาธุชนสว่างไสวด้วยประการฉะนี้, ปริจเฉทที่ 3 จบแล้ว ฯ

ปริจเฉทที่ 4

(ว่าด้วยการแสดงการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์)

(เรื่องการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์)

(62) บัดนี้ ถึงเวลาที่จะกล่าวถึงเรื่องการโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์แล้ว ฯ ท่านกล่าวคำเป็นต้นว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมปรากฏแก่สัตว์ทั้งหลายผู้กลัวความมืด" ฯ มีคำกล่าวอีกว่า "บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น อย่างไหนมีประมาณเท่าไร, พระจันทร์และพระอาทิตย์อยู่ที่ไหน, อย่างไหนโคจรเบื้องบนเร็วแค่ไหน, ทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรอย่างไร, พระจันทร์พระอาทิตย์ให้แสงสว่างในที่มีประมาณเท่าใด, ทำไมราหูจึงอมพระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้น" ฯ บรรดาพระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น พระจันทร์วัดตรง ๆ ทั้งโดยส่วนยาวและส่วนกว้างได้ประมาณ 49 โยชน์, แต่โดยปริมณฑล(วัดรอบ)ได้ประมาณ 147 โยชน์ ฯ ส่วนพระอาทิตย์วัดตรง ๆ ได้ 50 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 150 โยชน์ ฯ อนึ่ง บรรดาพระจันทร์

และพระอาทิตย์นั้น พระจันทร์อยู่ต่ำพระอาทิตย์อยู่สูง ฯ ระหว่างพระจันทร์และพระอาทิตย์(ห่างกัน)ประมาณ 1 โยชน์ ฯ จากส่วนต่ำสุดของพระจันทร์(จนถึง)ส่วนสูงสุดของพระอาทิตย์มีประมาณ 100 โยชน์ ฯ ด้านในจันทวิมานเป็นแก้ว ด้านนอกหุ้มด้วยเงิน ทั้งภายในและภายนอกเย็นเท่ากัน ฯ สุริยวิมานด้านในเป็นทอง ด้านนอกหุ้มด้วยแก้วผลึก ทั้งด้านในและด้านนอกร้อนทีเดียว ฯ พระจันทร์โคจรตรง ๆ ช้า ๆ ฯ ก็พระจันทร์เมื่อโคจรไปกับพระอาทิตย์ในดิถีอมาวสี(ดิถีที่อยู่ร่วมกันของพระจันทร์และพระอาทิตย์) โคจรล่าช้าหน่อยหนึ่งทุกวัน ๆ ย่อมล่าช้าจากครึ่งทางในวันพระจันทร์เต็มดวง ฯ ก็พระจันทร์นั้นย่อมโคจรเร็วในทางเฉียง ฯ จริงอย่างนั้น พระจันทร์นี้แม้ในเดือนเดียว บางครั้งก็ปรากฏทางเหนือ, ดาวนักษัตรทั้งหลาย ย่อมโคจรไป ณ ข้างทั้งสองของพระจันทร์, พระจันทร์เปรียบเหมือนแม่โคนม ดาวนักษัตรนั้น ๆ เปรียบเหมือนลูกวัว ย่อมโคจรเข้าไปใกล้ ๆ อนึ่ง ดาวนักษัตรทั้งหลาย ย่อมไม่ละทางอันเป็นที่โคจรไปของตน ๆ ฯ ก็ดาวนักษัตรทั้งหลายย่อมโคจรไป ณ ข้างทั้งสองของพระอาทิตย์หรือ ณ ข้างทั้งสองของพระจันทร์, หากพึงโคจรไป(เมื่อใด), พึงถูกพระอาทิตย์บีบบังไว้เมื่อนั้น ฯ อธิบายว่า "พระจันทร์ย่อมปรากฏเหมือนโคจรเข้าไปใกล้ดาวนักษัตรเหล่านั้น, ดาวนักษัตรย่อมไม่ละที่เป็นที่โคจรของตน เพราะเกี่ยวเนื่องกันด้วยวงล้อ" ฯ ดาวนักษัตรเหล่านั้นย่อมโคจรไปตามวิถีของตน ฯ อนึ่ง การโคจรไปตรง ๆ ของพระอาทิตย์รวดเร็ว, โคจรไปเฉียง ๆ ช้า, ที่ชื่อว่าโคจรเฉียงหมายถึงการโคจรจากทิศเหนือไปใต้ เป็นการโคจรช้าใช้เวลาถึง 6 เดือน ฯ พระอาทิตย์โคจรร่วมกันกับพระจันทร์ในวันกาลปักข์อุโบสถ(วันสิ้นเดือนทางจันทรคติ)แล้ว ย่อมโคจรทิ้ง(ระยะ)พระจันทร์ไป 100,000 โยชน์ ในวันปาฏิบท(วันขึ้นหรือแรม 1 ค่ำ ทางจันทรคติ) ต่อจากวันนั้น, เพราะความที่ตนโคจรเร็ว และเพราะเหตุที่ดวงจันทร์นั้นมีปกติโคจรช้า ฯ ต่อจากนั้น พระจันทร์ย่อม

ปรากฏเหมือนรอยเส้น ฯ แม้ต่อจากนั้นในวันที่ 2 แห่งปักข์ พระอาทิตย์ย่อมโคจรทิ้ง (พระจันทร์)ไป 100,000 โยชน์ ฯ พระอาทิตย์ย่อมโคจรทิ้งพระจันทร์ไปวันละ 100,000 โยชน์ ทุก ๆ วันจนถึงวันอุโบสถแห่งสุกขปักข์(วันเพ็ญกลางเดือนทางจันทรคติ) ฯ ลำดับนั้น ดวงจันทร์เพิ่ม(รัศมี) โดยลำดับ เป็นดวงจันทร์เต็มดวงบริบูรณ์ในวันอุโบสถ ฯ ก็แลการเพิ่ม(รัศมี) โดยลำดับในที่นี้ พึงทราบว่า "เมื่อแสงของพระอาทิตย์ตกลงไปจากเบื้องบน โคจร(ส่องแสง)ทางเบื้องต่ำ เพราะความที่รัศมีของพระจันทร์ปรากฏประดุจกำลังเพิ่ม(รัศมี)อยู่โดยลำดับ ด้วยอำนาจเงาของตนที่กำลังเสื่อม(หมด)ทุกวัน เพราะห่างไกลจากพระอาทิตย์" ฯ

(63) เพราะฉะนั้น พระจันทร์จึงเป็นประดุจเพิ่มรัศมีโดยลำดับ ย่อมปรากฏเป็นดวงบริบูรณ์ในติถีเพ็ญ(วันเพ็ญ)ในวันอุโบสถ ฯ ลำดับนั้น พระอาทิตย์จะโคจรตลอด 100,000 โยชน์ ในวันปาฏิบทแล้วจับพระจันทร์เต็มดวงได้อีก เพราะความที่พระจันทร์โคจรช้า และเพราะความที่คนโคจรเร็ว ฯ ในวันที่ 2 ก็อย่างนั้น คือ (พระอาทิตย์โคจร) 100,000 โยชน์ (พระจันทร์) โคจร(กวด)พระอาทิตย์วันละ 100,000 โยชน์ อย่างนี้ จนถึงวันอุโบสถแล้วจึงจับ(คือทัน) ฯ ลำดับนั้นพระจันทร์เสื่อมแสงลงโดยลำดับ ย่อมไม่ปรากฏเป็นดวงเลยในวันอุโบสถกาลปักข์ ฯ ก็ข้อที่พระจันทร์เสื่อมแสงโดยลำดับในที่นี้ พึงทราบตามนัยที่กล่าวแล้วในกาลที่ดวงจันทร์เพิ่ม(แสง)โดยลำดับ ฯ อนึ่ง ในตอนนั้น เพราะความที่เงา(ของพระจันทร์)เสื่อมหายไป มณฑล(แสง)จึงปรากฏเหมือนเพิ่มแสงอยู่ ฯ ในตอนนี้ เพราะความที่เงา(ของพระอาทิตย์)เพิ่ม มณฑลจึงปรากฏเหมือนเสื่อมไป ฯ เพราะเหตุนั้น พระจันทร์จึงเสื่อม(แสง)ไปโดยลำดับ ไม่ปรากฏเป็นดวงเลย(โดยประการทั้งปวง)ในวันอุโบสถ, พระอาทิตย์ทำพระจันทร์ไว้เบื้องล่าง ส่วนตัวเองอยู่เบื้องบน, บิดแสงของพระจันทร์ไว้เหมือนคนปิดภาชนะน้ำด้วยฉาดใบใหญ่ ฯ เงาของพระจันทร์ย่อมไม่ปรากฏเหมือนเงาของเรือนในเวลาเที่ยงวัน ฯ พระจันทร์นั้นเมื่อเงาเสื่อมไป แม้ตัวเองก็ไม่ปรากฏ เหมือนดวงประทีปในเวลากลางวันไม่ปรากฏแก่ฝูงชนที่ยืนอยู่ในที่ไกล อนึ่ง ลำดับนั้นพระจันทร์และพระอาทิตย์ทำภูเขาสิเนรุไว้ตรงกลาง ย่อมไม่ปรากฏแก่กันและกัน ในวันอุโบสถ เพราะฉะนั้นพึงทราบว่านี้เป็นการพรรณาทางโคจรตามปกติ ฯ

(64) ส่วนพระอาทิตย์ย่อมให้แสงสว่างในที่มีประมาณเท่าใด ฯ พระอาทิตย์ให้แสงสว่างพร้อมกัน 3 ทวีป ฯ คือในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ บุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน ฯ เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ บุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงวัน ฯ เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน ฯ แม้ทวีปอื่นก็นัยนี้เหมือนกัน ฯ พระอาทิตย์และพระจันทร์แม้เหล่านั้น ขจัดความมืด ๑๐๐,๐๐ โยชน์ในทิศหนึ่งแล้วย่อมส่องแสง ฯ คือในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในทวีปนี้ บุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเย็น, อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน ฯ เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเย็น, ชมพูทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงคืน ฯ เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอุตตรกุรุทวีป อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในชมพูทวีปนี้ บุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน ฯ เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ชมพูทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงวัน, เวลาพระอาทิตย์ขึ้นในบุพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน ฯ แท้จริง ในเวลาเที่ยงวันที่พระอาทิตย์ดำรงอยู่ในทวีปนี้ พระอาทิตย์ปรากฏเพียงครึ่งดวงแก่ชาวบุพวิเทหทวีปโดยการตกไป ฯ ปรากฏครึ่งดวงแก่ชาวอมรโคยานทวีปด้วยการขึ้น ฯ ในทวีปที่เหลือพึงทราบว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมส่องแสงสว่างพร้อมกันทีเดียว 3 ทวีป" ฯ

(65) เมื่อถือเอาเนื้อความโดยประการอื่นนอกจากนี้ พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมส่องแสงสว่างพร้อมกันใน 2 ทวีปอย่างนี้ ฯ ในทวีปใด พระอาทิตย์ปรากฏครึ่งดวงโดยการตก เมื่อพระอาทิตย์ตกไปแล้ว ย่อมไม่ปรากฏ คือไม่ส่องสว่างในทวีปนั้น ฯ ย่อมปรากฏในทวีปทั้ง 2 อย่างนี้ ฯ พึงทราบว่าพระอาทิตย์ขจัดความมืด ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ในแต่ละทิศ โดยนัยนี้นั่นเอง ฯ ความจริงพระอาทิตย์ครึ่งดวงปรากฏแก่ชาวบุพวิเทหทวีปโดยการตกไปในเวลาพระอาทิตย์เที่ยงวันดำรงอยู่ในทวีปนี้ ฯ พระอาทิตย์ให้แสงสว่างขจัดความมืดในที่ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โยชน์ ในบุพวิเทหทวีป, เพราะว่าพระอาทิตย์

ปรากฏขึ้นไปครึ่งดวงในอมรโคยานทวีปก็ให้แสงสว่างเช่นเดียวกัน แต่ว่าเมื่อพระอาทิตย์ตกแล้ว ย่อมไม่ปรากฏแก่ชาวบุพวิเทหทวีปเลย ฯ พระอาทิตย์ส่องสว่างขจัดความมืดในที่ทุกแห่งในทวีปทั้งสอง ฯ เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีปก็ขจัดความมืดในที่ทั้งปวง, เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในทวีปนี้ บุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน ฯ พระอาทิตย์ย่อมตกในอุตตรกุรุทวีป, อมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน, เวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในบุพวิเทหทวีป อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน และอมรโคยานทวีปเป็นเวลาเย็น ฯ ก็ทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงคืน อุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเช้า และอมรโคยานทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน, อนึ่งทวีปนี้เป็นเวลาเช้า, ในบุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน, ในเวลาที่พระอาทิตย์ขึ้นในอมรโคยานทวีป ในทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงวัน, ในบุพวิเทหทวีปเป็นเวลาเย็น และในอุตตรกุรุทวีปเป็นเวลาเที่ยงคืน ฯ พึงทราบการพรรณาถึงการส่องสว่างในทวีปนี้ ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(๖๖) ทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์มี ๓ ทางคือ อชวิถี ๑ นาควิถี ๑ โควิถี ๑ ฯ ในทางทั้ง ๓ นั้น น้ำย่อมเป็นสิ่งปฏิกูล(เกลียดชัง)ของแพะ, เป็นสิ่งที่ชอบใจของฝูงช้าง, เป็นความสามารถของฝูงโค เพราะให้ความเย็นและความร้อนเท่ากัน ฯ ในทางทั้ง ๓ นั้น เมื่อพระอาทิตย์โคจรไปในวิถีใด วัสวลาหกเทพบุตรถูกความร้อนจากดวงอาทิตย์แผดเผา ไม่พากันออกจากวิมานของตน ๆ เล่นสนุกสนานไม่ชวนกันท่องเที่ยวเลยฯ ได้ยินมาว่า ครั้งนั้นสุริยวิมานลดต่ำลงกว่าทางปกติแล้วโคจรไป ฯ แม้จันทวิมานก็ลดต่ำลงโคจรไปตามทางโคจรที่ลดลงของสุริยวิมานนั้น, เพราะมีคติตามสุริยวิมานนั้น ฉะนั้นวิถีนั้นจึงได้ชื่อว่า อชวิถี เพราะเป็นวิถีที่เหมาะสมกับฝูงแพะโดยไม่มีน้ำ ฯ แต่ว่าเมื่อพระอาทิตย์โคจรไปในวิถีใด พวกวลาหกเทพบุตรผู้ให้ฝนตก พากันออกจากวิมานของตนเนือง ๆ เล่นสนุกสนานท่องเที่ยวไปทางโน้นทางนี้ เพราะไม่กลัวพระอาทิตย์ ฯ ได้ยินว่าครั้งนั้น สุริยวิมานลอยขึ้นสูงกว่าทางโคจรปกติแล้วโคจรไป, แม้จันทวิมานก็ลอยขึ้นสูงโคจรไปตามทางที่โคจรขึ้นสูงของสุริยวิมานนั้น เพราะมีทางโคจรไปกับวิมานนั้น และเพราะวิมานนั้นถูกลมที่มีทาง

โคจรเท่ากันพัดไป ฯ เพราะฉะนั้นวิถีนั้นจึงได้ชื่อว่า นาควิถี เพราะเป็นวิถีที่เหมาะสมกับฝูงช้างด้วยเหตุมีน้ำมาก ฯ เมื่อใด พระอาทิตย์ไม่ลอยขึ้นสูง ไม่ลดลงต่ำ โคจรไปตามทางปกติ ฯ เมื่อนั้น วัสวลาหกเทพบุตรออกจากวิมานตามกาลอันควรและตามความพอใจ ท่องเที่ยวไปตามสบาย ฯ เพราะเหตุนั้น เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล ความสม่ำเสมอแห่งฤดูกาลย่อมมีในโลก ฯ เพราะเหตุแห่งความสม่ำเสมอของฤดูกาลนั้น ทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์จึงได้ชื่อว่า โควิถี เพราะเป็นวิถีที่เหมาะกับฝูงโค ฯ เพราะฉะนั้นพระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นสู่อชวิถีตลอดกาลใด ในกาลนั้นฝนจะไม่ตกเลยแม้สักหยด ฯ ฝนจะตกเหมือนฟ้ารั่วในเวลาที่พระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นสู่นาควิถี ฯ ความสม่ำเสมอของฤดูย่อมสมบูรณ์ในเวลาที่ขึ้นสู่โควิถี ฯ พึงทราบเรื่องการวินิจฉัยทางโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(67) ก็พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรห่างภูเขาสิเนรุเป็นเวลา 6 เดือน โคจรเข้าใกล้เป็นเวลา 6 เดือน ฯ ในครั้งนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรเวียนขวาใกล้ภูเขาสิเนรุเป็นเวลา 6 เดือน ต่อจากนั้นจึงโคจรห่างออกไปทางขวา มุ่งหน้าไปทางภูเขาจักรวาล ฯ พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรออกห่างภูเขาสิเนรุด้วยการโคจรห่างออกไปทุกขณะ ๆ เป็นเวลา 6 เดือน จึงใกล้ภูเขาจักรวาล ฯ ต่อจากนั้น พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรออกห่าง(ภูเขาจักรวาล)แล้วโคจรเข้าไปใกล้ภูเขาสิเนรุเป็นเวลา 6 เดือน ฯ ก็พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรด้วยการโคจรห่างออกไปทุกขณะในเดือนอาสาฬหะแล้วจึงโคจรเข้าใกล้ภูเขาสิเนรุ ฯ แท้จริง พระจันทร์และพระอาทิตย์นั้น โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือนอาสาฬหะ ฯ ต่อจากนั้นย่อมโคจรออกห่าง(ภูเขาสิเนรุ)เป็นเวลา 2 เดือน ฯ ในเดือนกัตติกาบาสแรก พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรโดยมัชฌิมวิถี ฯ ต่อจากนั้นจึงโคจรมุ่งหน้าไปทางภูเขาจักรวาล โคจรใกล้ภูเขาจักรวาลเป็นเวลา 3 เดือน แล้วโคจรห่างภูเขาจักรวาลนั้นอีก โคจรเข้าสู่มัชฌิมวิถีในเดือนจิตรมาส จากนั้นโคจรมุ่งหน้าไปทางภูเขาสิเนรุ 2 เดือน ในเดือนอาสาฬหะย่อมโคจรใกล้ภูเขาสิเนรุอีก ฯ ก็ในที่นี้พึงทราบว่า "ที่ใดอยู่ตรงกลาง

ระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาล และที่ใดอยู่ตรงกลางของภูเขาสิเนรุนั้น ฯ พระจันทร์และพระอาทิตย์ เมื่อโคจรไปย่อมโคจรใกล้ภูเขาสิเนรุโดยทางนั้น" ฯ แม้ที่เป็นที่โคจรใกล้ภูเขาจักรวาลไม่ติดระเบียงยอดเขาสิเนรุ พึงทราบโดยนัยนี้แล ฯ พึงทราบว่า "เมื่อใด พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรตรงมัชฌิมวิถีแห่งภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาล เมื่อนั้นพระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรอยู่ในมัชฌิมวิถี" ฯ

ข้อความโดยสรุปมีดังนี้

(68) พระอาทิตย์ที่โคจรไปท่ามกลางวิถีนั้นชื่อว่า มัชฌวิถี ย่อมมีในระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาล โดยประมาณได้ระยะทาง 560,025 โยชน์ ในกาลใด พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรจากตรงกลางจนถึงภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาลแล้วอยู่ภายในจากข้างทั้งสอง ในกาลนั้น ชื่อว่าโคจรจากท่ามกลางจนถึงภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาลเป็นระยะทาง 279,862 โยชน์ 2 คาวุต พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรระหว่างข้างทั้งสอง คือระหว่างภูเขาสิเนรุและภูเขาจักรวาลเป็นระยะทาง 139,931 โยชน์ 1 คาวุต โคจรโดยมณฑลมัชฌวิถีโดยรอบ พึงทราบโดยประมาณ 129,175 โยชน์ แต่พระอาทิตย์เมื่อโคจรไปทางขวาหรือทางซ้าย ย่อมโคจรไปโดยมณฑลอันเป็นประมาณแห่งมัชฌวิถี ก็พระอาทิตย์นั้นเมื่อโคจรไปอย่างนี้ ย่อมโคจรต่ำลง ๆ ในเบื้องล่าง และโคจรสูงขึ้น ๆ ในเบื้องบน เป็นระยะทางไกลออกไปด้วยสามารถทางโคจรจากภูเขาสิเนรุนั้น พระอาทิตย์นั้นโคจรโดยประมาณได้ 3,000,000 โยชน์ เพราะฉะนั้น พระอาทิตย์นั้นโคจรจากเบื้องบนได้ระยะทางเท่านั้นทุก ๆ วัน ในเวลา 1 วัน พระอาทิตย์โคจรเฉียงได้ระยะทาง 1,554 โยชน์ 3 คาวุต 13 อุสภะ 33 ศอกกับ 8 นิ้ว พระอาทิตย์โคจร 1 เดือนได้ระยะทาง 46,643 โยชน์ 3 คาวุต พระอาทิตย์โคจร 2 เดือนได้ 93,287 โยชน์ 2 คาวุต พระอาทิตย์ย่อมโคจรสู่วิถีอันมีในที่สุดของโควิถี ในด้านในของคดีนี้ใช้เวลา 6 เดือน และโคจรถึงมัชฌิมวิถี ใช้เวลา 3 เดือน แต่พระอาทิตย์เมื่อโคจรมาจากอันโควิถีใกล้ภูเขาสิเนรุถึงท่ามกลางทวีปนี้ใช้เวลา 2 เดือน เพราะฉะนั้นจากท่ามกลางสีหทวีปถึงที่สุดของภูเขาสิเนรุเป็นระยะทาง 233,218 โยชน์ 3 คาวุต จากท่ามกลางทวีปนั้นถึงที่สุดของภูเขาจักรวาลเป็นระยะทาง 326,506 โยชน์ 1 คาวุต ฯ

นี้พึงทราบว่าเป็นการวินิจฉัยวิถีการโคจร ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(69) ในเรื่องนั้น มณฑลภายใน (ของพระอาทิตย์) ตั้งแต่ภูเขาสิเนรุไปมีประมาณตามที่กล่าวไว้แล้ว ฯ การที่พระอาทิตย์ขึ้นในที่ไกล พึงมีได้เพราะเงาของบุรุษในท่ามกลางมัชฌิมประเทศ หรือเพราะทิศใดเป็นทิศที่ห่างไกลออกไปเหมือนเวลาที่พระอาทิตย์โคจรในเดือนอาสาฬหะ ฯ วิถีภายในพึงมีได้เพราะชมพูทวีปอยู่ไกล (จากอัพภันตรวิถี) ฯ อนึ่งในเวลากลางวัน เงา (ของพระอาทิตย์) ไม่มีในชมพูทวีปที่ตั้งอยู่ภายในบหาสมุทรในที่ไกล ก็ในเรื่องมณฑลนั้น ไม่ควรกำหนดประมาณมณฑลจากภูเขาสิเนรุเลยทีเดียว ควรกำหนดจากภูเขาอัสสกัณณ์มากกว่า ฯ เมื่อจะกำหนดเช่นนั้น ท่านก็กำหนดเอาช่องว่างแคบ ๆ ด้วยยอดภูเขาอัสกรรณ ตั้งแต่กำหนดสถานที่เป็นที่ตั้งบนฝั่งน้ำแห่งภูเขาจักรวาล ฯ ก็ภูเขาอัสสกัณณ์นั้นมีระยะทาง 309,693 โยชน์ 3 คาวุต ฯ ช่องว่างอันกว้างใหญ่ท่านกำหนดด้วยภูเขาอัสกรรณตั้งแต่เชิงเขาจักรวาล และตั้งแต่ยอดเขาด้านในของภูเขาจักรวาลนั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับ

(70) เพราะฉะนั้น พึงกำหนดช่องว่างนั้นด้วยส่วนสูงของภูเขายุคนธรและด้วยการกำหนดภูเขาอัสกรรณ ฯ เพราะว่าช่องว่างนั้น โดยส่วนกว้างนับได้ 315,936 โยชน์ 2 คาวุต ฯ ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น ประมาณแห่งวิถีมณฑลพึงสำเร็จได้ ฯ พึงทราบว่า "ที่ใดเป็นตรงกลางของวิถีมณฑลนั้น ที่นั้นเป็นมัชฌิมมณฑล ในด้านทั้งสองข้างของมัชฌิมมณฑลนั้นจากตรงกลางไปด้านในเป็นอัพภันตรมณฑลส่วนหนึ่ง ด้านนอกเป็นพาหิรมณฑลอีกส่วนหนึ่ง" ฯ

(71) อัพภันตรมณฑลนับจากกลางภูเขาสิเนรุไปได้ระยะทาง 371,415 โยชน์กับ 2 คาวุต ฯ วัดโดยเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 420,031 โยชน์ 1 คาวุต ฯ แต่วัดโดยรอบได้ 2,226,093 โยชน์ 3 คาวุต ฯ

(72) บัชฌิมมณฑลนับจากท่ามกลางภูเขาสิเนรุไปได้ระยะทาง 450,000 โยชน์ ฯ วัดโดยเส้นผ่าศูนย์กลางได้ 900,000 โยชน์ ฯ วัดโดยรอบได้ 2,700,000 โยชน์ ฯ

(73) พาหิรมณฑลนับจากท่ามกลางภูเขาสิเนรุไปได้ระยะทาง 528,984 โยชน์ 40 อุสภะ 1 คาวุต, โดยเส้นผ่าศูนย์กลางวัดได้ 1,057,908 โยชน์ 3 คาวุต ฯ วัดโดยรอบได้ 3,173,908 โยชน์ 1 คาวุต ฯ

(74) บรรดามณฑลเหล่านั้น ระหว่างอัพภันตรมณฑลกับบัชฌิมมณฑลวัดได้ 78,984 โยชน์ 40 อุสภะ 1 คาวุต ฯ ระหว่างบัชฌิมมณฑลกับพาหิรมณฑลก็เท่ากัน ฯ ระหว่างอัพภันตรมณฑลกับพาหิรมณฑลวัดได้ 157,908 โยชน์ 3 คาวุต ฯ นี้พึงทราบว่าเป็นการวินิจฉัยมณฑลวิถี ฯ

(75) ในวิถีทั้งสาม ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์มี 12 ราศี, ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาวนักษัตรและดาวเคราะห์ทั้งหมด ย่อมโคจรเข้าหาราศีเหล่านั้น, ดาวนักษัตรและดาวเคราะห์เหล่านั้นย่อมไม่ละวิถีแม้ครั้งเดียว, ดวงจันทร์โคจรเข้าไปใกล้ดาวนักษัตรนั้นเหมือนแม่โคเข้าไปหาลูก, ดาวนักษัตรทั้งหลายสถิต อยู่ในตำแหน่งของตน ๆ, ดาวอังคารดำรงอยู่ 3 ปักข์ ดาวศุกร์ ดาวพุธ ดวงอาทิตย์และดาวพฤหัสบดีดำรงอยู่ตลอด 2 ปักข์ และดวงจันทร์ดำรงอยู่ 2 วัน ใน 4 วัน ฯ ราศี 4 มีราศีพฤษภเป็นต้นชื่อว่า อชวิถี, ราศีเหล่านี้คือ ราศีมีน ราศีเมษ ราศีตุลย์และราศีกันย์ชื่อว่าโควิถี ฯ ส่วนราศี 4 ราศี มีราศีพิจิกเป็นต้นกำหนดว่า เป็นนาควิถี ฯ ข้อความนี้ข้าพเจ้าเขียนไว้เพราะมาในคัมภีร์ชินาลังการ ฯ ดาวนักษัตรมี 27 กลุ่ม คือ อัสสยุชะ ภรณี กัตติกา โรหิณี มิคสิระ อัททะ ปุนัพพสุ ปุสสะ อสิเลสะ มฆา ปุพพผัคคุณี อุตตรผัคคุณี หัตถะ จิตตะ สาติ(สวัสดิ) วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ มูละ ปุพพาสาฬหะ อุตตราสาฬหะ สาวนะ ธนิฏฐะ สตภิสชะ ปุพพภัททะ อุตตรภัททะ และเรวดี* ย่อมไม่ละที่อยู่ของตน ฯ ดาวเคราะห์ 9 ดวง

---

*ดาวนักษัตร 27 ดวง ดูรายละเอียดจาก กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์, อภิธานัปปทีปิกา, หน้า 16,59.

มีดาวอังคาร ดาวพุธ ดาวพฤหัส ดาวศุกร์ ดาวเสาร์ ดาวราหู ดาวเกตุ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์เป็นต้น ย่อมโคจรทางขวาไปตามราศี ฯ ราศีมีดาวนพเคราะห์เป็นต้นทั้งหมด ย่อมดำรงอยู่ คือหมุนไปเหมือนเครื่องจักรที่หมุนอยู่ ฯ พึงทราบประมาณของราศี ดังนี้ : แต่ละราศีวัดโดยตรงได้ 900,000 โยชน์ ฯ โดยรอบได้ 2,700,000 โยชน์ บรรดาราศีเหล่านั้น จักรราศีมี 12 ราศี ฯ แต่ละราศีกว้างประมาณ 225,000 โยชน์ ฯ ในแต่ละราศีมีดาวนักษัตรอยู่ 2 กลุ่ม ฯ ในราศีเหล่านี้มีดาวนักษัตรทั้งหมด 27 ดวง ฯ อีกอย่างหนึ่ง ดาวนักษัตร 27 ดวง หรือ ดวงดาวอื่นที่เหลือกับดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ปรากฏอยู่ในโลกธาตุ ฯ ดวงจันทร์โคจรไปกับดาวนักษัตรแต่ละดวงพร้อมกับดวงอาทิตย์ในวันอุโบสถกาฬปักข์ มีแสงเสื่อมลงทุกวัน ๆ เพราะโคจรช้า, โคจรปล่อยดาวนักษัตรแต่ละดวงไปเป็นระยะทาง 100,000 โยชน์ ทะลุมณฑล การโคจรของดวงนักษัตรไปด้วยอำนาจแห่งการปล่อยดาวนักษัตร 27 ดวง ใช้เวลา 27 วัน แล้วโคจรทิ้งห่างดาวนักษัตร 2 ดวงอื่นอีก โดยใช้เวลา 2 วัน จาก 27 วันนั้น ฯ ดวงอาทิตย์โคจรไปได้ 13 วัน เกินนักษัตร ดวง 1 เพราะตนเองโคจรเร็ว ละนักษัตรนั้นแล้วโคจรไปทันนักษัตรอื่น ฯ จากนั้น ตั้งแต่ดวงอาทิตย์ตกจนถึงรุ่งอรุณ ชื่อว่าราตรี 1, ตั้งแต่รุ่งอรุณจนถึงดวงอาทิตย์ตก ชื่อวัน 1 ฯ คืนและวันปรากฏด้วยอาการอย่างนี้ ฯ พระโบราณาจารย์กล่าวไว้ว่า :

10 อักขะเป็น 1 ปาณะ 6 ปาณะเป็น 1 พิชนาทิกา
15 พิชนาทิกาเป็น 1 บาท 4 บาทเป็น 1 นาทิกา
60 นาทิกาเป็น 1 คืนและวัน 30 วันเป็น 1 เดือน
12 เดือนเป็น 1 ปี ฯ

(76) พระโบราณาจารย์กล่าวไว้อีกว่า พึงทราบฤดูทั้ง 3 ว่า 1 ปีมี 3 ฤดู, มี 12 เดือน 24 ปักข์ ฯ อาจารย์ผู้เฉลย กล่าวไว้ว่า สกฺโญ หมายถึงปีนั่นเอง, สีสะ 3 หมายถึงฤดูทั้ง 3 นั่นเอง, ส่วนเท้าทั้งหลายหมายถึงเดือนทั้ง 12 เดือน, ปักข์ 24 ปักข์ ได้แก่วันอุโบสถ พึงทราบฤดูของเดือนทั้งหลายดังกล่าวมานี้ ฯ

พึงทราบว่า "4 เดือน ในฤดูฝน ตั้งแต่วันแรม 1 ค่ำ เดือนอาสาฬหะ จนถึงวันเพ็ญ เดือน 12 เป็นฤดูฝน มี 8 อุโบสถ, ตั้งแต่แรม 1 ค่ำเดือน 12 จนถึงวันเพ็ญ เดือน 4(ผัคคุมาส) เป็นฤดูหนาว มี 8 อุโบสถ, ตั้งแต่แรม 1 ค่ำ เดือน 4 จนถึงวันเพ็ญเดือนอาสาฬหะ เป็นฤดูร้อน มี 8 อุโบสถ ฯ พึงทราบวันอุโบสถ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ เดือนเหล่านี้คืออาสาฬหะ, ภัททะ, กัตติกะ, ปุสสะ, ผัคคุณะ, วิสาขะเป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ ฯ เดือนเหล่านี้คือ สาวนะ, อัสสยุชะ, มาคสิระ, มฆา, จิตระและเชฏฐะ ในฝ่ายสุกขปักษ์ เป็นวันอุโบสถขึ้น 15 ค่ำ, ส่วนในกาฬปักข์เป็นวันอุโบสถแรม 14 ค่ำ ถามว่า เพราะเหตุใดท่านจึงเรียกเดือนจิตระเป็นเดือนแรก เดือนจิตระนี้ อันบุคคลพึงเฉลยดังนี้ : เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อจิตระ ท่านเรียกว่า จิตรมาสฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อวิสาขะ ท่านเรียกว่า วิสาขมาส ฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อว่าเชฏฐะ ท่านเรียกว่า เชฏฐมาส ฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อว่าอาสาฬหะ ท่านเรียกว่า อาสาฬหมาส ฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อสาวนะ ท่านเรียกว่า สาวนมาส ฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อปุพพภัททะ ท่านเรียกว่า ภัททมาส ฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวนักษัตรชื่อ ปุพพาสุชะ ท่านเรียกว่า อัสสยุชมาส ฯ เดือนที่ประกอบในกลุ่มดาวชื่อกัตติกา ท่านเรียกว่า กัตติกมาส ฯ เดือนที่ประกอบในดาวนักษัตรชื่อมาคสิระ ท่านเรียกว่า มาคสิรมาส ฯ เดือนที่ประกอบในดาวนักษัตรชื่อปุสสะ ท่านเรียกว่าปุสสมาส ฯ เดือนที่ประกอบในดาวนักษัตรชื่อมาฆะ ท่านเรียกว่ามาฆมาส ฯ เดือนที่ประกอบในดาวนักษัตรชื่อผัคคุณะ ท่านเรียกว่า ผัคคุณมาส ฯ ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรผ่านดาวนักษัตร 27 ดวงเป็นต้นเรียนขวารอบภูเขาสิเนรุไป ฯ พึงทราบว่านี้เป็นวินิจฉัยดาวนักษัตรและทางโคจรของมณฑลแห่งราศีดังพรรณนามาฉะนี้ ฯ ความพิสดารในเรื่องนี้ พึงทราบดังต่อไปนี้ :

(77) พระอาทิตย์เที่ยงวันดำรงอยู่ในชมพูทวีปนั้น ย่อมมีในเบื้องบนของชาวชมพูทวีปนั่นแล ฯ แม้เงาก็ไม่ปรากฏแก่พวกเขา เป็นเหมือนพุ่มไม้ที่ทรงตัวอยู่ ฯ หนึ่งวันในเดือน

อาสาฬหะ พระอาทิตย์โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุมุ่งหน้าไปทางขวาได้ระยะทาง 632 โยชน์ 1 คาวุต ครึ่ง 34 อุสภะ 3 วา 6 ศอกกับ 5 นิ้ว ตลอดวันโดยลำดับ ฯ พระอาทิตย์โคจรไปในคลองแห่งดาวนักษัตรแต่ละดวงได้ระยะทาง 2,108 โยชน์ 1 คาวุต 3 อุสภะ 2 วา 6 ศอก 1 คืบ กับ 8 นิ้ว ฯ ในดาวนักษัตรแต่ละกลุ่ม พระอาทิตย์โคจรได้ 3,433 โยชน์ 32 อุสภะ 11 วา 6 ศอก กับ 3 นิ้ว ฯ ในหนึ่งเดือน พระอาทิตย์โคจรได้ 18,974 โยชน์ 1 คาวุตครึ่ง 33 อุสภะ 6 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ พระอาทิตย์โคจรจากสถานที่นั้นล่วงอันโดวิถีนั้นมา ฯ เดือนอาสาฬหะนั้นท่านเรียกว่า กักกฏราสีวิถี ฯ ในวิถีทั้งหมดพึงทราบดังพรรณามาฉะนี้ ฯ ต่อจากนั้น โดวิถีอันเป็นวิถีแห่งเดือนสาวนะย่อมโคจรเข้าสู่ราศีสิงห์ ฯ ก็วิถีนั้นห่างจากภูเขาสิเนรุ 344,903 โยชน์ 2 คาวุตครึ่ง 6 อุสภะ 13 วา 2 ศอก 3 นิ้ว ฯ พระอาทิตย์อยู่ห่างจากภูเขาอัสกรรณ 94,872 โยชน์ 1 คาวุตครึ่ง 6 อุสภะ 13 วา 2 ศอก 8 นิ้ว ฯ อยู่ห่างจากภูเขาจักรวาล 132,821 โยชน์ 1 คาวุต 33 อุสภะ 6 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ ต่อจากนั้น พระอาทิตย์ย่อมโคจรเข้าสู่ราศีกันย์ในวิถีแห่งเดือนภัททะ(เดือน 10) ฯ ก็วิถีนั้นอยู่ห่างภูเขาสิเนรุ 363,378 โยชน์ ครึ่งคาวุต ฯ ห่างจากภูเขาอัสกรรณ 113,846 โยชน์ ครึ่งคาวุต ฯ ห่างจากภูเขาจักรวาลประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ฯ วิถีนี้ท่านเรียกว่ากัญราสีวิถี ฯ ต่อจากนั้นพระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีตุล อันเป็นวิถีของเดือนอัสสยุชะ(เดือน 11) วิถีนั้นห่างจากภูเขาสิเนรุ 382,852 โยชน์ 2 คาวุต 33 อุสภะ 6 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ ห่างจากภูเขาอัสกรรณ 132,821 โยชน์ 1 คาวุต 33 อุสภะ 6 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ ห่างจากภูเขาจักรวาฬ 94,872 โยชน์ 1 คาวุต 6 อุสภะ 13 วา 2 ศอก 8 นิ้ว ฯ สถานที่โคจรระหว่างราศีกันย์กับราศีตุล พึงทราบว่า "อยู่ตรงกลางราศีทั้ง 6 เบื้องบนแห่งท้ามกลางมหาสมุทร" ฯ

(78) ต่อจากนั้น พระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีพิจิกอันเป็นวิถีแห่งเดือนกัตติกมาส (เดือน 12) วิถีแห่งเดือนกัตติกมาส อยู่ห่างจากภูเขาสิเนรุออกไป 401,870 โยชน์

26 อุสภะ 13 วา 2 ศอก 8 นิ้ว ฯ ห่างจากภูเขาอัสกรรณ 751,795 โยชน์ 3 คาวุต 3 อุสภะ 13 วา 2 ศอก 8 นิ้ว ฯ ห่างจากภูเขาจักรวาล 75,897 โยชน์ 3 คาวุต 6 อุสภะ 13 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ พระอาทิตย์โคจรออกจากนั้นเข้าสู่ราศีธนูอันเป็นทางโคจรในเดือนมิคสิระ พระอาทิตย์โคจรไปในราศีนั้นได้ระยะทางมีประมาณแห่งโยชน์ตามที่กล่าวมาแล้ว ฯ ในเวลา 1 เดือน พระอาทิตย์เมื่อโคจรเข้าสู่ราศีธนู โคจรเข้าไปใกล้ภูเขาจักรวาลซึ่งอยู่นอกภูเขาทั้งหมด โคจรกลับจากนั้นก็โคจรเลียบภูเขาสิเนรุมุ่งหน้าไปทางทิศอุดร เข้าสู่ราศีมังกรอันเป็นวิถีแห่งเดือนปุสสะ ฯ ต่อจากนั้น โคจรเข้าสู่ราศีกุมภ์อันเป็นวิถีแห่งเดือนมาฆะ ต่อจากนั้นโคจรเข้าสู่ราศีมีนอันเป็นวิถีแห่งเดือนผัคคุณะ ฯ ต่อจากนั้นย่อมโคจรเข้าสู่ราศีเมษอันเป็นวิถีแห่งเดือนจิตระ ฯ ต่อจากนั้น โคจรเข้าสู่ราศีอุสภะ (พฤษภ) อันเป็นวิถีแห่งเดือนวิสาขะ ฯ ต่อจากนั้นโคจรเข้าสู่ราศีเมถุนอันเป็นวิถีของเดือนเชษฐะ ฯ ในราศีเหล่านั้น ดวงอาทิตย์โคจรไปทุก ๆ วันโดยระยะทางแห่งโยชน์ตามที่กล่าวมาแล้ว ฯ พระอาทิตย์โคจรถึงที่สุดแห่งราศีมีนซึ่งอยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุ ฯ อนึ่ง ในเรื่องทางโคจรนี้ ที่สุดของราศีธนูและเบื้องต้นของราศีมังกรเป็นคู่กัน ตั้งอยู่ใกล้ภูเขาจักรวาลเท่ากัน ฯ สถานที่นั้นไกลจากภูเขาจักรวาล 56,923 โยชน์ 1 คาวุตครึ่ง 20 อุสภะ ฯ ห่างจากภูเขาอัสกรรณ 170,770 โยชน์ 1 คาวุต 20 อุสภะ ฯ ห่างจากภูเขาสิเนรุ 420,850 โยชน์ 20 อุสภะ ฯ พึงทราบว่านี้เป็นวินิจฉัยเรื่องการโคจรในวิถีดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(79) เบื้องต้นของราศีธนูและที่สุดของราศีมังกรมีระยะทางเท่ากัน ฯ ที่สุดของราศีพิจิกและเบื้องต้นของราศีกุมภ์ก็เท่ากัน ฯ เบื้องต้นของราศีพิจิกและที่สุดของราศีกุมภ์ที่สุดของราศีตุลและเบื้องต้นของราศีมีน ฯ เบื้องต้นของราศีตุล และที่สุดของราศีมีน ฯ ที่สุดของราศีกันย์และเบื้องต้นของราศีเมษ, เบื้องต้นของราศีกันย์และที่สุดของราศีเมษ ฯ ที่สุดของราศีสิงห์และเบื้องต้นของราศีพฤษภ์, เบื้องต้นของราศีสิงห์และที่สุดของราศีพฤษภ์ ฯ ที่สุดของราศีกรกฎและเบื้องต้นของราศีเมถุน, เบื้องต้นของราศีกรกฎและที่สุดของราศีเมถุน บัณฑิตพึงกล่าวว่า "เท่ากัน" ฯ

(80) ก็เรื่องนี้พึงเห็นได้ในที่ตรงกลางที่เป็นที่ตั้งในเวลาพระอาทิตย์โคจรไปทางใต้และทางเหนือ, เพราะว่านี้เป็นคำที่กำหนดแน่นอนในเรื่องการโคจรของพระอาทิตย์นี้, ในปีแรกที่จัดเป็นอธิกมาสอันย่างเข้าสู่ฤดูฝน เดือนทั้งหลายมีเดือนอาสาฬหะเป็นต้น ย่อมตั้งอยู่ตามลำดับในราศีทั้งหลายมีราศีกรกฎเป็นต้น ฯ เดือน 2 เดือน คือเดือนเชฏฐะกับอาสาฬหะ ย่อมตั้งอยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุเหมือนกัน ฯ เดือนอาสาฬหะเดือนเดียวไม่ตั้งอยู่(ใกล้ภูเขาสิเนรุ) ฯ เดือน 2 เดือน คือเดือนมิคสิระและเดือนปุสสะ ย่อมตั้งอยู่ใกล้ภูเขาจักรวาล ฯ เดือนปุสสะเดือนเดียวไม่ตั้งอยู่ ฯ ในปีที่ 2 ข้างขึ้น (สุกขปักษ์) ของเดือนอาสาฬหะในราศีเมถุนย้ายมาเป็นข้างแรม(กัณหปักษ์) ในราศีกรกฎ ฯ เดือนอาสาฬหะเดือนเดียวตั้งอยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุ ฯ ก็พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายยึดถือคำที่ท่านกล่าวอย่างนั้นแล้วกล่าวว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือนอาสาฬหะ" ฯ เมื่อเดือนอาสาฬหะดำรงอยู่อย่างนี้ กลางวันยาวกว่ากลางคืน 36 นาฑิกา กลางคืนสั้นกว่ากลางวัน 24 นาฑิกา ฯ ข้างขึ้นของเดือนสาวนะในราศีกรกฎกลายเป็นข้างแรมในราศีสิงห์ ฯ พระอรรถกถาจารย์ถือเอาคำที่ท่านกล่าวอย่างนั้นแล้วกล่าวว่า "พระอาทิตย์โคจรออกไปในเดือนสาวนะ" ฯ ในครั้งนั้น เงาเวลากลางวันยาวกว่า 1 ปทิกา กลางวันมี 34 นาฑิกา กลางคืนมี 26 นาฑิกา ฯ เดือนอื่น ๆ และราศีอื่น ๆ พึงทราบดังพรรณนามานี้ ฯ

(81) ในเดือนภัททะ(10) เงามีประมาณ 2 ปทิกา กลางวันยาว 32 นาฑิกา กลางคืนมี 28 นาฑิกา ฯ ในเดือนอัสสยุชะ(11) ในเดือนที่พระอาทิตย์โคจร(เข้าสู่ราศีตุล) กลางคืนและกลางวันยาว 30 นาฑิกาเท่ากัน เงามี 3 ปทิกา ฯ ต่อจากนั้นไป กลางคืนและกลางวันไม่เท่ากัน นาฑิกาก็หย่อนไป ฯ ในเดือนกัตติกะ กลางคืนยาว 32 นาฑิกา กลางวัน 28 นาฑิกา เงายาว 4 ปทิกา ฯ ในเดือนมิคสิระ กลางคืนยาว 24 นาฑิกา กลางวันยาว 26 นาฑิกา เงายาว 5 ปทิกา ฯ คำที่ดำรงอยู่อย่างนี้ว่า "ก็ข้างขึ้นของเดือนปุสสะในราศีธนู กลายเป็นข้างแรมในราศีมังกร" พระอรรถกถาจารย์หมายเอาเดือนปุสสะจึงกล่าวว่า "ดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ย่อมโคจร

เข้าใกล้ภูเขาจักรวาลในเดือนปุสสะ" ฯ ในกาลนั้น เงามี 6 ปทิกา กลางคืนยาวนานถึง 36 นาทิกา กลางวันสั้นลงเหลือ 24 นาทิกา ฯ เมื่อกล่าวโดยประการอื่นความเกินของเงาไม่เป็นเช่นนั้น ฯ ในเดือนมฆา เงามี 5 ปทิกา กลางคืนยาว 34 นาทิกา กลางวันยาว 26 นาทิกา, ในเดือนผัคคุณะ เงามี 4 ปทิกา กลางคืนยาว 32 นาทิกา กลางวันยาว 28 นาทิกา ฯ ในเดือนจิตระ ในวันที่พระอาทิตย์โคจร(เข้าสู่ราศีเมษ)กลางคืนและกลางวันยาว 30 นาทิกาเท่ากัน ต่อจากนั้นกลางคืนและกลางวันไม่เท่ากัน นาทิกาก็หย่อนลง เงามี 3 ปทิกา ฯ ในเดือนวิสาขะ กลางคืนยาว 28 นาทิกา กลางวันยาว 32 นาทิกา เงามี 2 ปทิกา ฯ ในเดือนเชฏฐะ กลางคืนยาว 26 นาทิกา กลางวันยาว 34 นาทิกา เงามี 1 ปทิกา ฯ ในปีที่ 2 พึงทราบดังพรรณามาฉะนี้ ฯ เมื่อเดือนอาสาฬหะเป็นต้น ดำรงอยู่โดยประการนั้น ๆ บัณฑิตย่อมได้การกำหนดเงาเป็นต้นด้วยอาการอย่างนี้ ไม่ได้(ด้วยอาการอย่างอื่น) ฯ อย่างอื่นพึงทราบว่า "เมื่อปีดำรงอยู่โดยประการอื่น" ฯ

(82) ในปีที่ 3 พระจันทร์และพระอาทิตย์ละจากราศีกรกฎอันเป็นวิถีแห่งเดือนอาสาฬหะเป็นต้น ไปปรากฏในราศีเมถุนอันเป็นวิถีแห่งเดือนเชฏฐะเป็นต้น ฯ อนึ่ง เดือน 2 เดือนคือเดือนอาสาฬหะและเดือนสาวนะ ย่อมมีในเวลาพระอาทิตย์โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุ ฯ พึงทราบว่า "เดือน 2 เดือนคือเดือนปุสสะและเดือนมฆา ย่อมโคจรใกล้ภูเขาจักรวาล" ฯ เพราะฉะนั้น พึงทราบว่า "บัณฑิตทั้งหลายย่อมชักมีขาเพิ่ม เพื่อจะกำหนด(ตั้ง)ราศีอันเป็นเสี้ยวของเดือนเหล่านั้น" ฯ ราศีมังกรอันเป็นพาหิรวิถีมีความยาวและกว้าง 925,603 โยชน์ ครึ่งคาวุต ฯ วัดโดยรอบได้ 2,776,809 โยชน์ 2 คาวุตครึ่ง ฯ แต่ละราศีวัดโดยตรงได้ 231,400 โยชน์ 3 คาวุต 10 อุสภะ ฯ ดาวนักษัตรแต่ละดวงใหญ่และกว้างได้ 100,844 โยชน์ 3 คาวุต 13 อุสภะ 6 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ ทางเดินของดาวนักษัตรดวงหนึ่ง ๆ 25,211 โยชน์ ครึ่งคาวุต 23 อุสภะ 6 วา 4 ศอก 1 คืบ 4 นิ้ว ฯ พึงทราบว่านี้เป็นการวินิจฉัยการโคจรในราศี ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(๘๓) อนึ่ง ในเรื่องการโคจรในราศีนี้พึงทราบนัยแห่งเนื้อความดังต่อไปนี้ ฯ จริงอย่างนั้น ดาว 2 ดวงคืออัสสยุชะและภรณี ดำรงอยู่ในเดือนกัตติกมาสแม้บาทหนึ่งและตลอดกาลทุกเมื่อในมิคสิรราศี ฯ ดาวโรหิณีดำรงอยู่ในเดือนกัตติกมาส 3 บาท ดำรงอยู่ในมิคสิรราศีตลอดกาล ฯ ดาวนักษัตรที่เหลือ ย่อมดำรงอยู่ในราศีที่เหลือตลอดกาลทุกเมื่ออย่างนี้ ฯ อนึ่งราศีกรกฏ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิกและธนู ชื่อว่าทักขิณายนะ ฯ ราศีมังกร กุมภ์ มีน เมษ พฤษภและเมถุน ชื่อว่าอุตรายนะ ฯ จริงอยู่ พระอาทิตย์โคจรไปในอันโตวิถีใช้เวลา 6 เดือน ซึ่งเรียกว่า ทักขิณายนะ โคจรออกไปด้านนอกแล้วขึ้นจากเบื้องล่างเข้าสู่จักรราศี ฯ พระอาทิตย์โคจรไปทางพาหิรวิถีตลอด 6 เดือน ซึ่งเรียกว่า อุตรายนะ โคจรเข้าไปภายในแล้วโคจรสู่เบื้องบนแห่งจักรราศี ฯ นี้เป็นการวินิจฉัยวิถี ในวิถีทั้ง 2 ที่มีอยู่อย่างนี้, บรรดาวิถีทั้ง 2 นั้น อชวิถีย่อมมีภายใต้ ฯ เบื้องบนจากนั้นเป็นนาควิถี จากตรงกลางไปเบื้องบนเป็นโควิถี ฯ อนึ่ง จะกล่าวในทักขิณายนะก่อน เดือน 2 เดือน คือ เดือนอาสาฬหะและเดือนสาวนะที่ท่านเรียกว่าทักกฏราศีและสิงหราศี ชื่อว่าโควิถี ฯ ลัดมาเดือน 2 เดือน คือ เดือนโปฏฐปาทะและอัสสยุชะที่ท่านเรียกว่ากัญญราศีและตุลราศี ชื่อว่านาควิถี ฯ เดือน 2 เดือนคือเดือนกัตติกะและเดือนมิคสิระที่ท่านเรียกว่า วิจิกราศีและธนุราศี ชื่อว่าอชวิถี ฯ ในฝ่ายอุตรายนะ เดือน 2 เดือนคือ เดือนปุสสะและเดือนมฆาที่ท่านเรียกว่า มังกรราศีและกุมภราศีชื่อว่า อชวิถี ฯ เดือน 2 เดือนคือเดือนผัคคุณะและเดือนจิตระที่ท่านเรียกว่ามีนราศีและเมษราศี ชื่อว่านาควิถี ฯ เดือน 2 เดือนคือเดือนวิสาขะและเชษฐะที่ท่านเรียกว่าพฤษภราศีและเมถุนราศี ชื่อว่า โควิถี ฯ อนึ่ง เดือน 4 เดือน คือ พฤศจิกา ธันวา มกราและกุมภา ชื่อว่า อชวิถี ฯ เดือน 4 เดือน คือ กันยา ตุลา มีนา และเมษา ชื่อว่านาควิถี ฯ เดือน 4 เดือน คือ กรกฎา สิงหา พฤษภาและมิถุนา พึงทราบว่าเป็นโควิถี ฯ โดยทางโคจรปกติในเดือนพฤศจิกาและธันวาต่อจากเดือนตุลา พระอาทิตย์จะโคจรต่ำ ฯ ในเดือนมกราและกุมภา พระอาทิตย์จะโคจรสูง ฯ เพราะเหตุนั้นท่านจึงกล่าวว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรเข้าสู่อชวิถี" ฯ โดยทางโคจรตามปกติ ในเดือนมีนาและ

เดือนเมษาถัดจากเดือนกุมภาไป พระอาทิตย์โคจรสูง ฯ ในเดือนกันยาและตุลา โคจรลงต่ำ ฯ ในเดือนเมษาและมิถุนา พระอาทิตย์โคจรสูง ฯ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ไม่โคจรขึ้นข้างบน ไม่โคจลงข้างล่าง"ฯ มีคำกล่าวอธิบายว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรไม่สม่ำเสมอ" ฯ คำนั้นท่านกล่าวหมายเอา คติทั้ง 3 นี้คือ กุฏิลคติ(การโคจรโค้ง, งอ) สิงฆคติ(การโคจรเป็นวงรี, แหลม) มัณฑุกคติ(การโคจรลอยช้า ๆ) ฯ มีคำอธิบายว่า "การโคจรไปตามราศีที่วิปริตกับการโคจรอันอื่นที่กล่าวมานั้น" ฯ อนึ่งในสมัยที่พระราชาเป็นต้นเป็นผู้ทรงธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรทำดาวนักษัตร 14 ดวง ไว้ข้างขวา คือ ดาวอัสสยุชะ ภรณี กัตติกา โรหิณี ผัคคุณะทั้ง 2 มฆา สาวนะ ธนิษฐะ สตภิชชะ ปุพพภัททะ อุตตรภัททะ และเรวดี, แล้วโคจรทำดาวนักษัตร 11 ดวง คือ มิคสิระ อัชชะ อสิเลสะ หัตถะ วิสาขะ อนุราธะ เชฏฐะ ปุสสะ และอาสาฬหะทั้งคู่ไว้ข้างซ้าย แล้วจึงทำดาวปุนัพพสุ ดาวปุสสะไว้ตรงกลาง ฯ ส่วนในสมัยที่พระราชาเหล่านั้นไม่ทรงธรรม พระจันทร์และพระอาทิตย์ย่อมโคจรผิดไปจากนี้ เพราะฉะนั้น พึงทราบคำวินิจฉัยดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(84) คำนี้ว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์ ย่อมโคจรห่างจากภูเขาสิเนรุเป็นเวลา 6 เดือน" ท่านกล่าวแล้วด้วยสามารถการหยั่งลงสู่กระแส(แห่งการโคจร) ฯ เพราะว่า พระจันทร์โคจรออกห่างภูเขาสิเนรุครึ่งเดือน โคจรเข้าใกล้ 6 เดือน ฯ อนึ่ง ท่านกล่าวไว้ในศัมภีร์ไชติสัตถะว่า "ทางโคจรด้านทิศใต้เริ่มต้นตั้งแต่เดือนกรกฎาถึงเดือนธันวา ทางทิศเหนือเริ่มตั้งแต่เดือนมกราถึงเดือนมิถุนา" ฯ จะกล่าวถึงทางโคจรด้านทิศใต้ก่อน พระอาทิตย์โคจรลงใต้จักรราศีทางใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือน 2 เดือน คือ เดือนอาสาฬหะ และเดือนสาวนะที่เรียกว่าราศีกรกฎและราศีสิงห์ ฯ ต่อจากนั้นจึงโคจรห่างออกมาทางเบื้องต่ำจักรราศีแล้วโคจรไปกลาง ๆ ในเดือน 2 เดือน คือ เดือนโปฏฐปาทะและเดือนอัสสยุชะที่เรียกว่าราศีกันย์และราศีตุล ฯ ต่อจากนั้น พระอาทิตย์โคจรลงใต้จักรราศีแล้วโคจรออกนอก ด้านภูเขาจักรวาลในเดือน 2 เดือนคือ เดือนกัตติกาและ

เดือนมิคสิระที่เรียกว่าราศีพิจิกและราศีธนู ฯ ส่วนในทางโคจรด้านทิศเหนือ พึงทราบว่า พระอาทิตย์โคจรขึ้นบนจักรราศีแล้วโคจรเข้าภายในใกล้ภูเขาจักรวาลในเดือน 2 เดือน คือ เดือนปุสสะและมฆาที่เรียกว่าราศีมังกรและราศีกุมภ์ ฯ พระอาทิตย์โคจรขึ้นเบื้องบน แล้วเข้าใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือน 2 เดือน คือ เดือนผัคคุณะและเดือนจิตระ ที่เรียกว่า ราศีมีนและราศีเมษ" ฯ พึงทราบว่านี้เป็นวินิจฉัยทางโคจรแห่งเดือนและราศี ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(85) ในเวลาที่โคจรอยู่ในราศีเมษและราศีตุล พระอาทิตย์ย่อมส่องสว่างในที่มีประมาณเท่านี้คือ 1,805,175 โยชน์ ส่วนความมืดก็มีประมาณเท่านั้นเหมือนกัน ฯ เพราะฉะนั้นกลางวันจึงยาว 30 นาฑิกา ฯ กลางคืนก็ยาวเท่ากัน ฯ แต่พระอาทิตย์ย่อมส่องสว่าง(เต็มที่) ในวันปัณณรสีที่พระจันทร์เต็มดวง ฯ ก็เมื่อใดนาฑิกาในกลางวันยาว นาฑิกาในกลางคืนสั้นลง, เมื่อนั้น พระอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวันได้ยาว 60,172 โยชน์ 2 คาวุต ส่วนเวลากลางคืนสั้นเท่ากัน เพราะฉะนั้น พึงทราบความสั้นและความยาว(ของเวลา) แม้ในกาลที่เหลือโดยนัยนี้ ฯ พึงทราบความยาวและความสั้น (ของเวลา)แม้ในกาลที่เหลือโดยนัยนี้คือ "เมื่อใดกลางคืนยาว 2 นาฑิกา และกลางวันยาว 2 นาฑิกา ในเมื่อราศีครบบริบูรณ์, เมื่อนั้น ในเวลากลางคืนพระจันทร์ส่องสว่างได้ 120,345 โยชน์ ส่วนในเวลากลางวันยาวและสั้น มีจำนวนเท่ากัน" ฯ อนึ่งในเวลาที่พระอาทิตย์โคจรในราศีกรกฎ ย่อมส่องสว่างในที่มีประมาณเท่านี้คือ 2,166,210 โยชน์ ฯ ความมืดย่อมมีในที่มีประมาณเท่านี้คือ 1,444,000 โยชน์ ฯ เพราะเหตุนั้น กลางวันยาว 36 นาฑิกา ส่วนกลางคืนยาว 24 นาฑิกา ฯ อนึ่ง ในเวลาที่พระอาทิตย์โคจรในราศีมังกร ย่อมส่องสว่างในที่มีประมาณเท่านี้คือ 1,444,140 โยชน์ ฯ ความมืดย่อมมีในที่มีประมาณเท่านี้คือ 2,166,210 โยชน์ ฯ เพราะฉะนั้น พึงทราบ(ระยะเวลา) แม้ในราศีที่เหลืออย่างนี้ว่า "กลางวันยาว 24 นาฑิกา กลางคืนยาว 36 นาฑิกา" ฯ พึงทราบว่านี้เป็นวินิจฉัยเรื่องราศีในวงโคจรให้แสงสว่าง ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(86) อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้นในทิศเหนือและทิศตะวันออก โดยราศีเมถุนหรือราศีกรกฎ แล้วไปเที่ยงวันที่ราศีมีนและราศีเมษ ตกทางทิศใต้และทิศตะวันตกที่ราศีธนูหรือราศีมังกร ฯ ครั้งนั้น พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกและทิศใต้พร้อมกับราศีธนูหรือราศีมังกร ต่อจากนั้น เที่ยงวันที่ราศีกันย์หรือราศีตุล ตกที่ทิศตะวันตกและทิศอุดรที่ราศีเมถุนหรือกรกฎ ฯ อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศเหนือและทิศตะวันออกพร้อมกับราศีเมถุนหรือกรกฎแล้วเที่ยงวัน พร้อมกับราศีเหล่านั้น ฯ พระอาทิตย์ตกทางทิศตะวันตกและทิศเหนือพร้อมกับราศีเหล่านั้น ฯ เที่ยงคืนพร้อมกับราศีเหล่านั้น ฯ มีคำอธิบายที่ท่านกล่าวไว้ว่า "พระอาทิตย์ย่อมขึ้นทางทิศอุดรพร้อมกับราศีเหล่านั้น ฯ อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกพร้อมกับราศีตุลหรือราศีเมษ, เที่ยงวันพร้อมกับราศีเหล่านั้น ตกทางทิศตะวันตกหรือเที่ยงคืนพร้อมกับราศีเหล่านั้น ฯ พึงทราบว่า "พระอาทิตย์ย่อมขึ้นทางทิศตะวันออกอย่างนี้ พร้อมกับราศีเหล่านั้น" ฯ อนึ่ง พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกและทิศใต้พร้อมกับราศีธนูหรือมังกร เที่ยงวันที่ทิศใต้พร้อมกับราศีเหล่านั้น ตกที่ทิศใต้และทิศตะวันตกพร้อมกับราศีเหล่านั้น ฯ ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า "พระอาทิตย์เที่ยงคืนพร้อมกับราศีเหล่านั้น ขึ้นทางทิศตะวันออกและทิศใต้พร้อมกับราศีเหล่านั้น" ฯ แม้ในราศีที่เหลือพึงทราบดังพรรณามาฉะนี้ ฯ พึงทราบว่านี้เป็นการวินิจฉัยราศีที่โคจรร่วมกับทางโคจรของพระอาทิตย์ ฯ

(87) ในราศีนั้น พระอาทิตย์โคจรไปทางทิศใต้และทิศเหนือ จัดเป็นมัชฌิมวิถี ย่อมโคจรไปโดยประมาณหรือโดยรอบได้ 60 นาฑิกา, โคจรไปกับมณฑลแห่งราศีประมาณ 12 มณฑล ฯ อธิบายว่า "ไม่ว่าในกาลใด พระอาทิตย์ไม่สามารถโคจรโดยปราศจากมณฑลของราศีได้" ฯ เพราะว่า พระอาทิตย์นั้นโคจรเริ่มตั้งแต่ราศีกรกฎไปสุดที่ราศีธนู ชื่อว่าทักขิณายนะ, พระอาทิตย์เริ่มต้นที่ราศีกรกฎ สิงห์ กันย์ ตุล พิจิก ธนูและมังกร จนถึงราศีเมถุน ชื่อว่า อุตตรายณะ ฯ ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์-โชติสัตถะว่า "ราศี มังกร กุมภ์ มีน เมษ พฤษภและเมถุน จัดเป็นราศีที่ดำรงอยู่ในจักร หรือจักรมณฑล" ฯ จริงอยู่ทางทิศเหนือภูเขาสิเนรุเป็นราศีเมถุน ทางทิศใต้เป็นราศีกรกฎ ฯ มณฑลแห่งสถานที่โดยรอบระหว่างราศีธนูกับราศีมังกร มี

ประมาณเท่ากันกับมณฑลแห่งมัชฌิมวิถี ฯ สถานที่นั้นพึงถือว่าเป็นที่แห่งจักรราศีนั้นทีเดียว ฯ จริงอย่างนั้นจะกล่าวถึงทักขิณายนะก่อน คือ จักรราศีอยู่ไกลและห่างจากภูเขาสิเนรุมาก ฯ เพราะฉะนั้นราศีกรกฎจึงมีประมาณ 5 นาฑิกา ฯ ราศีสิงห์ มี 6 นาฑิกา, ราศีกันย์มี 7 นาฑิกา, ราศีตุลมี 7 นาฑิกา, ราศีพิจิกมี 6 นาฑิกา, ราศีธนูมี 5 นาฑิกา รวมเป็น 36 นาฑิกา ฯ ส่วนทางโคจรอุตตรายนะไม่ใกล้ไม่ไกลจากภูเขาสิเนรุมากนัก ฯ ในภายใน ราศีมังกรมีประมาณ 3 นาฑิกา, ราศีกุมภ์มี 4 นาฑิกา, ราศีมีนมี 5 นาฑิกา, ราศีเมษมี 5 นาฑิกา, ราศีพฤษภ์มี 4 นาฑิกา, ราศีเมถุนมี 3 นาฑิกา รวมเป็น 24 นาฑิกา ฯ พึงทราบว่า "มณฑลนั้นในภายในนั้นแลนับได้ 60 นาฑิกา" ฯ เพราะเหตุนั้น ผู้มีปัญญาพึงทราบว่า "พระอาทิตย์ไม่สามารถโคจรเว้นจากมณฑลแห่งราศีได้" ฯ ด้วยการกำหนดมณฑลแห่งลมที่มีอยู่แล้วพระอาทิตย์จึงโคจรไปโดยประมาณ เพราะจักรราศีนั้นหมุนเวียนไปพร้อมกับดาวนักษัตรเหล่านั้น ฯ

(88) สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์โชติสัตถะว่า "จักรราศีที่หมุนอยู่ในความเสมอกันของจักรราศี ไม่หมุนกลับกันย่อมรุ่งเรือง, อนึ่งความเกี่ยวเนื่องกัน การสงเคราะห์กันย่อมหมุนเวียนไปด้วยอาการอย่างนี้" ฯ ในเรื่องทั้งสองนั้นมีเหตุดังนี้คือ พระอาทิตย์ถูกลมที่ให้หมุนเวียนอยู่เป็นนิจพัดให้โคจรไป และส่วนตรงกลางท่านสงเคราะห์เข้ากับข้างทั้งสองหมุนเวียนไปพร้อมกัน" ฯ จริงอย่างนั้น ตลอดระยะเวลา 1 เดือน พระอาทิตย์โคจรไปตกในทิศตะวันตกในอุตตรกุรุทวีป พร้อมกับอยู่ในราศีเมษ ฯ เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพวิเทหทวีป ฯ ดวงอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกในชมพูทวีปนี้ ฯ ขณะนั้นราศีมังกรเป็นเวลาเที่ยงวันอยู่ทางทิศใต้ ฯ ส่วนราศีตุลเป็นที่พระอาทิตย์ตกในทิศตะวันตก เป็นเวลาเที่ยงวันในอมรโคยานทวีป ฯ อนึ่งราศีกรกฎเป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป ฯ เมื่อใดพระอาทิตย์นั้นตกทางทิศตะวันตกในบุพวิเทหทวีปพร้อมกับราศีเมษ เมื่อนั้นในทวีปนี้เป็นเวลาเที่ยงวัน ฯ พระอาทิตย์ขึ้นทางทิศตะวันออกในอมรโคยานทวีป ฯ ครั้งนั้นที่ชมพูทวีปนี้ ราศีมังกรเป็นที่อัสดงคตในทิศใต้และทิศตะวันตก และเป็นเวลาเที่ยงวันในทิศใต้ ในอมรโคยานทวีป ฯ อนึ่งราศีตุลเป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป, ราศีกรกฎ

เป็นเวลาเที่ยงวันในปุพพวิเทหทวีป ฯ ในกาลใดพระอาทิตย์โคจรไปกับราศีเมษ อัสดงคตในทิศตะวันตกในชมพูทวีปนี้ เที่ยงวันที่อมรโคยานทวีปและขึ้นทางทิศตะวันออกในอุตตรกุรุทวีป ฯ ส่วนราศีมังกรเป็นเวลาเที่ยงวันทางทิศใต้ในอุตตรกุรุทวีป ฯ ราศีตุลเป็นเวลาเที่ยงวันในปุพพวิเทหทวีป และราศีกรกฎเป็นเวลาเที่ยงวันในทวีปนี้ ฯ แม้ในราศีที่เหลือ พึงทราบดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(๘๙) ในกาลนั้น พระอาทิตย์นี้เป็นเวลาเที่ยงวันในบุพวิเทหทวีป พร้อมกับราศีกรกฎ (โคจรไป)ทางทิศเหนือพร้อมกับราศีนั้นแล้วขึ้นทางทิศตะวันออก ในทวีปนี้ ฯ ในกาลนั้น ราศีเมษเป็นเวลาเที่ยงวันในทวีปนี้ ราศีมังกรอัสดงคตในทิศใต้และทิศตะวันตก เป็นเวลาเที่ยงวันในโคยานทวีป ฯ ส่วนราศีตุลเป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป ฯ ในกาลนั้น พระอาทิตย์อัสดงคตที่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในอุตตรกุรุทวีปพร้อมกับราศีกรกฎ ฯ ครั้งนั้น พระอาทิตย์อัสดงคตในทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ในบุพวิเทหทวีป พร้อมกับราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันในทวีปนี้ และขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในอมรโคยานทวีป ฯ ราศีเมษเป็นเวลาเที่ยงวันในอมรโคยาน ราศีมังกรเป็นเวลาเที่ยงวันในทิศใต้ ในอุตตรกุรุทวีปราศีตุลเป็นเวลาเที่ยงวันในบุพวิเทหทวีป พระอาทิตย์ดวงนั้น อัสดงคตทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พร้อมกับราศีกรกฎ ฯ ในเวลาที่ พระอาทิตย์อัสดงคตทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือในทวีปนี้ พร้อมกับราศีกรกฎ เป็นเวลาเที่ยงวันในอมรโคยานทวีป และขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือในอุตตรกุรุทวีป ฯ ราศีเมษเป็นเวลาเที่ยงวันในอุตตรกุรุทวีป ราศีมังกรเป็นเวลาเที่ยงวันทางทิศใต้ในบุพวิเทหทวีป ราศีตุลเป็นเวลาเที่ยงวันในทวีปนี้ ฯ แม้ในราศีที่เหลือ พึงทราบโดยนัยนี้ ฯ พึงทราบว่านี้เป็นการวินิจฉัยการเที่ยวข้องกันของราศีที่มีอยู่แล้ว ฯ

(๙๐) แท้จริงพระจันทร์นั้นโคจรไม่ทันพระอาทิตย์ในวันรุ่งขึ้น โคจรช้ากว่าดวงอาทิตย์ 7,713 โยชน์ 1 คาวุต 35 อุสภะ ห่างกันระยะทางเท่านี้ทุก ๆ วัน ฯ ท่านอธิบายไว้ว่า "พระจันทร์และพระอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีตุลวันและอธิกมาสจึงสิ้นไป" ฯ ทางโคจรในเดือนจิตระและเดือนอัสสยุช ในท่ามกลาง และราศีตุลตลอดเดือน

วัดโดยความยาวและความกว้างได้ 811,756 โยชน์ 1 คาวุต ฯ วัดโดยรอบได้ 2,435,268 โยชน์ 3 คาวุต ฯ ในทางโคจรในเดือนอาสาฬหะ ในอันโตวิถี ราศีกรกฎวัดโดยความยาวและความกว้างได้ 697,909 โยชน์ 1 คาวุตครึ่ง ฯ วัดโดยรอบได้ 2,093,728 โยชน์ ครึ่งคาวุต ฯ ส่วนทางโคจรโดยตรงของพระอาทิตย์เป็นทางโคจรเร็ว ทางโคจรเฉียงเป็นทางโคจรช้า ฯ เพราะฉะนั้น พระจันทร์จึงโคจรอ้อมลงภายใต้, มณฑลราศีที่หมุนอยู่จึงก้าวล่วงมณฑลพระอาทิตย์ไปทุก ๆ วัน วัดโดยมณฑลโยชน์ได้ 8,333 โยชน์ 1 คาวุต 26 อุสภะ 13 วา 4 ศอก 8 นิ้ว ฯ จริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> มณฑลราสีแห่งพระอาทิตย์ โคจรเร็วกว่า(พระจันทร์)ไป 8,333 โยชน์ 1 คาวุต 26 อุสภะ 13 วา 4 ศอก (พระจันทร์) ย่อมโคจรอ้อมลงต่ำตลอดกาลทุกเมื่อ ฯ

(91) เพราะมณฑลพ้นพระอาทิตย์ไป อัสกราศีจึงยืดยาวออกไป ฯ ความช้าลงจากพระอาทิตย์นี้ ท่านกำหนดไว้แล้ว ฯ 30 วันย่อมเต็มบริบูรณ์ใน 30 ราตรี ตามที่ท่านกล่าวไว้แล้ว ฯ ที่ชื่อว่าราศีก็เหมือนกัน ฯ เพราะฉะนั้น ระยะทางแห่งมณฑลที่โคจรเร็วกว่าดวงอาทิตย์ ท่านเรียกว่า อัสกราศี เพราะกำหนดตามดวงอาทิตย์ ฯ ท่านกล่าวอธิบายว่า "หมอผู้ทั้งหลายทั้งปวงในประเทศนี้ ย่อมไม่ทราบความเป็นวิธีที่ไม่โคจรในวาระแห่งดาวนักษัตรในอากาศ" ฯ ผิว่า ประมาณแห่งมัชฌิมวิถีของดวงอาทิตย์ พึงเป็นทางโคจรโดยมณฑลแห่งราศี ฯ ครั้งนั้น ราศีมณฑลก็จะพึงมี 1,800 โยชน์ เพราะผิดจากคำเป็นต้นว่า "ดวงอาทิตย์โคจรไปข้างหลังในวันปาฏิบท ละมณฑลแห่งพระจันทร์ไป 100,000 โยชน์" ฯ มีคำอธิบายว่า "พระอาทิตย์เมื่อโคจรไปทางทิศใต้และทิศเหนือตามที่กล่าวแล้วอย่างนี้ โดยมณฑลอันเป็นประมาณแห่งมัชฌิมวิถี โคจรไปทางทิศใต้ของมณฑลเป็นเวลา 6 เดือน โคจรขึ้นจากล้านล่างทุก ๆ วัน แล้วโคจรออกภายนอกไปตามราศี ฯ ครั้งนั้น พระอาทิตย์โคจรขึ้นทางทิศเหนือสู่มณฑลใช้เวลา 6 เดือน โคจรขึ้นเหนือไปทุก ๆ วัน แล้วจึงโคจรเข้าไปในอันโตวิถี" ฯ

(92) อนึ่ง พระอาทิตย์โคจรขึ้นไประหว่างราศีเมถุนกับราศีกรกฎ ลงทางเบื้องใต้ระหว่างราศีธนูกับราศีมังกรเป็นระยะทาง 307,650 โยชน์ ฯ เพราะฉะนั้น ตลอดเวลา 6 เดือน พระอาทิตย์โคจรไปทางใต้ทุก ๆ วัน โดยเบื้องล่างได้ระยะทาง 209 โยชน์ 53 อุสภะ 6 วา 6 ศอก 1 คืบกับ 4 นิ้ว ฯ พระอาทิตย์โคจรขึ้นไปได้ระยะทางเท่ากัน แล้วโคจรขึ้นไปทางทิศอุดรเหนือมณฑลทุก ๆ วันใช้เวลา 6 เดือน ในเรื่องนี้มีคำอธิบายว่า

> พระอาทิตย์โคจรลงเบื้องล่าง ประมาณระยะทางได้ 70,650 โยชน์ และได้ระยะทาง 209 โยชน์ 53 อุสภะ 6 วา 6 ศอก 1 คืบกับ 4 นิ้ว โดยใช้เวลา 6 เดือน ทุก ๆ วัน แล้วโคจรลงไปทางทิศใต้ตามลำดับใกล้กับภูเขาจักรวาล ฯ

(93) ครั้งนั้นพระอาทิตย์ขึ้นไปเหนือจักรราศี ออกไปทางทิศอุดรแล้วเข้าไป (ในอันโดวิถี) ท่านเรียกว่าการโคจรขวาง ฯ อนึ่ง พระอาทิตย์โคจรไปตลอดเวลา 1 เดือนในราศี ใกล้ภูเขาสิเนรุในเดือนอาสาฬหะ ในทวีปทั้ง 4 ในวิถีทั้ง 3 และในมณฑลราศีทั้ง 3 ต่อจากนั้น โคจรออกไปตลอด 1 เดือน ดำรงอยู่ราศีละ 1 เดือน ต่อจากนั้น ออกจากราศีโคจรไปเฉียง ๆ ตลอด 1 เดือน ดำรงอยู่ราศีละ 1 เดือน ออกจากราศีนั้นแล้วโคจรไปทางเฉียงตลอดระยะเวลา 1 เดือน โคจรไปดำรงอยู่ราศีละ 1 เดือนใกล้กับภูเขาจักรวาล ฯ อนึ่ง ในเรื่องนี้พึงทราบอธิบายว่า "ก็พระอาทิตย์โคจรไปทางเฉียงจากภูเขาจักวาลถึงภูเขาสิเนรุใช้เวลา 6 เดือน ต่อจากนั้นจึงโคจรกลับ จากภูเขาสิเนรุจนถึงภูเขาจักวาลใช้เวลา 6 เดือนไปจนใกล้ภูเขาจักรวาล, เมื่อพระอาทิตย์โคจรอยู่อย่างนี้ เดือน 12 เดือน คือ 6 เดือนที่โคจรใกล้ภูเขาสิเนรุ อีก 6 เดือนโคจรใกล้ภูเขาจักรวาล รวมเป็นเวลา 1 ปี" ฯ พึงทราบว่านี้เป็นวินิจฉัยของการโคจรไปและโคจรกลับแห่งวิถีดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(94) เวลาใด ที่ชมพูทวีปเป็นเดือนอาสาฬหะ อุตตรกุรุทวีปเป็นเดือนปุสสะ อมรโคยานทวีปเป็นเดือนจิตระ ที่บุพวิเทหทวีปเป็นเดือนอัสสยุช เพราะฉะนั้น

อาจารย์ทั้งหลายย่อมบอกชื่อเดือน โดยการหมุนเวียนแห่งเดือนในทวีปทั้ง 4 โดยนัยนี้ ฯ บรรดาเดือนเหล่านั้น 4 เดือนนอกจากนี้ เมื่อหมุนเวียนไปในระหว่างทางแห่งคลองนักษัตร ย่อมหมุนเวียนไปในระหว่างทวีปทั้ง 4 ฯ จริงอยู่ อาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้นย่อมบอกชื่อเดือนเป็นแผนก ๆ ไป ฯ พึงกำหนดเอาการหมุนเวียนในทวีปทั้งหลายอย่างนี้ทั้งโดยอ้อมและโดยตรง ฯ ขุนเขาสิเนรุตั้งอยู่ตรงกลางทวีปทั้ง 4 ย่อมอยู่ทางทิศเหนือของทวีปเหล่านั้น ฯ คือในเวลาเที่ยงวัน พระอาทิตย์ดำรงอยู่ที่บุพวิเทหทวีป ก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนือ ชมพูทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ฯ อนึ่ง ในเวลาเที่ยงวันพระอาทิตย์ดำรงอยู่ที่ชมพูทวีปก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนือ อมรโคยานทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ฯ ในเวลาเที่ยงวันที่พระอาทิตย์ดำรงอยู่ในอมรโคยานทวีปก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนือ อุตตรกุรุทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ฯ ในเวลาเที่ยงวัน พระอาทิตย์ดำรงอยู่ที่อุตตรกุรุทวีปก็ขึ้นไปโดยมีภูเขาสิเนรุอยู่ทางทิศเหนือ บุพวิเทหทวีปอยู่ทางทิศตะวันออก ฯ พึงทราบว่า "ขุนเขาสิเนรุตั้งอยู่ท่ามกลางทวีปเหล่านั้น มีอยู่ทางทิศเหนือของชาวทวีปเหล่านั้น ดังพรรณามาฉะนี้" พึงทราบว่า นี้เป็นเรื่องชื่อทิศ ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ จริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> พระอาทิตย์และพระจันทร์โคจรอยู่ในราศีเมษและราศีตุล ขณะนั้น กลางคืนและกลางวันเท่ากัน ในวันที่ 2(โคจรไป) 3 นาฑิกา (หรือ) 4 นาฑิกา แสงสว่าง(และ)ความมืด ย่อมเพิ่มขึ้นและลดลงทุกเมื่อทุก ๆ วัน ตลอดพื้นที่มีประมาณเท่านี้คือ 833 โยชน์ 1 คาวุต 26 อุสภะ 13 วา 5 ศอก 8 นิ้ว ฯ

(95) นี้คือการกำหนดวัน ฯ พระอาทิตย์โคจรไปตลอดพื้นที่ 40,643 โยชน์ 3 คาวุต ใช้เวลา 1 เดือน ฯ อธิบายว่า "2เดือน พระอาทิตย์โคจรได้ 93,287 โยชน์ 6 คาวุต" ฯ นี้เป็นการกำหนดเดือน ฯ จะกล่าวถึงทางโคจรทางทิศได้ก่อน พึงทราบว่า 2 เดือนคือ เดือนกรกฎาและสิงหา เป็นฤดูฝน, 2 เดือนคือกันยาและตุลา เป็นฤดูร้อน, 2 เดือนคือเดือนพฤศจิกาและธันวา เป็นฤดูหนาว, 2 เดือนคือ มีนาและเมษา เป็นฤดูฝน, 2 เดือนคือเดือนพฤษภาและมิถุนา

เป็นฤดูร้อน ฯ นี้คือการกำหนดฤดู ฯ มีคำอธิบายว่า "พระอาทิตย์เมื่อโคจรมาจากอันตรวิถีใกล้ภูเขาสิเนรุ ย่อมโคจรไปตรงกลางชมพูทวีปหรือสีหลทวีป ใช้เวลา 2 เดือน" ฯ ชื่อว่าอันตรวิถีที่อยู่ใกล้ภูเขาสิเนรุนั้น ท่านกล่าวว่าอยู่ระหว่างเดือนมิถุนาและเดือนกรกฎา ฯ เพราะระหว่างเดือนทั้งสองนั้น มีอยู่ตรงกลางชมพูทวีป. ที่สีหลทวีปเป็นเวลาเที่ยงวัน เงาของมนุษย์ทั้งหลายมี 2 ปทิกาทางทิศใต้ ฯ ส่วนในชมพูทวีปนี้มีประมาณ 1 ปทิกา, และเงานั้นขยายใหญ่ขึ้น ๆ ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในเรื่องความแตกต่างแห่งอายุว่า

> เงาของดวงอาทิตย์ที่มุ่งหน้าไปทางทิศอุดร พึงเป็นเงาที่ใหญ่ขึ้นประมาณ 1 บาท ในวันข้างขึ้นอันเป็นวันที่ดวงอาทิตย์โคจรเข้าไปในราศีกรกฎ ฯ

(96) คำนั้นไม่ควรเชื่อถือ ฯ อีกอย่างหนึ่ง เมื่อกลางวันและกลางคืนเต็มบริบูรณ์ในเดือนกรกฎา เงาเพิ่มขึ้น 1 ปทิกา ฯ แต่ในวันที่พระอาทิตย์โคจรเข้าไปในราศีมังกร เงาเพิ่มขึ้น 6 ปทิกา, อีกอย่างหนึ่ง เมื่อวันนั้นบริบูรณ์ เงาย่อมหดไป 1 ปทิกา ฯ แม้ในราศีกุมภ์เป็นต้น เงาแต่ละปทิกาย่อมเพิ่มขึ้นและลดลงอย่างนี้ทุก ๆ เดือน ฯ ความลดลงและการเพิ่มขึ้นของแต่ละนาทิกา ย่อมมีด้วยประการฉะนี้ ฯ

(97) ท่านกล่าวไว้ในสิทธิโยคสังคหะว่า "การเพิ่มขึ้นและการลดลงย่อมมีเดือนละ 1 ปทิกา" ฯ คำนี้พึงทราบว่า เป็นการกำหนดการเพิ่มแห่งเงาตามราศีฯ เมฆย่อมมีโอกาสเหตุย่อมมีเพราะลมกระทบกับน้ำ เสียงย่อมมีในท้องฟ้า ฯ เมื่อใดพระเทวีที่เป็นใหญ่ในการทำฝน เป็นผู้มีจิตยินดี ร่าเริง ให้ฝนตกลงมา, และเมื่อฝนนั้นปรากฏอยู่ พระเทวีย่อมโปรยรัตนะลงมา, การปรากฏด้วยอาการเช่นนี้ท่านเรียกว่า สายฟ้า ฯ ยักษ์ตนหนึ่งชื่อ รามชุฌห์เห็นวลาหกเทพบุตรผู้ทำฝนให้ตก เกิดโลภจิตขึ้นจึงยิงศรออกไป แผ่นหินก็เป็นรอย สายฟ้าเป็นไปในที่ที่ลูกศรตก ฯ ลมประจำฤดูหอบเอาน้ำในแม่น้ำคงคาขึ้นสู่อากาศแล้วให้หมุนเวียนไป ทำน้ำฝนอันเย็นฉ่ำให้โปรยปรายด้วยสายลม ฯ แม้สายฟ้าก็ไม่แลบ ฯ สิ่งทั้งหลายที่ไม่มีสัญญา มีความยินดีมาก มีศีรษะคล้ายลิง มีลักษณะ

คล้ายลิง มีลักษณะเหมือนปลา ไก่ และท่อนแก้วมณีย่อมมีแก่สายฟ้า ฯ ยักษ์ที่ชื่อว่า ผรุสกะซึ่งมีที่อยู่ระหว่างก้อนเมฆ ไล่ทำร้ายหมู่เทวดา ยังสายฟ้าให้ตกลงมา ฝนย่อมโปรยลงสู่พื้นดิน. เมื่อความพร้อมแห่งปัจจัยมีอาหารแสลงเป็นต้นมีอยู่ ลมที่อยู่ในท้องแม้จะอยู่ข้างนอกก็สามารถส่งเสียงดังให้เกิดขึ้นได้ก่อน ฯ วาโยธาตุที่พัดไปตามทนทางบนภาคพื้นของสายฟ้า อาศัยเมฆฝนอันเป็นต้นเหตุของฤดู ย่อมทำเสียงดังให้เกิดขึ้นได้เหมือนกัน ฯ ลำดับนั้น ชาวโลกย่อมเรียกว่า ฟ้าร้อง ฯ อีกอย่างหนึ่ง ฝุ่นละอองและควันไฟถูกลมหอบให้ฟุ้งขึ้น, ฝุ่นละอองที่ตั้งขึ้นเพราะไอน้ำค้างในเบื้องบน ย่อมเกิดขึ้นจับกันเป็นก้อน ก้อนนั้นกระทบกันและกันเหมือนหินกระทบกับลม ชาวโลกเรียกว่าเสียงฟ้าร้อง ฯ อีกอย่างหนึ่ง น้ำที่กระทบให้เป็นก้อนย่อมกลายเป็นเมฆในท้องฟ้า กระทบกันและกัน, เสียงเมฆก็คือเสียงของสายฟ้า ในท้องฟ้าขณะนั้น ฯ คือแสงสว่างย่อมปรากฏ เพราะปัจจัยคือการกระทบแห่งก้อนหินเป็นต้น ฉันใด ฯ สายฟ้าย่อมปรากฏเพราะการกระทำกันและกันแห่งก้อนเมฆทั้งหลายฉันนั้น ฯ ชาวโลกเรียกว่า สายฟ้า ฯ อีกอย่างหนึ่ง ยักษ์ที่ชื่อว่าปชุฌก์ซึ่งอยู่ระหว่างก้อนเมฆ แสดงแก้วมณี สายฟ้าจึงมีในท้องฟ้า ฯ แม้เสียงฟ้าร้องก็ย่อมมีได้, คือ แสงของพระอาทิตย์อาศัยเมฆฝน ปรากฏเป็นสาย ฯ ชาวโลกเรียกลำแสงนั้นว่า อินทจาโป ฯ ส่วนแผ่นดินใหญ่ หวั่นไหวเพราะเหตุ ๘ ประการ คือ เพราะการเสด็จออกบวช(ของมหาบุรุษ) ในการเสด็จขึ้นสู่บัลลังก์ โพธิมณฑล ในคราวทรงผ้ามหาบังสุกุล ในคราวแสดงกาลามสูตร ในคราวแสดงโคตมสูตร มหาสมัยสูตร เวสสันดรชาดกและพรหมชาลสูตร ฯ แม้เหตุอื่นอีกก็มีอยู่, การไหวของมหาปฐพีย่อมมีได้เพราะเหตุ ๘ ประการ คือ เพราะการกำเริบแห่งวาโยธาตุ, เพราะการกระทำด้วยอิทธิฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์, เพราะการก้าวลงสู่ครรภ์มารดาของพระโพธิสัตว์, ในคราวเสด็จออกผนวช, ในคราวทรงตรัสรู้, ในคราวทรงแสดงธัมจักกัปปวัตตนสูตร, ในคราวปลงพระชนมายุสังขาร และในคราวปรินิพพาน ฯ

(๑๘) บรรดาเหตุ ๘ ประการนั้น ลมที่ชื่อว่าอุกเขปวาต ตั้งขึ้นแล้วเข้าไปตัดลมที่รองรับน้ำอันมีความหนาถึง ๑๒๐,๐๐๐ โยชน์ ต่อจากนั้น จึงดันน้ำให้ฟุ้งขึ้นไปในอากาศ ฯ

เมื่อลมพัดน้ำอยู่อย่างนั้น แผ่นดินย่อมหวั่นไหว กองลมใหญ่ย่อมอุ้มน้ำไว้โดยกำลังของตน เหมือนธรรมกรกอุ้มน้ำไว้ฉะนั้น ต่อจากนั้นจึงแทรกน้ำขึ้นไป ฯ เมื่อลมนั้นพุ่งขึ้นไป แผ่นดินจึงไหว ฯ แผ่นดินอันน้ำให้หวั่นไหวแล้วอย่างนี้ ชื่อว่าย่อมหวั่นไหว ฯ อนึ่ง การหวั่นไหวด้วยอาการอย่างนี้มีอยู่จนถึงทุกวันนี้ ฯ ก็โดยความยาวและความกว้าง ลมอุกเขปวาตเข้าไปตัดลมที่รองน้ำอันมีประมาณหมื่นจักรวาล และแสนโกฏิจักรวาล ทีเดียว ฯ พึงทราบว่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับวลาหกเทพบุตรผู้ทำให้ฝนตก ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(99) ถามว่า เมื่อพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมากอย่างนี้ ยังจะถูกราหูกลืนอยู่หรือ ฯ ตอบว่า ใช่ ถูกกลืนแน่นอน ฯ เพราะว่า อัตภาพของราหู สูงถึง 4,800 โยชน์, ใหญ่กว่าถึง 1,200 โยชน์, หนาถึง 600 โยชน์ ฯ ศีรษะโต 900 โยชน์ หน้าผากกว้าง 300 โยชน์ ระหว่างคิ้วกว้าง 50 โยชน์ จมูกโต 300 โยชน์ ปากกว้าง 300 โยชน์ ลึก 300 โยชน์ ฝ่ามือและฝ่าเท้าหนา 200 โยชน์ ข้อนิ้วแต่ละข้อยาว 50 โยชน์, ราหูนั้นเห็นพระจันทร์และพระอาทิตย์ส่องแสง รุ่งเรืองอยู่ ถูกความริษยาครอบงำ จึงก้าวลงสู่วิถีโคจรของพระจันทร์และพระอาทิตย์ แล้วยืนอ้าปากอยู่ ฯ จันทวิมานหรือสุริยวิมานเป็นเหมือนถูกเหวี่ยงเข้าไปในมหานรกลึก 300 โยชน์ ฯ เทวดาที่สิงสถิตอยู่ในวิมานต่างกลัวต่อมรณภัย พากันร้องไห้ระงม ฯ แต่ราหูนั้น บางครั้งใช้มือปัดวิมาน บางครั้งใส่เข้าไปใต้คาง บางครั้งใช้ลิ้นกวาดไปรอบ ๆ ฯ บางครั้งใส่ไว้ในกระพุ้งแก้ม คล้ายกับบริโภคขนมก้อนกลม ๆ ฯ แต่ว่า ราหูนั้นไม่อาจห้ามวิมานนั้นได้ ฯ หากว่าราหูนั้นพึงทำวิมานให้เป็นก้อนแล้วกลืนกินด้วย คิดว่า "เราจักฆ่า" พึงทำลายยอดวิมานนั้นแล้วคายออกมา หรือพึงกระชากวิมานนั้น ให้ม้วนลง, เพราะเหตุนั้น ราหูนั้นจึงไปพร้อมกับวิมาน ฯ อนึ่ง พระจันทร์และพระอาทิตย์ นั้น โคจรเวียนขวารอบภูเขาสิเนรุ ด้วยอาการอย่างนี้ ฯ พึงทราบนี้คือเรื่องราหูอมจันทร์ ดังพรรณามานี้ ฯ

(100) ธรรมดาว่าจักรวาลทั้งหลายหาที่สุดมิได้ทีเดียว ชนเหล่าอื่นไม่อาจจะรู้ว่าจักรวาลอันประมาณมิได้มีจำนวนเท่านี้ เว้นแต่พระผู้มีพระภาคเท่านั้นที่ทรงทราบ ฯ จริงอย่างนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบจักรวาลเหล่านั้น ด้วยพุทธญาณอันหาที่สุดไม่ได้ ทรงกำหนดอนันตพุทธญาณ 3 อย่างคือ อากาศไม่มีที่สิ้นสุด หมู่สัตว์ไม่มีที่สิ้นสุด และจักรวาลไม่มีที่สิ้นสุด พระองค์ต้องการทราบฐานะมีประมาณเท่าใด, ญาณย่อมแผ่ไปสู่ที่มีประมาณเท่านั้น, พึงทราบญาณที่เป็นไปในโลกเท่าที่มีอยู่ และพึงทราบญาณอันมีที่สุดเท่าที่มีอยู่ เพราะพระองค์เองทรงเป็นอนันตะ ฯ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงกล่าวว่าพุทธวิสัยย่อมมีโดยประการนี้คือ "พระตถาคตพึงปรารถนาฐานะมีประมาณเท่านี้, พระญาณก็แผ่ไปยังที่ที่ต้องการทราบ, พึงทราบตลอดที่ที่พระญาณแผ่ไป, พระญาณที่เป็นไปตลอดที่ที่พึงรู้มีประมาณเท่าใด พระองค์พึงทราบตลอดที่ที่พระญาณเป็นไป ฯ ท่านอาจารย์ย่อมนำอุปมานี้มาเปรียบไว้ว่า ถ้าว่าใครใครนำเมล็ดพันธุ์ผักกาดถมลงไปในแสนโกฏิจักรวาลจนถึงพรหมโลกแล้วใส่เมล็ดพันธุ์ผักกาดลงไปในจักรวาลละ 1 เม็ด ในทางทิศตะวันออก จักรวาลยังไม่สิ้นสุด แต่เมล็ดพันธ์ผักกาดหมดก่อน ฯ อนึ่ง ในทิศตะวันออกหรือทิศตะวันตก จักรวาลก็ไม่สิ้นสุด ในทิศใต้หรือทิศเหนือก็เหมือนกัน ฯ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า "อีกอย่างหนึ่งจักรวาลมีจนนับไม่ถ้วน ประมาณไม่ได้อย่างนี้, ในอนันตจักรวาลมีหมู่สัตว์ที่กำหนดนับไม่ได้ประมาณไม่ได้ ภูตชาติหรือปาณชาติก็กำหนดนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้, ในอนันตจักรวาลนั้น เทวโลกหรือพรหมโลก พระอินทร์ พรหมหรือบริวารของพรหมทั้งหมดมีจำนวนนับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ ถึงภุมเทวดา อากาสัฏฐเทวดาและจาตุมหาราชิกเทวดาเป็นต้น ย่อมมีอยู่เช่นนั้น" ฯ เพราะฉะนั้น เทวดาในหมื่นจักรวาลหรือห้าวสักกะเป็นต้น มาในจักรวาลนี้แล้วฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า รับเอาแล้วกลับไปที่อยู่ของตน ฯ นัยในสูตรที่เหลือพึงทราบดังพรรณนามานี้ ฯ ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์โลกโชตรัตนคัณฐีอันแสดงเรื่องของพระจันทร์และพระอาทิตย์เพื่อนำประโยชน์สุขมาให้สาธุชนและปสาทชน เพื่อให้เกิดปีติและปราโมทย์หรือเพื่อความเจริญและความไพบูลย์แห่งปัญญา ปริเฉทที่ 4 จบแล้ว ฯ

ปริจเฉทที่ 5

(การแสดงภพดาวดึงส์ คติของมนุษย์และเทวดาเป็นต้น)

(เรื่องภพดาวดึงส์)

(101) ในคำว่า "ตาวตีสภวนำ ทสสหสฺสโยชนำ" นี้พึงทราบดังต่อไปนี้ : คนที่ทำบุญร่วมกันจำนวน 33 คน เกิดแล้วในที่นี้ เพราะเหตุนั้นที่ที่ประพฤติร่วมกันนั้นจึงชื่อว่าไตรตรึงศ์ ฯ ที่อยู่นั้น มีอยู่แก่เทวดาทั้ง 33 องค์ เพราะเหตุนั้นเทวดาเหล่านั้นจึงชื่อว่า ตาวตีสเทวดา ฯ ภพของเทวดาเหล่านั้นชื่อว่า ภพดาวดึงส์ ฯ จริงอย่างนั้นอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า "บัญญัตินี้เกิดขึ้นแล้วแก่เทวโลก เพราะอาศัยเทพบุตร 33 คนที่ถึงแก่กรรมลงในอจลคามพร้อมกับมฆมาณพ แล้วเกิดในภพนั้น" ฯ อีกอย่างหนึ่ง เพราะเทวโลกชั้นกามาพจร 6 ชั้นมีอยู่ในจักรวาลที่เหลือ ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า "ชั้นจาตุมมหาราชิก 1 พัน ชั้นดาวดึงส์ 1 พัน" ฯ เพราะฉะนั้น คำว่าดาวดึงส์นั้นพึงทราบว่าเป็นนามบัญญัติของเทวโลกนั้น ฯ ส่วนคำนี้ว่า ทสสหสฺสโยชนำ พึงทราบว่า ท่านกล่าวหมายเอาเมืองของท้าวสักกะ ฯ จริงอย่างนั้น เทวดาที่นับเนื่องในภพดาวดึงส์ที่ดำรงอยู่บนภูเขามีอยู่ ที่ดำรงอยู่ในอากาศก็มีอยู่, ที่อยู่ของเทวดาเหล่านั้นมีต่อ ๆ กัน จนถึงภูเขาจักรวาล ฯ ที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิก ชั้นดาวดึงส์และชั้นยามาเป็นต้นก็เหมือนกัน ฯ ที่อยู่ของหมู่เทวดาในเทวโลกแต่ละชั้นที่ชื่อว่าไม่ต่อเนื่องกันจนถึงภูเขาจักรวาล ไม่มีเลย ฯ พึงทราบว่า "ภพดาวดึงส์นี้ตั้งอยู่ในที่มีประมาณ 10,000 โยชน์ เบื้องบนภูเขาสิเนรุ ฯ

(102) สถานที่ 10,000 โยชน์ย่อมมีในระหว่างประตูทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตกของเมืองนั้น ฯ ประตูทางทิศใต้และทิศเหนือก็เหมือนกัน ฯ เมืองนั้นมีประตู 1,000 ประตู อนึ่ง เมืองนั้นยังประดับประดาด้วยสวนและสระโบกขรณี ฯ ตรงกลางของเมืองนั้นมีปราสาทของท้าวสักกะชื่อว่า เวชยันต์ ประดับด้วยธงสูง 300 โยชน์ สร้างด้วยรัตนชาติ 7 อย่าง และสูงถึง 700 โยชน์ ฯ บรรดาธง

เหล่านั้น ธงแก้วมณีมีอยู่ที่คันทอง ธงทองมีอยู่ที่คันแก้วมณี ธงแก้วประพาฬอยู่ที่คันแก้วประพาฬ ธงที่ทำด้วยรัตนชาติทั้ง 7 มีอยู่ที่คันที่ทำด้วยรัตนชาติทั้ง 7 ฯ มีราชรถที่ชื่อว่าเวชยันต์ยาวประมาณ 150 โยชน์ ฯ ส่วนท้ายของราชรถยาว 50 โยชน์ ตัวรถช่วงกลางยาว 50 โยชน์ ด้านหัวรถจนถึงที่ต่อยาว 50 โยชน์ ฯ อาจารย์ทั้งหลายทำประมาณนั้นนั่นแหละให้เป็นทวีคูณแล้วกล่าวว่า "ยาว 300 โยชน์" ฯ บัลลังก์สูง 1 โยชน์ ตั้งอยู่กลางราชรถคันนั้น ฯ มีเศวตฉัตรสูง 3 โยชน์ ที่แอกเทียมด้วยม้าอาชาไนย 1,000 ตัว ประมาณแห่งอลังการที่เหลือไม่มี ฯ ส่วนธงประจำราชรถนั้นสูง 250 โยชน์ ฯ เสียงดีดสีตีเป่าของดนตรี 5 ชนิดที่ถูกลมพัดย่อมเปล่งเสียง ฯ เสียงรถ เสียงธงและเสียงม้าอาชาไนย ดังเป็นเสียงเดียวกันเหมือนเสียงอสุนีบาต ฯ ก็ช้างทรงของท้าวสักกะชื่อว่าเอราวัณ สูง 150 โยชน์, ช้างนั้นเป็นเทพบุตร, เพราะขึ้นชื่อว่าสัตว์เดรัจฉานไม่มีในเทวโลก ฯ เพราะฉะนั้นในเวลาที่ออกไปอุทยานเพื่อจะเล่น เทพบุตรนั้นละอัตภาพแล้วกลายเป็นช้างเอราวัณสูง 150 โยชน์ ฯ ช้างนั้นเนรมิตกระพองขึ้น 33 กระพอง แต่ละกระพองมีประมาณครึ่งคาวุตโดยรอบ ตรงกลางกระพองเหล่านั้นเนรมิตกระพองชื่อสุทัศนะใหญ่ 30 โยชน์เพื่อท้าวสักกะ ฯ บนกระพองนั้น มีมณฑปแก้วสูง 12 โยชน์ ฯ ระหว่างมณฑปนั้น มีธงทำด้วยรัตนชาติ 7 ชนิดสูง 1 โยชน์ ประดับไว้ ฯ ท้ายมณฑปนั้น มีกังสดาลและตาข่ายกระดิ่งห้อยอยู่ ฯ เมื่อข่ายกระดิ่งถูกลมพัด เสียงย่อมเปล่งออกมาเหมือนเสียงทิพสังคีตซึ่งเจือด้วยเสียงปัญจดุริยางค์ ฯ ตรงกลางมณฑปได้ปูลาดบัลลังก์แก้วมณีสูง 1 โยชน์เพื่อท้าวสักกะ, พระองค์ประทับนั่งบนบัลลังก์นั้น ฯ บรรดากระพองทั้ง 33 นั้นช้างได้เนรมิตงา 7 งา ที่กระพองแต่ละอัน บรรดางาเหล่านั้น งาอันหนึ่ง ๆ ยาว 50 โยชน์ และมีสระโบกขรณีอยู่ 7 สระ ฯ สระโบกขรณีแต่ละสระมีกอบัว 7 กอ แต่ละกอมี 7 ดอก ฯ แต่ละดอกมี 7 กลีบ แต่ละกลีบมีเทพธิดาฟ้อนอยู่ 7 องค์ ฯ ในที่ประมาณ 50 โยชน์โดยรอบ มีมหรสพคือการฟ้อนรำที่งาช้างเหล่านั้นด้วยอาการอย่างนี้ ฯ อนึ่ง สระโบกขรณีชื่อนันทา กว้าง 50 โยชน์, อาจารย์

บางท่านกล่าวว่า "กว้าง 500 โยชน์" ฯ อนึ่ง สวนจิตรลดากว้าง 60 โยชน์, อาจารย์บางท่านกล่าวว่า "กว้าง 500 โยชน์" ฯ สวนจิตรลดานั้นประดับด้วยดอกไม้ทิพย์ 1,000 ชนิด, สวนนันทวันและสวนปารุสกวันก็เหมือนกัน ฯ อนึ่ง ที่สวนนี้ ท้าวสักกะมีนางเทพอัปสรแวดล้อมลงสู่ถนนใหญ่ที่สร้างด้วยทองกว้างถึง 60 โยชน์ แล้วเล่นนักขัตฤกษ์ท่องเที่ยวไปในสวนนันทวันเป็นต้น ฯ อนึ่งต้นไกวิฬาร์ที่ชื่อว่า ปาริฉัตตกะ มีบริเวณโดยรอบ 100 โยชน์ ลำต้นประมาณ 15 โยชน์ สูง 100 โยชน์ ที่โคนต้นปาริฉัตตกะมีแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ที่มีสีเหมือนดอกชัยพฤกษ์และดอกคำ ยาว 60 โยชน์ กว้าง 50 โยชน์ สูง 15 โยชน์ ฯ เมื่อท้าวสักกะประทับนั่ง กายครึ่งหนึ่งก็จมลงไปเพราะบัณฑุกัมพลนั้นเป็นของอ่อน ในเวลาเสด็จลุกขึ้นที่นั่นก็เต็มเหมือนเดิม ฯ

(103) เทวสภาชื่อ สุธรรมา ยาวและกว้างด้านละ 300 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 900 โยชน์ สูง 500 โยชน์ ฯ บรรดารูปสัตว์เป็นต้นซึ่งอยู่ที่พื้นแก้วผลึก เสาและที่ต่อชื่อเป็นต้นของศาลานั้น ก็มีหม้อน้ำที่ทำด้วยแก้วมณีอยู่ด้วย ฯ เสาสร้างด้วยทอง คอเสาและที่ต่อของเสาสร้างด้วยเงิน ฯ รูปสัตว์ร้ายสร้างด้วยแก้วประพาฬ จันทันที่ปราศจากตา จมูก และหน้า สร้างด้วยรัตนะ 7 อย่าง แผ่นอิฐและเครื่องมุงสร้างด้วยแก้วอินทนิล หลังคาทำด้วยทอง ช่อฟ้าทำด้วยเงิน ฯ มีเถาวัลย์เถาหนึ่งชื่อว่า อัสสาวัชชี ฯ ผ่านไปพันปี พวกเทวดาพากันไปยังที่อุปัฏฐากด้วยคิดว่า "เถาวัลย์จักผลิดอก" ฯ เมื่อต้นปาริฉัตตกะผลิดอกพวกเทวดาพากันเข้าไปใกล้ ๆ มีละครั้ง ฯ เทวดาเหล่านั้นมีใจยินดีอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ต้นปาริฉัตตกะนั้นมีใบสีเหลืองเป็นต้นไป ฯ สมดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ต้นไกวิฬาร์ชื่อปาริฉัตตกะของเทวดาชั้นดาวดึงส์มีใบเหลือง ภิกษุทั้งหลาย เมื่อนั้น เทวดาชั้นดาวดึงส์ ย่อมมีใจยินดีอย่างยิ่ง" ฯ พวกเทวดาพากันคิดว่า "บัดนี้ต้นไกวิฬาร์ชื่อว่าปาริฉัตตกะใบเหลืองแล้ว อีกไม่นานนักใบจักร่วง ดอกจักบาน" ฯ ก็เมื่อต้นไกวิฬาร์ชื่อว่าปาริฉัตตกะนั้นบานแล้ว รัศมีอันยิ่งใหญ่ย่อมแผ่ไปตลอดที่ 500 โยชน์, กลิ่นหอมย่อมลอยไปตามลมได้

100 โยชน์ ฯ เมื่อดอกปาริฉัตตกะบานแล้ว ไม่ต้องขึ้นไปเก็บ ไม่ต้องเอื้อมมือไปเก็บ หรือไม่ต้องใช้ไม้สอย ฯ ลมชื่อกันติกะก่อตัวขึ้นแล้วพัดดอกไม้ให้หล่นจากขั้ว ฯ ลมชื่อสัมปฏิจฉันนะย่อมรองรับดอกไม้เหล่านั้น ฯ ลมชื่อปเวสนะย่อมพัดเข้าไปยังเทวสภาชื่อสุธรรมา ฯ ลมชื่อสัมมัชชนะย่อมกวาดดอกไม้เก่าออกไป ฯ ลมชื่อสันถรนะย่อมจัดดอกไม้ให้เรียบร้อย ให้รวมกันเป็นกอง ฯ ตรงกลางมีธรรมาสน์ตั้งอยู่ ฯ มีรัตนบัลลังก์สูง 1 โยชน์ ฯ เหนือบัลลังก์นั้นกั้นด้วยเศวตฉัตรสูง 300 โยชน์ ฯ ถัดจากธรรมาสน์นั้น เขาลาดอาสานะไว้เพื่อท้าวสักกะ ถัดมาลาดไว้เพื่อเทวดา 32 องค์ ถัดมาอาสนะของเทวดาผู้มีศักดิ์ใหญ่เหล่าอื่นเป็นเหมือนดอกกรรณิการ์ ฯ พวกเทวดาย่อมเข้าไปนั่งในเทวสภา ฯ เกสรพุ่งขึ้นจากดอกไม้แล้วตกลงจรดดอกกรรณิการ์ ทำอัตภาพประมาณ 3 คาวุตของเหล่าเทวดาให้เหมือนกับทาด้วยครั่ง ฯ การละเล่นนั้นของเทวดาเหล่านั้น 4 เดือนจึงหมดไป ฯ พึงทราบว่า "พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่าภพดาวดึงส์ประกอบด้วยสมบัติเหล่านี้โดยประการทั้งปวง ดังพรรณามาฉะนี้" ฯ เรื่องภพดาวดึงส์พึงทราบด้วยประการฉะนี้ ฯ

(104) ในคำว่า อสุรภวนำ นี้ พึงทราบดังต่อไปนี้ :- ในภพอสูรนั้น ผู้ใดไม่กล้าหาญ ไม่เป็นใหญ่ ไม่รุ่งเรืองเหมือนเทวดา เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่า อสูร ฯ อีกอย่างหนึ่งเทวดาชื่อว่าสุระ(กล้าหาญ) ผู้ใดเป็นปฏิปักษ์ต่อเทวดาเหล่านั้น เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นจึงชื่อว่าอสูร ฯ ได้ยินว่า ท้าวสักกะเป็นมาณพชื่อว่ามฆะในอจลคามชักชวนบุรุษ 33 คน บำเพ็ญคุณงามความดี บำเพ็ญวัตบท 7 ประการให้บริบูรณ์ตายแล้วมาเกิดในเทวโลกพร้อมกับบริวาร ฯ ลำดับนั้น บุพเทวดากล่าวว่า "เทพบุตรผู้มาใหม่มาแล้ว พวกเราจะทำการต้อนรับเทพบุตรเหล่านั้น" จึงน้อมนำฐานะอันเป็นทิพย์เข้าไปและเชื้อเชิญด้วยราชสมบัติครึ่งหนึ่ง ฯ ท้าวสักกะไม่ทรงยินดีรับราชสมบัติครึ่งหนึ่งนั้น ฯ ลำดับนั้น เทวดาผู้อยู่ก่อนคิดว่า "เราจักทำการต้อนรับเทพบุตรผู้มาใหม่" จึงจัดเตรียมน้ำดื่มอันมีรสหวานมาให้ ฯ น้ำดื่มชื่อศัพพมานทำนเรียกว่า มธุ ฯ ได้ยินว่าน้ำนั้นมีรสหวานอย่างยิ่งยวด เป็นที่ตั้งแห่งความเมา เป็นน้ำหวานอย่างพิเศษชนิดเดียว ฯ

ฝ่ายท้าวสักกะได้ให้สัญญากับบริวารของตนว่า "พวกเธออย่าดื่มน้ำหวาน แต่จงแสดงอาการเหมือนกับว่าดื่ม" ฯ เทวดาเหล่านั้นได้ทำตามสั่ง ฯ เหล่าเทวดาผู้เป็นเจ้าถิ่นดื่มน้ำหวานที่เขานำมาด้วยขันทองตามความต้องการแล้วก็เมา จึงนอนกลิ้งอยู่ที่แผ่นดินทองนั้น ฯ ท้าวสักกะกล่าวว่า "พวกท่านจงจับพวกชี้เมาโยนทิ้งไป" แล้วให้จับอสูรเหล่านั้นที่เท้าเหวี่ยงลงไปที่เชิงเขาสิเนรุ ฯ ด้วยเดชแห่งบุญของท้าวสักกะ อสูรทั้งหมดก็ตกตามกันไปเช่นนั้นนั่นแล ฯ อสูรเหล่านั้นฟื้นขึ้นมาในขณะที่ตกลงไปท่ามกลางภูเขาสิเนรุพากันกล่าวว่า "ท่านทั้งหลาย พวกเราพากันดื่มสุรา" ฯ ตั้งแต่นั้นมา ชื่อว่าอสูรก็เกิดขึ้น ฯ ลำดับนั้น ภพของอสูร อันเป็นที่เกิดของฤดูอันมีกรรมเป็นปัจจัยของพวกเขาเหล่านั้น กว้างประมาณ 10,000 โยชน์ งดงามด้วยต้นจิตรปาตลีอันเป็นเครื่องรองรับของพันปาริฉัตตกะก็เกิดขึ้นใต้ภูเขาสิเนรุ ฯ ท้าวสักกะตั้งกองอารักขาเพื่อการไม่กลับมาของอสูรเหล่านั้นอีก ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> อารักขา 5 จำพวก คือ นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ ยักษ์ และท้าวมหาราชทั้ง 4 ที่รบกับคนเมา ท้าวสักกะทรงตั้งไว้ระหว่างเมืองทั้งสอง ฯ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ทวินฺนํ อยุชฺฌนฺรานำ ความว่า ระหว่างเมืองเทวดาและอสูรทั้งสอง ฯ

(105) ได้ยินว่าเมืองทั้งสองได้ชื่อว่า อยุชฌปุระ เพราะไม่สามารถจะยึดเมืองของกันและกันได้ด้วยการรบ ฯ แท้จริง ในกาลใดพวกอสูรมีกำลัง ในกาลนั้น เมื่อพวกเทวดาหนีเข้าเมืองไปปิดประตูไว้ อสูรตั้งแสนก็ไม่สามารถทำอะไรได้ ฯ เมื่อใดพวกเทวดามีกำลัง เมื่อนั้น ครั้นพวกอสูรหนีเข้าเมืองแล้วปิดประตูไว้ ท้าวสักกะตั้งแสนองค์ก็ไม่สามารถทำอะไรได้เหมือนกัน ฯ เมืองทั้งสองนี้ ชื่อว่าอยุชฌปุระดังพรรณามาฉะนี้ ฯ อารักขาที่ท้าวสักกะตั้งไว้ในที่ 5 แห่งมีเมืองนาคเป็นต้น มีอยู่ระหว่างเมืองทั้งสองนั้น ฯ ในคำเหล่านั้น นาคท่านกำหนดเอาด้วย อุรคศัพท์ ฯ นาคเหล่านั้นเวลาอยู่ในน้ำย่อมมีกำลังมาก ฯ อารักขาของนาคเหล่านั้นจึงอยู่ที่ด้านแรก

ของภูเขาสิเนรุ ฯ ครุฑท่านกำหนดเอาด้วย กโรฏิศัพท์ ฯ ได้ยินว่าชื่อว่ากโรฏิ เป็นน้ำและอาหารของพวกครุฑ ฯ เพราะเหตุนั้น พวกครุฑจึงได้ชื่ออย่างนั้น อารักขาของพวกครุฑจึงมีในด้านที่สอง ฯ กุมภัณฑ์ท่านกำหนดเอาด้วย ปยัสสปหารี ศัพท์ ฯ ได้ยินว่า กุมภัณฑ์เหล่านั้นก็คือพวกทานพและรากษสนั่นเอง ฯ พวกกุมภัณฑ์จึงอยู่รักษาด้านที่ 3 ฯ ยักษ์ท่านกำหนดเอาด้วย มหนยุทธศัพท์ ฯ ได้ยินว่า ยักษ์เหล่านั้นมีความประพฤติไม่เสมอกัน เป็นผู้ดุร้ายในเวลาทำสงคราม ฯ พวกยักษ์จึงอยู่รักษาด้านที่ 4 ฯ ท้าวมหาราชทั้ง 4 ท่าน กล่าวไว้ด้วยศัพท์ว่า จตุโร จ มหตฺถา ฯ เพราะว่าท้าวมหาราชทั้ง 4 นั้นท่านเรียกว่าเป็นผู้มีประโยชน์มาก ด้วยสามารถแห่งประโยชน์อันยิ่งใหญ่ที่จะพึงได้ที่ข้างภูเขาสิเนรุ ที่ภูเขายุคนธรเป็นต้น และที่ทวีปใหญ่อันมีทวีปน้อย 500 เป็นบริวาร ฯ ท้าวมหาราชทั้ง 4 จึงรักษาที่ด่านที่ 5 ฯ ก็พวกอสูรเหล่านั้น เป็นเหมือนกับเทวดาชั้นดาวดึงส์เพราะสมบัติคือ อายุ วรรณะ ยศ และ ความยิ่งใหญ่ ฯ เพราะฉะนั้น อสูรเหล่านั้นจึงไม่รู้จักตนเอง เมื่อดอกปาตลีบานจึงรู้ว่า "นี้ไม่ใช่เทพนคร ดอกปาริฉัตย่อมบานในเทพนครนั้น ฯ อนึ่ง ต้นจิตปาตลีย่อมมีในที่นี้ พวกเราถูกท้าวสักกะแก่หลอกให้ดื่มสุราแล้วยึดเอาเทพนครเป็นของพวกตน พวกเราจะไปทำสงครามกับท้าวสักกะ" จึงขึ้นช้าง ม้า และรถศึก ถือเอาทอง เงิน แก้วมณีและแก้วมรกต เตรียมพร้อมที่จะรบ สั่นกลองรบแหวกน้ำในมหาสมุทรให้เป็น 2 ซีกแล้วจึงขึ้นไป ฯ พวกอสูรเมื่อฝนตกก็เริ่มทะยอยขึ้นภูเขาสิเนรุ เหมือนกับจอมปลวกที่ปลวกก่อขึ้น ฯ ลำดับนั้น การรบกับพวกนาคจึงมีขึ้นเป็นครั้งแรก ฯ ก็ในการรบครั้งนั้น ผิวหนังหรือหนังของใครไม่ขาดวิ่น เลือดก็ไม่ไหล ฯ ทั้งพวกอสูรและเทวดาไม่สะดุ้งตกใจต่อกัน เหมือนการรบกันด้วยท่อนไม้ของเด็ก ๆ ฯ พวกนาคแม้จะมีร้อยโกฏิ พันโกฏิ พากันมารบกับพวกอสูร บุกเข้าไปถึงเมืองอสูรจึงพากันกลับ ฯ หากว่าพวกอสูรมีกำลังมาก ฯ ครั้งนั้น พวกนาคก็แพ้ อสูรต้องไปรบกับพวกครุฑที่ด่านที่ 2 ฯ ในเรื่องของครุฑเป็นต้นก็นัยนี้แล ฯ

(106) ก็ในกาลใดพวกอสูรทำลายด่านทั้ง 5 ได้ ฯ ในกาลนั้น กำลังทั้ง 5 ที่รวมกันได้ก็ต้องถอยไปข้างหนึ่ง ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้น ท้าวมหาราชทั้ง 4 จึงไปเรียนต่อท้าวสักกะ

ท้าวสักกะได้ฟังคำของมหาราชทั้ง 4 จึงขึ้นเวชยันต์ราชรถใหญ่ 250 โยชน์ ออกรบเอง หรือว่าส่งเทพบุตรไปคนหนึ่ง ฯ อนึ่ง ท้าวสักกะเสด็จออกไป(รบ)อย่างนี้แล้วชับไล่พวกอสูรที่ขึ้นมารบให้กลับลงไปในมหาสมุทรในวันเดียวเท่านั้น แล้วเนรมิตรูปเหมือนของตนตั้งไว้ที่ประตูทั้ง 4 ฯ เพราะฉะนั้น พวกอสูรชนะนาคเป็นต้นแล้วบุกเข้ามาพบรูปเหมือนของพระอินทร์แล้วย่อมหนีไปด้วยคิดว่า "ท้าวสักกะออกมา(รบ) ฯ เมื่อสงครามกับเทวดากำลังดำเนินไปอย่างนี้ อสุรินทราหูผู้เป็นหัวหน้าใหญ่ ชื่อว่าเวปจิตติ บัญชาการรบว่า "สหายทั้งหลาย ถ้าเทวดาทั้งหลายพ่ายแพ้ไป พวกท่านจงจับท้าวสักกะจอมเทวดามัด 5 แห่ง คือ มือทั้งสอง เท้าทั้งสองและคอ แล้วนำมาให้เรา" ฯ ฝ่ายท้าวสักกะก็สั่งอย่างนั้นเหมือนกัน ฯ

(107) วันหนึ่ง เมื่อสงครามกำลังรบพุ่งกันอยู่ พวกอสูรพ่ายแพ้ พวกเทวดาจับจอมอสูรชื่อเวปจิตติแล้วมัดด้วยโซ่ของเทวดา 5 อย่างแล้วนำไปมอบให้ท้าวสักกเทวราช ฯ ที่ชื่อว่าโซ่ของเทวดามองเห็นด้วยตา จับต้องด้วยกายได้เหมือนเส้นใยบะหร่าวและใยแมงมุม, ใคร ๆ ไม่อาจใช้มีดหรือขวานตัดให้ขาดได้, แต่เทวดาสามารถมัดด้วยจิตและปล่อยด้วยจิต ฯ ฝ่ายอสูรเวปจิตติถูกมัดให้นั่งนิ่ง ๆ ย่อมด่าท้าวสักกะจอมเทวดาด้วยผรุสวาจาอันเป็นของอสัตบุรุษ คือย่อมด่าด้วยอักโกสวัตถุ 10 ประการคือ เจ้าเป็นโจร เป็นคนพาล, เป็นคนหลง, เป็นอูฐ, เป็นโค, เป็นลา, เป็นสัตว์นรก, เป็นสัตว์ดิรัจฉาน, สุคติของท่านไม่มี ทุคติเท่านั้นเป็นที่หวังของท่าน ฯ เวปจิตติกล่าวคำด่ามากมายแล้วข่มขู่(อีก)ว่า "เจ้าสักกะแก่ เจ้าจะไม่ชนะตลอดกาลหรอก เมื่อใดชัยชนะเป็นของพวกอสูร เมื่อนั้นเรามัดท่านอย่างนี้แล้วให้นอนที่หน้าประตูพิภพอสูรแล้วจักโบย" ฯ ฝ่ายท้าวสักกะ ได้รับชัยชนะแล้วไม่สนใจอสูรนั้น บรรเทาความโกรธของอสูรนั้น เสด็จเข้าเทวสภาสุธรรมาแล้วออกไป ฯ ลำดับนั้น มาตลีเทพบุตรคิดว่า "ทำไมหนอ ท้าวสักกะนี้อดกลั้นต่อคำหยาบคายเหล่านี้เพราะกลัว หรือว่าประกอบด้วยอธิวาสนขันติ เมื่อจะทดลองจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่ท้าวสักกะบพวาน พระองค์สดับถ้อยคำหยาบคายต่อหน้า
ท้าวเวปจิตติ ยังอดทนได้ เพราะกลัวหรือว่าไม่มีกำลัง
พระเจ้าข้า ฯ

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงแสดงกำลังแห่งขันติของตน ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า

เราอดทนถ้อยคำของท้าวเวปจิตติได้ เพราะความกลัวหรือเพราะไม่มีกำลังก็หาไม่ วิญญูชนผู้เช่นเรา ไฉนจะโต้ตอบกับคนพาลเล่า ผู้ใดแล เป็นผู้มีกำลัง เป็นผู้สงบ อดกลั้นต่อผู้ทุรพลได้ บัณฑิตเรียกผู้นั้นว่า มีความอดทนยิ่ง เขาย่อมอดทนต่อคนทุรพลได้ตลอดกาล เพราะความโกรธนั้น บาปจึงมีแก่ผู้โกรธตอบ ผู้ใดไม่โกรธตอบ ย่อมชนะสงครามที่เอาชนะได้ยาก ผู้ใดรู้ว่าผู้อื่นโกรธแล้วมีสติระงับใจได้ ผู้นั้นชื่อว่าประพฤติประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือแก่ตนเองและผู้อื่น ฯ

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ปฏิสยุตฺเต แปลว่า พึงแตก ฯ ท้าวสักกะ ครั้นทรรณนาถึงกำลังแห่งขันติของตนอย่างนี้แล้วจึงตรัสว่า "ดูกรเวปจิตติ ท่านจงสาบานต่อเราว่าจะไม่ก่อเหตุประทุษร้ายอีก" ฯ ลำดับนั้น ท้าวเวปจิตติจอมอสูร กล่าวคาถานี้ว่า

แน่ะท้าวสุชัมบดี บาปของคนพูดเท็จ บาปของคนที่ดิเตียน
พระอริยเจ้า บาปของผู้ประทุษร้ายต่อมิตร บาปของคนอกตัญญู
จงตกแก่ผู้ประทุษร้ายต่อท่านเถิด ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บาทคาถาว่า ยํ มุสา ภณโต ปาปิ ท่านกล่าวหมายถึงบาปของพระเจ้าเจติยราช ในปฐมกัป นี้ ฯ บาทคาถาว่า ปาปิ อริยูปวาทิโน ได้แก่ บาปเหมือนกับบาปของนกไกกิลา ฯ บาทคาถาว่า มิตฺตทุโน จ ยํ ปาปิ แปลว่า บาปของของผู้มีจิตประทุษร้ายต่อพระมหาสัตว์ ในมหากัปปิตชาดก ฯ บาทคาถาว่า ยํ ปาปิ อกตญฺญุโน แปลว่า บาปของคนอกตัญญูเหมือนพระเทวทัต ฯ ได้ยินว่า ในกัป นี้มีบาปใหญ่ ๆ อยู่ 4 ชนิด ฯ

(108) เมื่อท้าวเวปจิตติกระทำการสาบานอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะก็ปล่อยตัวไป ฯ อนึ่ง สงครามระหว่างเทวดาและอสูรส่วนมากรบกันบนหลังมหาสมุทร ฯ ฤาษีจำนวนมาก ผู้มีศีล มีกัลยาณธรรม แต่ก่อนอาศัยอยู่ที่หลังมหาสมุทรข้างภูเขาจักรวาล ที่หาดทรายสีทองหรือที่บรรณศาลา ฯ พวกอสูรต้องพ่ายแพ้หลายหนหลายครั้งแล้วหนีไปที่อาศรมของพวกฤาษี, คิดว่า "ท้าวสักกะสมคบกับฤาษีเหล่านี้ทำให้พวกเราพ่ายแพ้ พวกท่านจงจับ(ฤาษี)ไว้" ถูกฤาษีทำให้โกรธจึงทำลายอาศรม หม้อน้ำ ที่จงกรม และบรรณศาลาเป็นต้น ฯ พวกฤาษีเก็บผลไม้น้อยใหญ่มาจากป่าเห็นแล้ว ช่วยกันสร้างให้เหมือนเดิมด้วยความยากลำบาก ฯ อสูรเหล่านั้นย่อมทำลายเช่นนั้นบ่อย ๆ ฯ ต่อมาพวกฤาษีได้ยินว่า "สงครามระหว่างเทวดากับอสูรประชิดเข้ามาแล้ว" พากันคิดอย่างนี้ว่า "พวกเทวดาเป็นฝ่ายธรรมะ พวกอสูรเป็นฝ่ายอธรรม พวกอสูรผู้พ่ายแพ้ก่อภัยให้พวกเราเนือง ๆ ฯ ไฉนหนอพวกเราเข้าไปหาอสุรินทราหูชื่อสมพรแล้วพึงขออภัยทาน" ฯ ฤาษีเหล่านั้นเข้าไปหาอสุรินทราหูชื่อสมพรแล้วกล่าวคาถาว่า

พวกฤาษีมาขออภัยทานกะท่านท้าวสมพร การให้ภัยหรืออภัย
ท่านทำได้โดยแท้ ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อภยทกฺขิณํ ได้แก่ อภัยทาน ฯ สองบทว่า กามํ กโรหิ แปลว่า ท่านจงทำสิ่งที่เราปรารถนาแล้ว ฯ บาทคาถาว่า ภยสฺส อภยสฺส วา ความว่า ภัยหรืออภัย ฯ

ท้าวสมพรกล่าวว่า

พวกฤาษีชั่วช้า คบหาท้าวสักกะ ไม่มีการอภัย เราให้เฉพาะภัย
เท่านั้นแก่พวกท่านที่ขออภัย ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ทุฏฺฐานํ แปลว่า ผู้ประพฤติผิด ฯ

ลำดับนั้น ฤาษีเหล่านั้นเมื่อจะสาปจอมอสูรนั้น ได้กล่าวสองคาถาว่า

ท่านให้เฉพาะภัยเท่านั้นแก่พวกเราผู้ขอภัย พวกเราขอรับแต่อภัย
อย่างเดียว ส่วนภัยจงเป็นของท่านเถิด บุคคลหว่านพืชเช่นใด
ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี คนทำชั่วย่อมได้ชั่ว ท่าน
หว่านพืชลงไปไว้แล้วอย่างไร ท่านจักต้องเสวยผลของมัน ฯ

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวุฏฺ แปลว่า ให้ตั้งไว้ในนา ฯ ฤาษีเหล่านั้น ครั้นสาป อสุรินทราหูอย่างนี้แล้วก็หายไปเบื้องหน้าอสูรนั้น ไปปรากฏตัวที่บรรณศาลาริมฝั่งมหาสมุทร ฯ เมื่อเป็นอย่างนั้น อสุรินทราหูจอมอสูรตั้งแต่ถูกพวกฤาษีสาปแล้ว ย่อมสะดุ้งกลัววันละ 3 เวลา ฯ จริงอยู่อสุรินทราหูนั้นบริโภคอาหารเย็นแล้วจึงเข้านอน นอนหลับแล้วร้องส่งเสียงดังลั่นขึ้นเหมือนกับถูกหอกร้อยเล่มทิ่มแทง เพราะไม่สามารถจะหลับต่อไป และเพราะถูกลัมผัสรอบด้าน ฯ ถามว่า ภพอสูรกว้างใหญ่ตั้ง 1,000 โยชน์ จะถึงการหวั่นไหวได้อย่างไร ฯ ลำดับนั้นพวกอสูรมาแล้วถามว่าเป็นอะไร อสุรินทราหูไม่ตอบ ฯ แม้ในครั้งที่ 2 ก็เหมือนกัน ฯ เมื่อพวกอสูรปลอบว่า "มหาราช ท่านอย่ากลัวเลย" พระอาทิตย์ก็ขึ้น ฯ ตั้งแต่นั้นมาจิตของอสูรนั้นเกิดความหวั่นไหว สั่นคลอนว่า เวปจิตติ(จิตหวั่นไหว) ฯ เพราะเหตุนั้นชื่อเวปจิตติได้เกิดขึ้นแก่อสุรินทราหูอีกชื่อหนึ่ง อสูรที่ชื่อว่าเวปจิตติเป็นพระราชาผู้ใหญ่, ภพของอสูรเหล่านั้น ชื่อว่า อสูรภพ ฯ ภพอสูรนั้นวัดทางยาวและกว้างได้ 10,000 โยชน์ เป็นวิมานของอสูรประดับประดาด้วยสวน อาราม สระโบกขรณี คาม นิคมและเมือง เป็นเช่นเดียวกับภพดาวดึงส์ ทั้งยังเกลื่อนกลื่นไปด้วยทรายทองและทรายเงิน ตั้งอยู่ใต้พื้นภูเขาสิเนรุ, ภพอสูรตั้งอยู่ระหว่างภูเขา 3 ลูก ฯ อีกอย่างหนึ่ง เมืองของพวกอสูรตั้งอยู่บนหลังหาดทราย-ทอง ท่ามกลางภูเขา 3 ยอดใต้ภูเขาสิเนรุ ฯ ดาวดึงส์ภิภพของท้าวสักกะจอมเทวดาอยู่บนภิภพของอสูรนั้น, ระหว่างเมืองทั้งสองนั้นมีระยะทางไกล 168,000 โยชน์ ฯ เรื่องการแสดงภพอสูรพึงทราบดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(109)ภูเขาจักรวาลหยั่งลงไปในน้ำ 82,000 โยชน์ สูงขึ้นไปในอากาศก็เท่ากัน โลกธาตุหนึ่งมีภูเขาสิเนรุเป็นศูนย์กลาง หยั่งลงในมหาสมุทร 84,000 โยชน์

สูงขึ้นไปในอากาศก็เท่านั้นเหมือนกัน, อนึ่ง ภูเขาสัตบริภัณฑ์พร้อมทั้งมหาสมุทร พระจันทร์ พระอาทิตย์ ทวีปใหญ่ทั้ง 4 พร้อมทั้งต้นไม้ใหญ่ ภูเขาหิมวันต์ ตั้งแวดล้อม(ภูเขาสิเนรุ)ไว้โดยอาการเวียนรอบ ฯ สูงจากพื้นดินนี้ขึ้นไปมีเทวดาชั้นจาตุมมหาราชดำรงอยู่ในที่ประมาณ 42,000 โยชน์ ฯ จากนี้ไปมีเทวดาชั้นดาวดึงส์ดำรงอยู่ในที่ 84,000 โยชน์ ฯ จากภพดาวดึงส์ไปมีเทวดาชั้นยามาดำรงอยู่ในที่ 84,000 โยชน์ ฯ จากนั้นไปมีเทวดาชั้นดุสิตดำรงอยู่ในที่ 84,000 โยชน์ ฯ จากนั้นไปมีเทวดาชั้นนิมมานรดีดำรงอยู่ในที่ 88,000 โยชน์ ฯ จากนั้นไปมีเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวดีดำรงอยู่ในที่ 82,000 โยชน์ ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ "จากโลกมนุษย์นี้ขึ้นไปถึงพรหมโลกสูงยิ่งนัก ฯ เหมือนบุรุษตั้งแผ่นหินประมาณเท่าเรือนยอดไว้ที่พรหมโลกแล้วกลิ้งให้ตกลงมาข้างล่าง แผ่นหินนั้นตกลงมาใช้เวลา 4 เดือนจึงจะถึงพื้นดิน ฯ ภิกษุทั้งหลาย เทวดาชั้นพรหมปาริสัชชา ชั้นพรหมปโรหิตา ชั้นมหาพรหม ไกลกว่านี้มาก ฯ จริงอย่างนั้น เทวดาชั้นปริตตาภา อัปมาณสุภาและสุภกิณหา ก็ไกลเป็น 2 เท่า จากชั้นอาภัสสรา ฯ เทวดาชั้นเวหัปผลาและอสัญญีสัตว์ไกลเป็น 2 เท่าจากชั้นสุภกิณหา, ในพรหมโลกที่เหลือพึงคูณเป็น 2 เท่า เช่นกัน" ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

(110) วิญญูชนผู้ฉลาดพึงทราบว่า ตั้งแต่พรหมโลกชั้นวสวดีไปจนถึงพรหมปาริสัชชะวัดได้ 1,836,000 โยชน์ ฯ ตั้งแต่ปาริสัชชะไปถึงปริตตาภาได้ 2,186,400 โยชน์ ฯ ตั้งแต่ปริตตาภาไปจนถึงปริตตสุภาได้ 2,536,800 โยชน์, ตั้งแต่ปริตตสุภาไปจนถึงเวหัปผลาได้ 2,887,200 โยชน์ ฯ ตั้งแต่อวิหาไปจนถึงอตัปปาได้ 3,588,00 โยชน์ ฯ ตั้งแต่อตัปปาไปจนถึงสุทัสสาได้ 3,938,400 โยชน์ ฯ ตั้งแต่สุทัสสาไปจนถึงสุทัสสีได้ 4,288,800 โยชน์ ฯ ตั้งแต่สุทัสสีไปจนถึงอกนิษฐาได้ 4,600,200 โยชน์ ฯ ตั้งแต่อกนิษฐาไปจนถึงรูปภูมิชั้นต้นได้ 4,989,600 โยชน์ ฯ ตั้งแต่รูปภูมิชั้นต้นไปจนถึงรูปภูมิชั้นที่ 2 ได้ 5,340,000 โยชน์, ตั้งแต่รูปภูมิชั้นที่ 2 ไปจนถึงรูปภูมิชั้นที่ 3 ได้ 5,690,400 โยชน์ ฯ ตั้งแต่รูปภูมิชั้นที่ 3 ไปจนถึงรูปภูมิชั้นที่ 4 ได้ 6,040,000 โยชน์ ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า : พึงทราบว่า "ก้อนหินขนาดเท่าเรือนยอด

ตั้งไว้ในสัพภวัคคพรหมถูกผลักให้ตกลงมาใช้เวลา 3 ปี 2 เดือน 8 วันกับอีก 24 นาที* จึงตกถึงแผ่นดิน ฯ ก้อนหินขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในสัพภวัคคะถูกผลักให้ตกลงมาถึงอรูปภูมิที่ 3 ชั้นอากิญจัญญายตนะ ใช้เวลา 4 เดือน 5 วัน 50 นาที ฯ ก้อนหินใหญ่ตกลงจากชั้นสัพภวัคคะนั้นถึงอรูปภูมิที่ 1 ใช้เวลา 3 เดือน 21 วัน 15 นาที " ฯ บัณฑิตผู้ทราบนัยพึงทราบอย่างนี้ว่า "ก็ก้อนหินขนาดใหญ่ตกจากสัพภวัคคะนั้นถึงชั้นอกนิษฐพรหมใช้เวลา 3 เดือน 13 วัน 57 นาที ฯ ก้อนหินที่ตกจากชั้นอกนิษฐพรหมถึงชั้นสุทัสสีใช้เวลา 3 เดือน 6 วัน 39 นาที ฯ ก้อนหินที่ตกจากชั้นสุทัสสีถึงชั้นสุทัสสาใช้เวลา 2 เดือน 19 ราตรี 20 นาที ฯ ก้อนหินที่ตกจากชั้นสุทัสสาถึงชั้นอตัปปาใช้เวลา 2 เดือน 32 วัน 3 นาที ฯ ก้อนหินที่ตกจากชั้นอตัปปาถึงชั้นอวิหาใช้เวลา 2 เดือน 14 วัน 45 นาที ฯ ก้อนหินที่ตกจากชั้นอวิหาถึงชั้นเวหัปผลา ใช้เวลา 2 เดือน 7 ราตรี 27 นาที ฯ แต่ที่ตกจากชั้นเวหัปผลาถึงชั้นตติยฌานภูมิ ใช้เวลา 2 เดือน 9 นาที" ฯ ก้อนหินที่ตกจากชั้นสัพภวัคคะนั้นถึงชั้นทุติยฌานภูมิ ใช้เวลา 4 เดือน, และถึงพื้นแผ่นดิน ใช้เวลา 3 ปี 2 เดือน 2 วัน กับ 24 นาที ฯ บรรดาพรหมโลกเหล่านั้น ปฐมฌานภูมิ 3 เหล่านี้คือ พรหมปาริสัชชะ พรหมปโรหิตา และ มหาพรหมาตั้งอยู่เสมอกัน ฯ ไม่สูงกว่ากันเลย ฯ ชื่อว่าทุติยฌานภูมิ 3 เหล่านี้คือ ปริตตาภา อัปปมาณาภา อาภัสสรา ตั้งอยู่เสมอกัน ฯ ตติยฌานภูมิ 3 เหล่านี้คือ ปริตตสุภา อัปปมาณสุภา สุภกิณหาก็ตั้งอยู่เสมอกัน ฯ จตุตถฌานภูมิ 2 เหล่านี้คือ เวหัปผลา และอสัญญีสัตว์(ก็ตั้งอยู่เสมอกัน), จิตของอสัญญีสัตว์นั้นไม่มี ไม่รับรู้อะไรเลย เปรียบเหมือนรูปปั้น และรูปปั้นนั้นก็เป็นรูปพรหมสูง 12 โยชน์ ตั้งอยู่บนพรหมวิมาน ฯ ก็ชื่อว่าพรหมชั้นสุทธาวาสมี 5 ชั้น มีชั้นอวิหาเป็นต้น, พรหมเหล่านั้นชื่อว่ารูปพรหมตั้งลดหลั่นกันขึ้นไป ฯ อรูปพรหมมี 4 ชั้นตั้งลดหลั่นกันขึ้นไป, อรูปพรหม 4 ชั้น อยู่สูงกว่าพรหมโลกทั้งหมด, รูปกาย

---

*ศัพท์ว่า มฏี โดยทั่ว ๆ ไป แปลว่า หม้อน้ำ แต่ในที่นี้ใช้เป็นเครื่องนับเวลา หมายถึงระยะเวลา 24 นาที

ของอรูปพรหม เหล่านั้นแม้นิดหนึ่งก็ไม่มี จิตก็ตั้งอยู่บนพรหมวิมาน เป็นเหมือนกับน้ำมันที่ทาบาตร ฯ บัณฑิตพึงทราบว่า "สูงขึ้นไปจากนั้นก็ไม่มีอะไรอื่นอีก เป็นอัชฏากาศไม่มีที่สิ้นสุด หาประมาณมิได้ ฯ พึงทราบการพรรณนาภวัคพรหม ด้วยประการฉะนี้ ฯ

(เรื่องของนรก)

(111) เบื้องล่างชมพูทวีปนี้มียมโลกนรกสูง 10,000 โยชน์ ฯ ใต้ยมโลกนรกมีสัญชีวนรก, ใต้สัญชีวนรกมีกาลสุตนรก ใต้กาลสุตนรกมีสังฆาฏนรก ใต้สังฆาฏนรกมีโรรุวนรก ใต้โรรุวนรกมีมหาโรรุวนรก ใต้มหาโรรุวนรกมีอุปตาปนรก ใต้อุปตาปนรกมีมหาตาปนรก ใต้มหาตาปนรกมีมหาอเวจีนรกตั้งอยู่ตามลำดับ ฯ มหานรกมีอยู่ 8 ขุม ทุก ๆ ขุมมีมุม 4 มุม มีประตู 4 ประตู มีพื้นเป็นเหล็ก ฝาเป็นเหล็ก มีฝาเหล็กครอบไว้ ข้างฝาแต่ละด้านสูงได้ 100 โยชน์ ยาว 100 โยชน์ หนา 900 โยชน์ นรกเหล่านั้นตั้งอยู่ตลอดกัปป์ มีไฟลุกโพลงตลอดเวลา ฯ อเวจีมหานรกมีขนาดได้ประมาณหมื่นโยชน์ ฯ ส่วนสัญชีวนรกแต่ละประตูมี 4 ขุม รวมเป็น 16 ขุม จัดเป็นอุสทนรก 16 ขุม ฯ พึงทราบว่า อุสทนรก 16 ขุม ตั้งล้อมสัญชีวนรกอยู่ ฯ อุสทนรกจำนวนเท่านั้น (8 ขุม) ตั้งล้อมมหานรกที่เหลืออยู่เพราะฉะนั้นจึงรวมเป็นนรก 128 ขุม ฯ รวมกับมหานรกอีกเป็น 136 ขุม ฯ ใต้ยมโลกลงไปอีกมีอเวจีมหานรกที่กว้างได้ 10,000 โยชน์ ฯ จริงอยู่เนื้อที่ภายในของอเวจีมหานรก ยาวและกว้างด้านละ 100 โยชน์ ฯ หลังคาโลหะและฝาแต่ละด้านหนาด้านละ 9 โยชน์ ฯ เปลวไฟตั้งขึ้นจากฝาด้านทิศตะวันออกจับฝาด้านทิศตะวันตก ทะลุฝานั้นไปข้างหน้าได้ 100 โยชน์ ฯ แม้ในทิศที่เหลือก็นัยนี้แหละ ฯ มหานรกยาวและกว้าง 318 โยชน์ ย่อมมีโดยที่สุดของเปลวไฟ ดังพรรณนามานี้ ฯ นรกนั้นวัดโดยรอบได้ 954 โยชน์ ฯ อนึ่ง เมื่อวัดโดยรอบรวมกันกับอุสทนรกเป็น 1 หมื่นโยชน์ ฯ ถามว่า "เพราะเหตุไรนรกขุมนี้จึงชื่อว่าอเวจี" ฯ ตอบว่า "ช่องท่านให้ชื่อวีจิ" ฯ ช่องว่างแห่งเปลวไฟหรือทุกข์ของสัตว์ทั้งหลายไม่มีในนรกขุมนั้น เพราะฉะนั้นนรกขุมนั้นจึงชื่อว่า อเวจี ฯ จริงอยู่เปลวไฟตั้งขึ้นจากฝาด้านทิศตะวันออกของนรกนั้น พุ่งตรงไปได้ 100 โยชน์ ทะลุฝาพุ่งไป

ข้างหน้าได้ 100 โยชน์ ฯ ในทิศที่เหลือก็นัยนี้แหละ ฯ

(112) ชื่อว่าอเวจี เพราะไม่มีช่องว่างให้เปลวไฟ, อนึ่ง ภายในนรกนั้น ในที่ประมาณ 100 โยชน์ พวกสัตว์หาช่องว่างไม่ได้เลยเหมือนผงดีบุกที่เขายัดเข้าไปเต็มทะนาน, แต่ไม่ควรกล่าวว่า "สัตว์ทั้งหลายมีอยู่ในที่นี้หรือไม่มี" ฯ ที่สุดไม่มีแก่สัตว์ทั้งหลายที่เดิน นอน หรือถูกไฟไหม้อยู่, สัตว์ทั้งหลายย่อมไม่เบียดเบียนสัตว์ที่เดิน ยืน นั่งหรือนอนอยู่ ฯ นรกขุมนี้ชื่อว่าอเวจีเพราะไม่มีที่ว่างสำหรับสัตว์ทั้งหลายด้วยประการฉะนี้ ฯ อนึ่ง จิตที่ประกอบด้วยอุเบกขา 6 ดวง ไม่เกิดขึ้นในกายทวาร ฯ จิตที่ประกอบด้วยทุกข์เกิดขึ้นเพียงดวงเดียว ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้น ทุกข์เท่านั้นที่ไม่มีช่องว่างในนรกนี้ เพราะมีกำลังตามเผาไหม้สิ่งอื่นอยู่ภายนอก เปรียบเหมือนบุคคลวางหยดน้ำผึ้งไว้ปลายลิ้นแล้ววางก้อนเหล็กแดงก้อนหนึ่งลงไป ก้อนเหล็กแดงนั่นแหละปรากฏ เพราะมีกำลังตามเผาไหม้, สิ่งนอกนี้อยู่ภายนอก ฯ นรกขุมนี้ชื่อว่า อเวจี เพราะไม่มีช่องว่างแก่ทุกข์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ อธิบายว่า "อเวจีมหานรกนี้อยู่ใต้ชมพูทวีป" ฯ อนึ่งในเรื่องนรกนี้ ที่ตั้งนรกแบ่งเป็น 32 ขุม ฯ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

(113) ประเภทของนรกสำหรับสัตว์ผู้ก่อกรรมชั่วมีประมาณ 32 ประเภท คือ สัญชีวนรก กาฬสุตตนรก สังฆาฏนรก โรรุวนรก มหาโรรุวนรก ตาปนนรก มหาตาปนนรก อเวจีมหานรก ปูถนรก โลหกุมภีนรก สูลกนรก พลิสนรก อังคารนรก ปัพพตนรก โลหกนรก กัณฑกนรก สิมพลีปุพพนรก สิมพลีนรก อสิปัตตกนรก ขารนทีนรก เวตรณีนรก กรีสนทีนรก มุตตกนทีนรก รุธิรนรก นรเฉทนรก โลหพันธนรก สัตถนรก โลหปากานรก และอันธนรก ฯ ในเรื่องนรกนั้น มีนัยอื่นอีก เพราะท่านกล่าวอุสสทนรก 16 ขุมไว้ต่างหาก บัดนี้ควรกล่าวถึงการแบ่งอุสสนรกที่แวดล้อมมหานรก 8 ขุมอยู่ ฯ บรรดานรกทั้งหมดนั้น ในทิศทั้ง 4 ของมหานรกแต่ละขุม มีอุสสทนรกล้อมรอบอยู่ทิศละ 4 ขุม รวมเป็นอุสสทนรก 16 ขุม ฯ อนึ่งตรงกลางของอุสสนรกเหล่านั้น มีมหานรกอยู่ขุมหนึ่ง ย่อมปรากฏเหมือนเมืองที่ล้อมรอบด้วยกำแพงสูง ๆ ฯ อุสสนรกเหล่านั้น

ปรากฏเหมือนกำแพงอุทยานที่ตั้งล้อมรอบมหานรกนั้นไว้ ฯ เหมือนท่านกล่าวกุกกุลนรก เป็นต้นว่า "มหานรกแต่ละขุมมีอุสสทนรก 4 ขุมล้อมรอบอยู่คือ ปิพพกนรก กุกกุลนรก อสิปัตตวนนรกและอสิปัตตนทีนรก" ฯ พึงทราบว่า "ข้างหนึ่งของนรกเหล่านั้น ด้านนอกมหานรกเป็นกุกกุลนรก ถัดมาเป็นคูถนรก ถัดมาอีกเป็นอสิปัตตวนนรก ด้านนอกนั้นเป็นเวตรณีนรก" ฯ ส่วนที่ข้างด้านหน้ามีปิพพกนรก ด้านนอกนรกนั้นเป็น กุกกุลนรก ถัดมาเป็นอสิปัตตวนนรก ถัดมาเป็นเวตรณีนรก เพราะฉะนั้น พึงทราบ ว่านี้เป็นลำดับของอุสสนรก ฯ ที่มุมทั้ง 4 ภายนอกมหานรกมีภูเขาหิน(เหล็ก) 4 ลูก ชื่อ อุสสทะ ปริจเฉทะ ภากะและภากฆิกะ ฯ บรรดานรกเหล่านั้น สัตว์นรกมี หลายประเภท บางพวกมีปากเล็กเท่ารูเข็ม บางพวกประมาณเท่าคอช้าง, บางพวก เท่ากับลำเรือโทณิก ฯ เมื่อสัตว์นรกออกจากมหานรก นายนิรยบาลจับที่มือและเท้า เป็นต้นแล้วใส่เข้าไปในคูถนรกนั้นอีก ฯ นี้เป็นความสังเขป, ส่วนความพิสดารมีนัย ดังที่กล่าวไว้ในอรรถกถาเนมิชาดก มหาวิบาก คติทีปนี, ในที่นี้มีความแตกต่างกัน ดังนี้ ฯ

(114) อนึ่ง ภายนอกมหานรกทั้ง 4 ทิศ เปลวไฟลุกไหม้พื้นที่ประมาณ 400 โยชน์ ฯ กำแพงทั้ง 4 ด้านของมหานรกหนา 9 โยชน์ ฯ ที่ประมาณ 54 โยชน์ เป็นสถานที่ถูก เปลวไฟไหม้คลุมกำแพงข้างฝาและหลังคา คือ พื้นเบื้องล่างนรกนั้นหนา 9 โยชน์ และหลังคาโลหะอีก 9 โยชน์ ฯ ที่ 454 โยชน์เหล่านี้ถูกเปลวไฟลุกไหม้ทั้งภายในและ ภายนอกได้ 900 โยชน์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ นี้เป็นประมาณของมหานรกยกเว้นอุสสทนรก ฯ พึงทราบว่า "พื้นที่ประมาณ 754 โยชน์(ถูกไฟไหม้)" รอบนอกอุสสนนรกนั้น มี ปิพพกนรกใหญ่ 400 โยชน์ ฯ กุกกุลนรกใหญ่ด้านละ 900 โยชน์ รวม 4 ทิศ เป็น 1,200 โยชน์ ฯ รอบ ๆ อสิปัตตวนนรกวัดได้ 400 โยชน์ ฯ เวตรณีนรกวัดได้ 400 โยชน์ เหมือนกัน ฯ ที่สิ้นทั้งสองของเวตรณีนรกมีนรกใบตาบกว้างได้ 200 โยชน์ ฯ พึงทราบว่า "อเวจีมหานรกวัดโดยรอบได้ 10,000 โยชน์ คือ รวมกับอุสสนรกทั้ง ด้านยาวและกว้างได้ 3,354 โยชน์" ฯ

(115) บรรดานรกนอกจากนี้ รอบ ๆ มหานรก ที่ที่ถูกเปลวไฟลุกไหม้มี 100 โยชน์ เท่ากันนับรวมภายในมหานรกทั้งหมด ๆ นรกรวมทั้งหมดได้ 136 ขุม คือ มหานรก 8 ขุม แต่ละขุมมีอุสสทนรกอีก 16 ขุม ๆ บรรดานรก 136 ขุมนี้มี ยมโลกนรกเป็นต้นอยู่เบื้องบน ๆ พญายมราชเป็นใหญ่ในนรก 10 ขุม ๆ ในนรก นั้นเวมานิกเปรตซื่อยมะ บางคราวเสวยทิพสมบัติอันมีวิมานทิพย์ ต้นกัลปพฤกษ์ทิพย์ และนางฟ้อนทิพย์, บางคราวครองความเป็นใหญ่ในนรกเสวยผลกรรม, แต่เวมานิก เปรตนั้นไม่ได้มีอยู่คนเดียวเท่านั้น ๆ ที่ประตูนรกทั้ง 4 ทิศ มีคนอยู่ 4 คน ๆ อนึ่ง ยมบาลเหล่านั้นมีอำมาตย์ชื่อสิริคุตคอยบอกผลกรรมอันสมควรแก่โทษของสัตว์เหล่านั้นที่ เขียนไว้ในใบลานแล้วสั่งนายนิรยบาลว่า "ท่านผู้เจริญ ท่านจงนำสัตว์เหล่านี้ไปลงโทษ ตามสมควรแก่ผลกรรมเถิด" ๆ ลำดับนั้น นายนิรยบาลครั้นฟังคำของอำมาตย์เหล่านั้น แล้วก็นำสัตว์นรกไปโยนลงในนรก ๆ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า "นายนิรยบาลทั้งหลาย ไม่มี กรรมนั่นแหละประดุจเครื่องจักรย่อมลงโทษสัตว์" ๆ พระเถระผู้ทรงอภิธรรม อีกพวกหนึ่ง มีความเห็นเป็นอย่างอื่น ๆ เมื่อเป็นเช่นนั้น "ด้วยความกระจ่างแจ้งแล้ว นายนิรบาลมีจริงหรือ" ๆ เปรียบเหมือนผู้พิจารณาคุณและโทษในโลกนี้ย่อมให้คุณให้โทษ ตามสมควรแก่คุณและโทษ ๆ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "นายนิรยบาลกำหนดกรรม แล้วให้สัตว์เสวยผลอันสมควรแก่กรรม" ๆ อนึ่ง คนเหล่าใดเว้นกรรมแล้วปรารถนา นายนิรยบาล, คนเหล่านั้นอันบุคคลควรกล่าวถึงเหมือนกัน ๆ คือ นายนิรยบาล เหล่าใดที่ท่านกล่าวไว้ว่ามีอยู่จริง นายนิรยบาลเหล่านั้นเกิดแล้วเพราะกรรมอะไรหรือ เพราะอาศัยปัจจัยอะไร ๆ อาจารย์บางท่านกล่าวว่า "นายนิรยบาลเหล่านั้นเกิดขึ้น เองต่างหาก เพราะไม่มีผู้กระทำคนที่ 3" ๆ ชนเหล่าใดไม่ปรารถนาความมีอยู่ แห่งกรรมปัจจัย, ชนเหล่านั้นไม่พึงปรารถนาความมีแห่งจิตปัจจัยและอาหารปัจจัยเช่นกัน, ย่อมเสวยผลแห่งกรรมปัจจัย เพราะท่านกล่าวไว้ว่า "ในนรกนั้นไม่มีจิตปัจจัยและอาหาร ปัจจัย" ๆ ปัจจัยอย่างหนึ่งที่ให้ภพได้ย่อมดำรงอยู่โดยการใส่กรรมปัจจัย จิตปัจจัย และอาหารปัจจัยเข้าไป ๆ อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "นายนิรยบาลที่เกิดขึ้นเพราะ ฤดูเป็นปัจจัยเป็นผู้ทำความทุกข์นานาประการแก่สัตว์นรก" บางพวกกล่าวว่า "นายนิรยบาล

พึงเป็นผู้มีจิตไม่เอนเอียงต่อสัตว์นรกเหล่านั้น, เมื่อเป็นเช่นนั้นนายนิรยบาลจะเป็นผู้มีจิตเอนเอียงได้อย่างไร" ฯ เพราะเหตุไรพระเถระผู้มีวาทะอย่างนี้จึงไม่กล่าวว่า "นายนิรยบาลทั้งหลาย ปรารถนาผู้สร้างที่อยู่ทั่วโลก ต้องการเกิดที่ภูเขาจักรวาล มหาสมุทร ภูเขากุละ ภูเขาพระสุเมรุ เวชยันตปราสาท เรือนยอดและวิมาน เป็นต้น" ฯ หากว่าอาจารย์ทั้งหลายกล่าวว่า "พวกนายนิรยบาลเหล่านั้นต้องการความเป็นใหญ่ จึงปฏิเสธจักรวาลเป็นต้นนั้น ฯ อาจารย์บางพวก กล่าวว่า พวกนายนิรยบาลผู้ปรารถนาความเป็นใหญ่เป็นต้นแม้กล่าวอยู่ เนรมิตสิ่งของมีน้ำอ้อยงบหอก หลาวและโตมรเป็นต้นอันเป็นอุปกรณ์ในการให้ความสุขและความทุกข์แก่เหล่าสัตว์ตามสมควรแก่กุศลกรรมและอกุศลกรรม พร้อมกับต้นไม้ ภูเขา ทะเล เมือง วิมาน ต้นกัลปพฤกษ์ การฟ้อน การขับ กลิ่นหอม ดอกไม้ เครื่องลูบไล้ สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉานและเปรตทั้งหลาย แล้วทำความสุขและทุกข์แก่เหล่าสัตว์ตามสมควรแก่คุณและโทษ" ฯ พระเถระเหล่านี้ย่อมกล่าวว่า "สัตว์ทั้งหลายมีสัตว์ในนรกเป็นต้นย่อมให้สุขและทุกข์อันสมควรแก่กรรมให้แก่เหล่าสัตว์ในนรกเป็นต้น" ฯ เพราะฉะนั้นพวกเราจึงมองไม่เห็นว่าวาทะเหล่านี้ต่างกัน ฯ อีกอย่างหนึ่ง พระเถระย่อมกล่าวว่า "สัตว์นรกถูกนายนิรยบาลก่อทุกข์นานาประการให้ในนรก" ฯ ใครสร้างนรก กำแพงนรกหนา 9 โยชน์ ทำด้วยเหล็ก มีหลาวเหล็ก ภูเขาเหล็ก พื้นเหล็กและหลังคาเหล็ก ดังนั้นอุปกรณ์ในนรกเป็นจำนวนมากจึงเกิดขึ้นเพราะผลกรรมของเหล่าสัตว์, อุปกรณ์นั้นพึงเป็นผู้ทรมานสัตว์เหล่านั้น ฯ พระเถระทั้งหลายกล่าวโดยสำคัญว่า "จิตที่ถูกประทุษร้ายด้วยโทษนานาประการ เหมาะสมแก่การกำหนดผลกรรมจะติดตามผู้กระทำ" ฯ นายนิรยบาลจับแขนสัตว์นรกแล้วโยนลงไปในนรกตามอกุศลกรรมและกุศลกรรม ฯ สัญชีวนรกอยู่สูงกว่านรกทุกขุม ภายนอกสัตว์นรกมีอุสสทนรก 16 ขุม ในทิศทั้ง 4 ภายนอกอุสสทนรกนั้น แต่ละทิศมียมโลกนรกทิศละ 10 ขุม ฯ ในทิศทั้ง 4 รอบสัญชีวนรกมีที่สำหรับพิจารณาของพระยายมราชทั้ง 4 ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นอยู่ 40 แห่ง ฯ ยมโลกนรกเป็นอย่างไร ฯ คือ ยมโลกนรกมี 10 ขุมเหล่านี้คือ โลหกุมภี สิมพลีวัน อสินขะ ลัมโพทกะ อโยคุละ อยปัพพดา ถุสนที สีตนที สุนขนรกและยันตปาสาณนรก ฯ

ในนรก 10 ขุมเหล่านี้ พระยายมราชทั้ง 4 ครองความเป็นใหญ่ในทิศทั้ง 4 ฯ คำนั้นพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในเทวทัตสูตร ฯ ไม่พึงทราบว่า "นรกเหล่านี้แปรผันไปก็จริง ถึงกระนั้นก็มีอยู่เพียงเท่านี้แหละ" ฯ ท่านแสดงมหานรก 8 ขุม ไว้พร้อมกับอุสสทนรกดังพรรณามาฉะนี้ เพราะไม่มีนรกอื่น ๆ นรกอื่นคือนรกขุมไหน ในระหว่างจักรวาลทั้ง 3 มีโลกันตนรกอยู่ขุมหนึ่ง ฯ โลกันตนรกนั้นเป็นเหมือนโอกาสตรงกลางของจักรวาลที่มีสัณฐานเหมือนเกวียนทั้ง 3 แห่งตั้งถึงกันหรือจรดกัน ฯ อนึ่ง โลกันตนรกนั้นวัดได้ประมาณ 8,000 โยชน์ ฯ ในโลกันตนรกนั้น ไม่มีแสงสว่างของพระจันทร์และพระอาทิตย์ มีแต่ความมืดตลอดกาล ภายใต้ก็ไม่มีพื้นดิน ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้นโลกธาตุทั้ง 3 มีช่องอยู่ในระหว่าง จึงชื่อว่า โลกันตนรก ฯ ในระหว่างจักรวาลทั้ง 3 นั้นมีโลกันตนรกอยู่แห่งละขุม ฯ นรกนั้นเปิดตลอดกาลทั้งข้างล่างและข้างบน ไม่มีใครปิดได้ ฯ จริงอยู่แผ่นดินที่รองน้ำอยู่เบื้องล่างไม่มีเลย, สัตว์นรกในโลกันตนรกก็ไม่สำรวม ฯ ไม่มีการสำรวม ไม่มีการปกปิด เพราะไม่มีเทพวิมานอยู่เบื้องบนเหมือนในจักรวาล ฯ สัตว์นรกประกอบไปด้วยความมืดที่สามารถห้ามการเกิดขึ้นของจักขุวิญญาณ ฯ ได้ยินว่าในโลกันตนรกนั้น จักขุวิญญาณย่อมไม่เกิดขึ้น เพราะไม่มีแสงสว่าง ฯ พระจันทร์และพระอาทิตย์แม้สามารถส่องสว่างพร้อมกันในทวีปทั้ง 3 ได้ ก็ส่องแสงสว่างในโลกันตนรกนั้นไม่ได้ ฯ จริงอยู่ พระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้นเปิดช่องในอากาศประมาณเสมอกับยอดภูเขายุคนธรจึงเปิดช่องตรงกลางภูเขาจักรวาล ฯ ส่วนโลกันตนรกอยู่เลยภูเขาจักรวาลไป ฯ เพราะฉะนั้นพระจันทร์และพระอาทิตย์เหล่านั้น จึงไม่ส่องแสงสว่างในโลกันตนรกนั้น หรือ จักขุ-วิญญาณจึงไม่เกิดขึ้น ฯ จักขุวิญญาณย่อมเกิดขึ้นในเวลาที่แสงสว่างเกิดขึ้นในขณะที่พระโพธิสัตว์ผู้จะเป็นสัพพัญญูถือปฏิสนธิ ฯ ได้ยินว่า สัตว์แม้เหล่าอื่นย่อมกล่าวกันว่า "ในที่นี้มีสัตว์อุบัติขึ้น" ย่อมมองเห็นกันในวันนั้น ฯ อนึ่ง แสงสว่างนี้ย่อมไม่ดำรงอยู่แม้ชั่วขณะคี้มข้าวยาคูและน้ำปานะอีกหนึ่ง ฯ เมื่อสัตว์เหล่านั้นสนทนากันอยู่ว่า "นี้อะไร" นางอัปสรเปล่งแสงแล้วก็หายไป เหมือนสายฟ้าที่เปล่งแสงขณะกระทบกัน ฯ ถามว่า "สัตว์พวกนี้ทำกรรมอะไรไว้จึงมาเกิดในโลกันตนรกนี้" ฯ ตอบว่า "สัตว์

เหล่านั้นทำทารุณกรรมอย่างหนักต่อมิตามารดา สมณะชีพราหมณ์ผู้ตั้งอยู่ในธรรม แล้ว เบียดเบียนโดยประการอื่นเช่นนั้นอีกทุก ๆ วัน หรือกระทำกรรมหนักมีการฆ่าสัตว์ เป็นต้นแล้วเกิดในโลกันตนรกนั้น ฯ เหมือนพระเจ้าอชัยโจรนาคเป็นต้นในตามพ-ปัณณิทวีป ฯ อัตภาพของสัตว์เหล่านั้นประมาณ ๓ คาวุต เล็บยาวเหมือนเล็บค้างคาว ฯ สัตว์เหล่านั้นใช้เล็บจิกเขิงเขาจักรวาล เหมือนค้างคาวจิกต้นไม้ ฯ ในเวลาที่สัตว์เหล่านั้นพบกันจะใช้มือไขว่คว้ากัน สำคัญว่า "นี้เราได้อาหารแล้ว" กระโดดตะครุบเพื่อจะกินแล้วตกลงไปในน้ำรองแผ่นดิน สลายไปในน้ำ เหมือนผลไม้แก่หล่นลง เมื่อถูกลมพัด ฯ อนึ่ง สัตว์เหล่านั้น พอตกลงไปเท่านั้นก็ย่อยยับทันที เหมือนเอาแป้งโยนลงไปในน้ำอ่าง เพราะน้ำนั้นเย็นยิ่งนัก และเพราะเป็นของร้อนและเผาไหม้ได้ ฯ จริงอยู่ความเป็นน้ำด่างอย่างเดียว หมายถึงความเย็นอย่างยิ่ง ฯ อนึ่ง น้ำรองกัปป์นั้น เป็นน้ำที่ทำความสมบูรณ์เท่านั้น และน้ำรองแผ่นดินที่เป็นไปแล้วไม่ควรเป็นน้ำด่าง เหมือนน้ำที่ทำกัป ให้พินาศ ฯ เมื่อเป็นเช่นนั้นแม้แผ่นดินก็พึงย่อยยับไป, อนึ่ง ท่านอธิบายว่า "การที่น้ำนั้นเป็นน้ำด่างในครั้งนั้น ย่อมมีแก่เปรตเหล่านั้นเพราะกำลังบาปกรรมเหมือนการที่น้ำตามปกติกลายเป็นน้ำด่างในครั้งก่อน" ฯ เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า "ย่อมย่อยยับไปเหมือนกับก้อนแป้งอันบุคคลใส่ในน้ำอันเป็นกรดอย่างยิ่ง" ฯ พึงทราบว่า นี้เป็นเรื่องโลกันตนรก ดังพรรณามาฉะนี้ ฯ

(เรื่องของเปรตวิสัย)

(116) แม้นรกชุมอื่นก็มีอยู่ คือในที่ประมาณ ๑ โยชน์ได้พื้นชมพูทวีปนี้มีโลหกุมภีนรกยาว กว้างและลึกประมาณ ๖๐ โยชน์ ฯ ในนรกนั้น ในที่เล่นของพวกนาคมีห้วงน้ำใหญ่ น้ำใสสะอาด มีท่าขึ้นลงสะดวกเป็นรมณียสถาน มีปลาและเต่ามาก และมีต้นไม้ประมาณเท่าล้อรถผลิบานอยู่ ฯ ต่อจากนั้นมีแม่น้ำชื่อ ตโปทา ฝั่งไม่สวย มีน้ำร้อนไหลอยู่ ฯ ถามว่า "เพราะเหตุใด แม่น้ำสายนี้จึงเป็นเช่นนี้" ฯ ได้ยินว่า มีเมืองเปรตอันยิ่งใหญ่แวดล้อมกรุงราชคฤห์ไว้ ฯ ที่กรุงราชคฤห์นั้น

แม่น้ำคงคาไหลมาระหว่างมหาโลหกุมภีนรกทั้งสอง เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า กุฏฐิตา สนฺทติ(ไหลไม่สะดวก) ฯ พึงทราบว่านี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับนรก ฯ ต่อจากนี้ไปพึงทราบเรื่องของเปรต ฯ เปรตวิสัยชื่อวิธีมหตะมีอยู่ในหิมวันตประเทศบนนรกทั้งหลายที่กล่าวถึงแล้วในกาลก่อน ๆ ที่เมืองนั้น เปรตผู้มีฤทธิ์มากย่อมปกครองเปรตทั้งหมด ฯ เปรตมี 12 ตระกูล คือ เปรตวันตาสา (มีความ – หวังอันดายแล้ว) เปรตกุณปกขาทา(กินซากศพ) คูถขาทา(เปรตกินคูถ) อัคคิชาลมุขา(มีเปลวไฟที่ปาก) สูจิมุขา(เปรตมีปากเท่าเข็ม) ตัณหาชิตาเปรต สุนิชฌามกเปรต สัตตังคาเปรต ปัพพตังคาเปรต อชตรังคาเปรต เวมานิกเปรต และมหิทธิกเปรต เพราะฉะนั้นในมนุษย์โลกนี้มีตระกูลเปรตปรากฏ 12 ตระกูลเท่านี้ ฯ บรรดาเปรตเหล่านั้น เปรตที่บริโภคน้ำลาย น้ำมูก เหงื่อและของสกปรกที่เขาคายทิ้งไป ฯ เปรตเหล่านั้นชื่อว่าวันตาสาเปรต ฯ เปรตที่บริโภคมนุษย์ ช้าง ม้า โค และกระบือเป็นต้นที่เขาทิ้งแล้วชื่อกุณปกเปรต ฯ เปรตที่กินอุจจาระและปัสสาวะเป็นต้นที่เขาทิ้งแล้ว ชื่อ คูถกเปรต ฯ เปรตที่ถูกเปลวไฟลุกไหม้ริมฝีปากและช่องปากทั้งคืนทั้งวันชื่อว่า อัคคิชาลมุขเปรต ฯ เปรตที่มีท้องหยาบคอยาว ปากเท่ารูเข็ม เวลาได้อาหารมาก็ไม่สามารถกลืนกินทางปากได้ เพราะช่องปากเล็กยิ่งนักจึงกรอกเข้าทางช่องหูแทน ฯ ไม่รู้รสชาติอะไรเลย ฯ เปรตที่ไปถึงน้ำมีบ่อน้ำและสระเป็นต้นด้วยตนเอง, เห็นกองหนอน สิ่งไม่สะอาด คูถ มูตรและของหยาบแม้ทั้งหมดด้วยตนเองชื่อตัณหาชิตาเปรต ฯ เปรตที่มีรูปร่างถูกไฟไหม้ เปลือยกาย สีข้างห่างเหมือน มีมือและเท้าเขยก มีเท้าเปออกข้าง ตาพิการ หน้ามีขน หิวกระหาย ลำตัวเล็กชื่อ สุนิชฌามเปรต ฯ อนึ่งเปรตที่จิกอวัยวะน้อยใหญ่ของตนด้วยเล็บอันยาวเหมือนปลายอาวุธและเหมือนเบ็ดแล้วเคี้ยวกินเลือดและเนื้อ เสวยทุกข์เนือง ฯ ชื่อสัตตังคเปรต ฯ เปรตที่มีรูปร่างเหมือนภูเขา, ถูกไฟไหม้ตามลำตัวเสวยทุกข์นานาชนิด ชื่อปัพพตังคเปรต ฯ เปรตที่ท่องเที่ยวไปในราตรีด้วยรูปร่างคล้ายคนปัจจุบัน มีแต่ศีรษะหรือก้อนเนื้อที่เปลวไฟลุกโพลง กลางวันเสวยทุกข์นานาชนิดชื่ออชตรังคาเปรต ฯ เปรตที่เป็นหญิงก็ตาม เป็นชายก็ตาม เป็นผู้ทุศีลทำบุญทั้งหลาย

มีการให้ทานเป็นต้น, วิมานเกิดขึ้นแก่เปรตเหล่านั้น, พวกเขาเสวยทิพย์สมบัติอันเหมาะสมกับบุญของตนในทิพย์วิมานครึ่งเดือน หรือเสวยทิพย์สมบัติอันสมควรแก่การทุศีลของตนอีกครึ่งเดือน ชื่อเวมานิกเปรต ฯ เปรตที่เกิดจากผลกรรม ประกอบด้วยอิทธิฤทธิ์ เป็นใหญ่กว่าเปรตทั้งหมด มีรูปงาม ปรากฏเหมือนสมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ แต่ไม่ได้กินอาหาร ชื่อว่า มหิทธิกเปรต ฯ เปรตถึงบางครั้งได้ข้าวและน้ำเป็นต้นก็ไม่อาจจะบริโภค ย่อมเสวยทุกข์อย่างยิ่ง ฯ กรรมหรือผลกรรมของเปรตเหล่านั้นจะไม่กล่าวไว้ในที่นี้ ส่วนความพิสดารมีนัยตามที่กล่าวแล้วในคติทีปนี ฯ พึงทราบว่า "ท่านกล่าวโดยยึดเอาเรื่องที่กล่าวไว้แล้ว(ในกาลก่อน) เป็นหลัก" ฯ

(117) อีกอย่างหนึ่งพวกเปรตชนิดอื่นก็มีอยู่อีก ฯ อนึ่ง เปรตมีหลายจำพวกอย่างนี้คือ เปรตมีขนสะอาด มีขนแข็ง มีเล็บยาว มีเท้าเดียว มีหลายเท้า มีมือเดียว มีหลายมือ มีตาเดียว มีหลายตา มีจมูกเน่าข้างเดียว และเปรตมีจมูกเน่าสองข้าง ฯ ความสังเขปในที่นี้มีดังนี้ ฯ เปรตทั้งหลายย่อมมีในโลกหน้าเพราะตัณหา ความตระหนี่และโทสะ และเปรตเหล่านั้นเป็นผู้สิ้นโภคทรัพย์เพราะสิ้นบุญ ฯ เพราะฉะนั้นมนุษย์เมื่อปรารถนาความสุข พึงเว้นอกุศลมีตัณหาเป็นต้นนั้นเสีย ฯ พระมุนีกล่าวถึงทุกขบท พหุบาปและผลกรรมหลายอย่างในคติของเปรตและพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมตรัสถึงฝูงชนที่ข้าพเจ้าละทิ้งแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ฯ พึงทราบว่านี้เป็นเรื่องเปรตวิสัย ฯ ต่อจากนี้ไปพึงทราบว่าเป็นส่วนของอสูร ฯ

(118) ที่พื้นภายใต้ขุนเขาสิเนรุมีไหล่เขาวัดโดยรอบได้ 84,000 โยชน์ ตั้งแต่ภายใต้จนถึงเชิงเขา ภายในเมืองอสูรทั้ง 4, ไหล่เขาแต่ละลูกวัดโดยรอบตั้งแต่ด้านในมหาสมุทรได้ 124,000 โยชน์ และที่ไหล่เขาทั้ง 4 อันเป็นที่อยู่ของอสูรวัดโดยรอบได้ 496,000 โยชน์ ตรงกลางไหล่เขาทั้ง 4 มีเมืองอสูรอยู่ 4 เมือง แวดล้อมด้วยกำแพงทอง ฯ แต่ละเมืองมีประตู 1,000 ประตู ภายนอกแวดล้อมไปด้วยคู ต้นตาลและราวป่าทั้งหลาย ภายนอกคูต้นตาลและราวป่าออกมามีอุทยาน

และสระโบกขรณีที่ดารดาษไปด้วยไม้ดอกและไม้ผล ๆ อิดาของอสูรย่อมเที่ยวเล่นด้วยเรือที่มีลวดลายงดงามในสระโบกขรณีนั้น ๆ โภคทรัพย์ของอสูรมีอยู่บริบูรณ์ในอุทยานและสระโบกขรณี ๆ ภายนอกอุทยานและสระโบกขรณีนั้น มีบ้าน นิคม และชนบทของอสูรอยู่ทั้ง 4 ทิศ ๆ ภายนอกบ้าน นิคมและชนบทนั้น ในที่สุดเป็นน้ำทะเล ๆ ตรงกลางเมืองอสูรทั้ง 4 มีต้นไม้ชื่อจิตตปาตลี ๆ จอมอสูรเมื่อจะนั่งใต้ต้นไม้นั้นย่อมตั้งแผ่นหิน 4 แผ่น อันน่าอภิรมย์ มีประมาณ 30 โยชน์ไว้ทั้ง 4 ทิศในสภาของตน ๆ จอมอสูรทั้ง 4 ครั้นนั่งบนแผ่นหินนั้นแล้วย่อมพิจารณาในสภาของตน ๆ พึงทราบว่า "จอมอสูรทั้ง 4 คน มีเวปปจิตติเป็นต้น เมื่อครองราชย์ในเมืองทั้ง 4 ย่อมครองความเป็นใหญ่เหนืออสูรผู้มีศักดิ์ใหญ่ทั้งหมดจนถึงหวกอสูรผู้ทานน้ำข้าวตลอดกาล" ๆ อนึ่ง สัตว์คนใดชั่วร้าย เป็นทรชน มีมายาเมืองนิดย์ เป็นคนหลอกลวงแม้ให้ทานแล้ว สัตว์นั้นมีอิสระต่ออสูรทั้งหลายในปรโลก อสูรทั้งหมดมีสุขเสมอกับโภคสมบัติของเทวดา เสวยทุกข์สาหัส มีรูปร่างน่ากลัวในการประกอบคุณงามความดี มีหวังไปทุคติ อาศัยอยู่ใกล้ภูเขาพระสุเมรุตลอดกาล ๆ นี้เป็นการอธิบายเรื่องอสูร ๆ ต่อไปนี้เป็นเรื่องของสัตว์ดิรัจฉาน ๆ

(เรื่องของสัตว์ดิรัจฉาน)

(119) สัตว์ดิรัจฉานมี 4 จำพวกคือ สัตว์ไม่มีเท้า สัตว์ 2 เท้า สัตว์ 4 เท้า และสัตว์หลายเท้า บรรดาสัตว์เหล่านั้น สัตว์ไม่มีเท้าได้แก่ งูและปลาเป็นต้น สัตว์ 2 เท้าได้แก่นกและเป็ด, ไก่ เป็นต้น สัตว์ 4 เท้าได้แก่ช้างและราชสีห์ เป็นต้น สัตว์หลายเท้าได้แก่ตะขาบและแมลงป่องเป็นต้น บรรดาสัตว์ดิรัจฉานที่ไม่มีเท้า นาคราช 2 ตัว คือ นันทนาคราชกับสุนันทนาคราชอาศัยอยู่รอบ ๆ ภูเขาสิเนรุ, นาคบางส่วนอาศัยอยู่ระหว่างภูเขาสัตบริภัณฑ์ในทิศทั้ง 4 ย่อมครองความเป็นใหญ่เหนือนาคราชทั้ง 2 นั้น ถัดจากภูเขาสัตบริภัณฑ์นั้นมา บนน้ำในมหาสมุทรภายในภูเขาสัตบริภัณฑ์ มีทวีปใหญ่ 4 ทวีป ใน 4 ทิศ ในมหาสมุทรนั้นมหานาคราชทั้ง 2 คือ กัมพละและอัสสตระ ครองความเป็นใหญ่เหนือนาคที่อยู่ในที่นั้น ๆ ภายนอก

มหาสมุทรนั้นมีนาคราชจำนวนมาก มีมานวิกานาคราช ทัฏฐรัฐนาคราช วรุณนาคราช ปัณฑรันตนาคราช สังขปาลนาคราช ภูริทัตนาคราช เป็นต้น อยู่ในนาคภิภพที่ทำด้วยแก้ว 7 ประการ ประดับประดาด้วยปราสาท ตึกและเรือนยอด สมบูรณ์ไปด้วยภูมิภาคอันเป็นอุทยานและสระโบกขรณี อันสำเร็จด้วยอุปกรณ์ทุกอย่างมีการฟ้อนการขับร้อง การดีดสีตีเป่า ดอกไม้และการลูบไล้ด้วยของหอมอันเป็นทิพย์เป็นต้น หลากหลายด้วยทองและเงิน งดงามด้วยดอกไม้นานาพรรณและต้นตาลที่เกิดขึ้นเอง พวกเขาครองความเป็นใหญ่เหนือสตรีและบุรุษผู้ทุกข์เข็ญมากในนาคภิภพของตน นาคราชทั้งหมดนั้น บางพวกมีพิษต่อศัตรู บางพวกมีการสัมผัสเป็นพิษ บางพวกมีโรคหืดเป็นพิษ บางพวกมีเขี้ยวเป็นพิษ มีอาหารและโภชนะอันเป็นทิพย์ อาศัยน้ำเที่ยวไปในอากาศ มีกามรูปเป็นทิพย์ มีรูปร่างเป็นนาคเพราะเมถุนทิพย์ เกิดในคติแห่งสัตว์เดรัจฉาน ฯ พึงทราบว่า "นาคราชเหล่านั้นบางพวกมีอายุ 100 ปี บางพวก 1,000 ปี บางพวก 1 กัปป์" ฯ ได้ยินว่าในนาคภพนี้ที่เป็นที่ท่องเที่ยวบนพื้นดินมีประมาณ 100 โยชน์เป็นต้น อันตั้งขึ้นในเวลาที่แผ่นดินผุดขึ้น มีอยู่ในภายในมหาสมุทร ฯ ในสถานที่เหล่านั้น บางครั้งก็เป็นที่อยู่ของนาค บางครั้งดำรงอยู่เป็นสุญญากาศ ฯ ได้ยินว่า ภายใต้ภูเขาเวภาระมีภพนาคใหญ่ 500 โยชน์ของนาคบนพื้นดิน เป็นเหมือนกับเทวโลก ประกอบไปด้วยอารามและอุทยานที่มีพื้นทำด้วยแก้วมณีฯ ตระกูลของพญานาค มี 4 ตระกูลคือ วิรูปักข์อหิราชตระกูล เอราปถอหิราชตระกูล ฉพยาปุตตอหิราชตระกูล และ กัณหาโคตมอหิราชตระกูล ฯ บรรดานาคราชเหล่านี้ นาคราช 2 จำพวก คือ วิรูปักข์ กับ ภาสุกี* ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกทิฏฐวิสนาค ฯ ต่อมานาคราช 2 จำพวกนี้คือ เอราปถนาคราชกับตักขยนาคราชครองความเป็นใหญ่เหนือพวกผุฏฐวิสนาค ฯ ฉพยาปุตตนาคราชครองความเป็นใหญ่เหนือพวกสาสวิสนาค ฯ กัณหาโคตมกนาคราชครองความเป็นใหญ่เหนือพวกทาฏฐวิสนาค ผู้มีบาป เกิดในตระกูลพราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร

---

*น่าจะเป็น วาสุกี : (ผู้วิจัย)

มีโคนเขี้ยวเป็นพิษ และนาคผู้มีชาติแม้เหล่าอื่น ที่สุดถึงแมลงป่องซึ่งร้ายกาจเป็นต้น ฯ บรรดาปลาทั้งหลายที่ไม่มีเท้า พญาปลาชื่ออานนท์นั้น ยาวประมาณ 600 โยชน์ กว้าง 200 โยชน์ ครองความเป็นใหญ่เหนือมัจฉาชาติทั้งมวลมีปลาติมิติมิงคละเป็นต้น ที่เกิดในทะเล สระ แม่น้ำ และลำคลองเป็นต้น ฯ ครีบทั้งสองข้างของปลานั้น แต่ละข้างใหญ่ประมาณ 50 โยชน์ ภายในก็ 50 โยชน์ ฯ ลำตัวกว้าง 150 โยชน์ ลำตัวถึงคอยาว 500 โยชน์ บริเวณปากใหญ่หนึ่งโยชน์ โคนหูใหญ่ 3 โยชน์ บริเวณปลายหนวดยาว 10 โยชน์ ตั้งแต่บริเวณหูถึงโคนหูยาว 2 โยชน์ จงอยปากใหญ่ 3 โยชน์ ลิ้นยาว 1 โยชน์ ฯ พญาครุฑมีความยาวและความกว้างดังพรรณามาฉะนี้ ฯ อนึ่ง นาคเหล่าใดอาศัยอยู่บนหลังคลื่นในมหาสมุทร ฯ นางนาคของพวกเขาตั้งครรภ์ในเวลามีระดูย่อมพากันคิดว่า "ถ้าพวกเราจักคลอดลูกในที่นี้ ลูกของพวกเราไม่สามารถจะทนกำลังคลื่นและกำลังครุฑที่แล่นมาได้" ฯ แม่น้ำทั้ง 5 สายไหลลงทะเล ถึงปากอ่าวแล้วไหลไปป่าหิมพานต์ ฯ บรรดาครุฑที่ไม่เกาะไปนั้น ครุฑที่อยู่ในถ้ำทอง และถ้ำแก้วมณีเสมอด้วยทอง คลอดลูกนาคออกมาก่อน แล้วให้ข้ามน้ำประมาณข้อเท้า ให้ศึกษาวิธีข้ามน้ำ ฯ ต่อมานาคเหล่านั้น สามารถจะข้ามจากฝั่งนี้ไปฝั่งโน้น และจากฝั่งโน้นมาฝั่งนี้ของแม่น้ำทั้งหลายมีแม่น้ำคงคาเป็นต้น ตามลำดับ ฯ ครั้งนั้น พวกนาครู้ว่า "บัดนี้ลูกของเราอาจจะทนกำลังคลื่นและกำลังครุฑได้แล้ว" จึงให้มหาเมฆก่อตัวขึ้นด้วยอำนาจของตนทำป่าหิมพานต์ทั้งหมดให้เป็นเหมือนทะเลแห่งเดียว ให้ฝนตกลงมา เนรมิตเรือเงิน เรือทองเป็นต้น ผูกเพดานผ้าที่ทำเป็นพุ่มดอกไม้มีกลิ่นหอม งดงามดังดาวทองในเบื้องบน ถือเอาสุราอาหาร ของหอมและดอกไม้เป็นต้น ปล่อยลงในแม่น้ำ 5 สาย พร้อมกับเรือเหล่านั้น ย่อมถึงทะเลโดยลำดับ ฯ ลูกนาคทั้งหลายย่อมได้รับปีกอันไพฑูรย์ ใหญ่ประมาณร้อยวา พันวาและแสนวาโดยลำดับ ฯ บรรดาสัตว์เหล่านั้น อสรพิษมี 4 ประเภทคือ กัฏฐมุขจำพวก 1 ปูติมุขจำพวก 1 อัคคิมุขจำพวก 1 สัตถมุขจำพวก 1 ฯ ใน 4 จำพวกนั้น ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษกัฏฐมุขกัดจะแข็งกระด้างเหมือนไม้แห้ง ข้อต่อในกายคู้เข้าไม่ได้ เหยียบอยู่เหมือนกับเสียบไว้ด้วยหลาวเหล็ก ฯ ร่างกายของผู้ที่

ถูกอสรพิษปูติมุขกัดย่อมถึงอาการเน่าแล้วไหลออกมาเหมือนขนุนสุกที่ถึงการเน่าเปื่อย ฯ ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษอัคคิมุขกัดจะไหม้แล้วย่อยยับเป็นผุยผงเปรียบเหมือนขี้เถ้า ฯ ร่างกายของผู้ที่ถูกอสรพิษสัตถมุขกัดจะมีร่างกายขาดเปรียบประดุจต้องขวานฟ้า, (ปากแผลขาดเป็นช่องลงไป) เปรียบประดุจเจาะด้วยสิ่วอันใหญ่ ฯ บรรดาอสรพิษเหล่านั้น พิษของอสรพิษชนิดใดขึ้นเร็วเหมือนคบเพลิงอันบุคคลทำด้วยหญ้าคาอันไหม้เร็ว ถึงสภาวะอันชนทั้งหลายพึงหล่าวว่า "พิษขึ้นถึงตาแล้ว ขึ้นถึงคอและขึ้นถึงศีรษะแล้ว" ฯ พิษนั้นขึ้นถึงเร็วเปรียบเหมือนพิษงูร้ายทั้งหลายมีงูเห่าปี่แก้วเป็นต้น ครั้นหมองูร่ายมนต์แล้วเป่าเข้าช่องหู(ของคนเจ็บ)แล้วเอาไม้ตีลงมาแล้ววางไว้ที่อันอสรพิษกัด, พิษของอสรพิษใดขึ้นช้า ๆ ตั้งอยู่ในที่ที่ขึ้นไป, พิษนั้นเปรียบเหมือนพิษแห่งงูน้ำเป็นต้น กำหนดนานถึง 12 ปี จึงปรากฏที่คอเบื้องหลังเป็นต้น ฯ เมื่อหมองูทั้งหลายร่ายมนต์ พ่นยาพิษนั้นหาได้ลงมาเร็วไม่ ฯ พิษของอสรพิษใดขึ้นเร็วย่อมไม่ลงเร็ว ฯ พิษของอสรพิษใดมีพิษน้อย เมื่อจะลงย่อมลงโดยง่ายเปรียบเหมือนพิษของงูเขียวและงูเห่าปี่แก้วเป็นต้น ฯ นี้พึงทราบว่าเป็นการจำแนกนาคและอสรพิษต่าง ๆ โดยการจำแนกประเภทของนาค อสรพิษและบุคคลเป็นต้น ฯ

(120) บรรดาอสรพิษเหล่านั้น อสรพิษมี 2 ประเภทคือ อสรพิษที่เนรมิตรูปได้ตามความปรารถนา และอสรพิษที่เนรมิตรูปไม่ได้ตามความปรารถนา อสรพิษที่เนรมิตรูปได้ตามความปรารถนามี 2 ชนิด คือ เกิดในน้ำและบนบก ฯ อสรพิษที่เนรมิตรูปได้ตามความปรารถนาซึ่งเกิดในน้ำ ย่อมอยู่ในน้ำเท่านั้น ไม่อยู่บนบก ฯ อสรพิษที่เกิดบนบก ย่อมอยู่บนบกเท่านั้น ไม่อยู่ในน้ำเหมือนพญานาคชื่อสังขปาละอยู่บนบก ฯ ณ ที่นี้มีต้นสิมพลีตั้งขึ้นเป็นภูเขาสัตบริภัณฑ์ ลูกที่ 2 ของภูเขาสิเนรุ เป็นสระสิมพลีที่เรียกว่าอาวัฆย์ กว้าง 50 โยชน์ เพื่อพวกครุฑ ฯ ป่าสิมพลีอันกว้างใหญ่แวดล้อมสระนั้นไว้ ฯ ส่วนพวกครุฑเมื่อจะฉุดนาคย่อมสามารถที่จะฉุดขึ้นได้เฉพาะตัวที่เสมอหรือเสมอกัน ไม่สามารถฉุดตัวที่ประณีตกว่าตนขึ้นได้ ฯ นาคที่ครุฑฉุดไม่ขึ้นมี 7 จำพวกคือ พวกที่มีชาติประณีตกว่า 1 นาคชื่อว่ากัมพลและนาคชื่ออัสตระ 1 นาคชื่อธตรัฏฐ 1 นาคที่อยู่ในทะเลสีทันดรทั้ง 7 1 นาคอันอยู่ในแผ่นปฐพี 1 นาคที่อยู่บนภูเขา และ

นาคที่อยู่ในวิมาน ฯ บรรดานาคเหล่านั้น นาคที่ยิ่งกว่าครุฑชื่อว่ามีชาติอันประณีตโดยพิเศษ ฯ จริงอย่างนั้น ครุฑที่เกิดในน้ำย่อมจับนาคที่เกิดในน้ำซึ่งเสมอกับตน และนาคที่เกิดจากฟองไข่ซึ่งเลวชาติกว่าตน ฯ แต่ครุฑไม่อาจจับนาคที่เกิดจากสังเสทชะ และนาคโอปปาติกะที่สูงส่งกว่าตน ฯ พึงทราบว่านาคเหล่านั้นมีกำเนิดที่เสมอกัน เลวและสูงกว่ากันด้วยประการฉะนี้ ฯ นาคชื่อกัมพลและอัสตระ เป็นนาคเสนาบดี นาคเหล่านั้นยืนอยู่ในที่ใด ๆ, ครุฑตัวไหนก็ไม่อาจจะฉุดขึ้นได้ ฯ นาคชื่อธตรัฐ เป็นพญานาค ครุฑตัวไหนก็ไม่อาจฉุดพญานาคเหล่านั้นได้ ฯ อนึ่ง นาคเหล่าใดอยู่ในมหาสมุทรสีทันดรทั้ง 7 ฯ นาคเหล่านั้นไม่อาจทำความหวั่นไหวในที่นั้นได้ ฯ เพราะฉะนั้น ครุฑตัวใดไม่อาจที่จะฉุดนาคขึ้นได้ ฯ ที่ซ่อนตัวของนาคที่อยู่บนแผ่นปฐพีเป็นต้นมีอยู่ ฯ เพราะฉะนั้นครุฑตัวใดไม่อาจฉุด(ยก)นาคนั้นได้ ฯ อนึ่ง นาคเหล่าใดอยู่บนหลังฟองคลื่นในมหาสมุทร ฯ ครุฑตัวใดที่เสมอกันหรือว่าประณีตกว่า ย่อมสามารถที่จะ(ยก)ฉุดนาคนั้นขึ้นได้ ฯ พึงทราบว่านี้เป็นการแบ่งชนิดของนาค ฯ

(121) ด้านเหนือของสุวรรณบรรพตในหิมวันตประเทศมีสระโบกขรณีชื่อมันทากินี ยาว 50 โยชน์ กว้าง 10 โยชน์ มีน้ำใส มีท่าสะอาด ประดับประดาด้วยทรายทองเป็นต้น ฯ ที่มุมด้านทิศตะวันออกของสระโบกขรณีนั้นมีถ้ำชื่อว่านันทา ยาว 50 โยชน์ กว้าง 10 โยชน์ งดงามไปด้วยแก้วนานาชนิด มีพื้นเป็นแผ่นดิน ยุบลงเมื่อเหยียบเท้าลง ฟูขึ้นเมื่อยกเท้าขึ้นเหมือนพื้นสำลีที่เสมอกัน ฯ ณ ที่นั้น มีเรือนยอดที่ทำด้วยทอง, ช้างหลายเชือกอาศัยอยู่ที่นั้น ฯ อนึ่ง ระหว่างสระโบกขรณีมันทากินีเป็นต้นก็ดี ระหว่างถ้ำนันทาก็ดี มีต้นไทรใหญ่ชื่อ สุปติฏฐะ มีสัณฐานดี ใบมาก ใบหนา ไม่มีฝนตกใส่เลย มีย่านแปดพัน มีต้นไทรเป็นบริวารตั้งอยู่ ฯ ต่อมาในทิศตะวันตกของสระมันทากินีมีพญาไม้รังชื่อสุทัสน์ มีใบหนามาก มีลำต้นประมาณแปดโยชน์ ศาคบแปดโยชน์ รวมสิบหกโยชน์ผุดขึ้น ฯ พญานาคราชตระกูลฉัททันต์ชื่อรูปาติรี ขาวปลอด สมบูรณ์ด้วยลักษณะทุกประการ มีฤทธิ์มาก มีช้าง 8,000 เป็นบริวาร อาศัยอยู่ในที่นั้น ฯ ช้างพังที่เป็นบริวารของพญาช้างนั้นมีเป็นร้อย คือ

ช้างพังเผือก ช้างพังแดงเข้ม ช้างพังแดง ช้างพังเหลือง ช้างพังดำ และ ช้างพังสีนิล ฯ ในเวลาที่พญานาคราชรูปาสิริประสงค์จะไปอาบน้ำในสระมันทากินี พวกช้างดำต้องชำระหนทางและหญ้าปล้อง*ให้สะอาด ฯ ต่อจากนั้น พญานาคราช รูปาสิริซึ่งมีหมู่ช้างแวดล้อมย่อมไปยังสระมันทากินีตามทางนั้น ฯ พญาช้างนั้นมี มเหสีคือกุมภเศรษฐะ, กปิฏฐเศรษฐะ และกังสทันดเศรษฐะ ฯ มเหสีเหล่านั้น พานาคราชนั้นเดินแวดล้อมกันไป ฯ พญานาคราชนั้นเข้าไปอาบน้ำยังสระมันทากินี ฯ ช้างที่เหลือก็ร้อยพวงมาลัย ฯ พญานาคราชนั้นขึ้นจากสระ ทัดดอกบัว อาศัยอยู่ที่ ต้นนิโครธนั้น ฯ ต่อจากนั้น ช้างดำเปลื้องเครื่องประดับและเสื้อผ้าวิ่งไปที่โคนต้น นิโครธมอบให้ช้างนิล ฯ ช้างตระกูลนีลมอบให้ช้างแดง ฯ ช้างตระกูลโลหิตะมอบ ให้ช้างตระกูลปีตะ ฯ ช้างตระกูลปีตะมอบให้ช้างเผือก ฯ ช้างเผือกย่อมใช้สอย สิ่งเหล่านั้น ฯ เมื่อกระทำอยู่อย่างนี้ รูปาสิรินาคราช ย่อมอยู่ในน้ำนันทาเป็นเวลา 4 เดือนฤดูฝน ฯ อยู่ที่โคนต้นนิโครธ 4 เดือนฤดูหนาว ฯ อยู่ที่โคนต้นพญาไม้รัง ชื่อสุทัศน์ 4 เดือนฤดูร้อน ฯ นาคราชชื่ออุโบสถ มีสีดังทอง มีพาหนะเหมือน พระเจ้าจักรพรรดิ์ ครองความเป็นใหญ่เหนือช้างป่าสีเหลืองเป็นจำนวนมาก ในป่า เสตกัณณการกะแห่งสุวรรณบรรพต ฯ อุโบสถนาคราชมีธิดา 2 เชือก คือ มหาสุภัททา กับ จุลสุภัททา ฯ ธิดาทั้ง 2 นั้นเป็นภรรยาของช้างตระกูลฉัททันต์. ช้างตระกูลคันธะ เชือกหนึ่ง มีศีล ครองความเป็นใหญ่เหนือช้างตระกูลคันธะทั้งหมด และช้างปกติ เหล่าอื่น ฯ ต่อจากนั้นพญาม้าชื่อวลาหะ ผู้เป็นทิพย์ สีขาวปลอด มีขนเหมือน หญ้ามุญชะ มีหัวเหมือนหัวกา สมบูรณ์ด้วยลักษณะทุกประการ มีพาหนะเหมือน พระเจ้าจักรพรรดิ์ ครองความเป็นใหญ่เหนือม้าทั้งปวง อยู่ที่ถ้ำอันน่ารื่นรมย์ของ ภูเขาจิตรกูฏ ฯ วัฏฏกโคอุสภราชชื่อโสรภี ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์ทั้งหลาย มีโค กระบือ แกะ แรดและแพะเป็นต้นทั้งหมดที่สุวรรณคูหา ภูเขามัณฑกีรี ฯ

---

*หญ้ามุญชะ โดยทั่วไป แปลว่า หญ้าปล้อง, หญ้ามุงกระต่าย.

ถัดมา ราชสีห์ผู้มีฤทธิ์มากอาศัยอยู่ที่ถ้ำในภูเขาหิมพานต์ ฯ ราชสีห์เหล่านั้นมี 5 ชนิด คือ กาฬราชสีห์ ติณราชสีห์ ปัณฑราชสีห์ นรราชสีห์และไกรสรราชสีห์ ฯ ราชสีห์ 4 จำพวก มีกาฬราชสีห์เป็นต้น พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในสีหัปปมสูตรนั่นแล ฯ

(122) อนึ่ง นรราชสีห์ย่อมเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลเท่านั้น นรราชสีห์นั้น มีหน้าเป็นราชสีห์ มีร่างกายเป็นมนุษย์ ประดับประดาด้วยเสื้อผ้าอย่างดี มีเนื้อและผลไม้เป็นอาหาร ฯ บรรดาราชสีห์เหล่านั้น ไกรสรราชสีห์มีฤทธิ์มากกว่าเพื่อน ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์เดรัจฉานทั้งหมดมีเนื้อและหนูเป็นต้น ตามที่กล่าวมาแล้ว ฯ อนึ่งในทะเลมีพญา-จระเข้ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์ที่เกิดในที่ทั้งหลายมีมหาสมุทร สระ และ บึง เป็นต้น ฯ ต่อมาพญาปูชื่อมหากุลิรกะมีร่างใหญ่ประมาณ 1 โยชน์ ครองความเป็นใหญ่เหนือสัตว์หลายเท้าทั้งหมดที่เกิดในมหาสมุทรและแม่น้ำทั้งหลาย ฯ พึงทราบว่านี้เป็นการจำแนกสัตว์เดรัจฉาน ฯ

(เรื่องเบ็ดเตล็ด)

(123) ต่อไปนี้ พึงทราบ การจำแนกมนุษย์ ฯ ในมนุษย์โลกนี้ชมพูทวีปมีสัณฐานเหมือนเกวียน บุพพวิเทหทวีปมีสัณฐานกลม อุตตรกุรุทวีปมีสัณฐานเป็นสี่เหลี่ยมจตุรัส อมรโคยานทวีปมีสัณฐานเหมือนพระจันทร์ครึ่งดวง ฯ มนุษย์ที่อยู่ในทวีปใดก็มีใบหน้าเหมือนทวีปนั้น ฯ อัตภาพตลอดเวลา 4 เดือนของชาวชมพูทวีปนี้เหมือนกับอัตภาพที่เกิดมาพอกันกับมนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป ฯ อัตภาพของมนุษย์ 5 เดือนในชมพูทวีปนี้เหมือนกับอัตภาพของมนุษย์ที่เกิดในบุพวิเทหทวีป ฯ อัตภาพของมนุษย์ 6 เดือนในชมพูทวีปนี้เหมือนกับอัตภาพของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปที่เกิดมาพอกัน ฯ ในชมพูทวีปนั้น ผู้ชายคนครึ่งกลายเป็นผู้ชายคนเดียวของมนุษย์ชาวอมรโคยานทวีป ฯ ผู้ชายคนครึ่งของชาวอมรโคยานทวีปเป็นผู้ชายคนเดียวของมนุษย์ชาวบุพพวิเทหทวีป , ผู้ชายคนครึ่งของมนุษย์ชาวบุพพวิเทหทวีปเป็นผู้ชายคนเดียวของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีปในที่นี้มีผิวพรรณต่าง ๆ กัน ขาว ดำ เท่า ๆ กัน ฯ มนุษย์ชาวบุพพวิเทหทวีปและอมรโคยานทวีปก็มีผิวพรรณต่างกันเช่นกัน, มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปมีผิวขาว เป็นคน

ว่องไว ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีปนุ่งห่มเสื้อผ้า ฯ อนึ่ง มนุษย์เหล่านั้นย่อมนุ่งห่มผ้าฝ้าย ผ้าป่าน และผ้าไหมเป็นต้น มีค่าน้อยบ้าง มากบ้าง ย้อมสีต่าง ๆ กัน เหมือนผ้าที่ทำจากหญ้าคา* เปลือกไม้ แก้วผลึกและผ้าเปียก ฯ ผ้าของชาวบุพพวิเทหทวีป และชาวอมรโคยานทวีปเหมือนผ้าสีดำของมนุษย์ชาวชมพูทวีป ฯ มนุษย์ชาวอุตตกุรุทวีปนุ่งห่มผ้าฝ้าย ฯ อนึ่งผ้าเหล่านั้นยาว 20 ศอก กว้าง 10 ศอก ฯ อากัปกิริยาของมนุษย์ชาวชมพูทวีปมีหลายอย่างมีเครื่องประดับที่ทำจากทองและเงินเป็นต้น ฯ ความขยันและอากัปกิริยาของมนุษย์ชาวทวีปอื่น เป็นไปตามสมควร ไม่แน่นอน ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีปมีอาหาร 5 อย่างคือ อาหาร ข้าวสัตตุ ข้าวสุก ปลาและเนื้อ ฯ วัตถุทั้งหลายมีอาหารที่หาได้เป็นต้นในชมพูทวีปนี้รู้ได้ง่าย ฯ การกำหนดรู้อาหารของมนุษย์ชาวปุพพวิเทหทวีปและชาวอมรโคยานทวีปก็รู้ได้ง่ายเหมือนกัน ฯ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปบริโภคข้าวสาลี ฯ อนึ่งข้าวสาลีนั้นมีนัยตามที่กล่าวแล้ว ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีปย่อมวิวาทกันเพราะการสั่งสมทุกอย่างและเพราะทรัพย์ทั้งหมด ฯ มนุษย์ชาวอมรโคยานทวีปก็ชอบวิวาทเหมือนกัน ฯ มนุษย์ชาวบุพพวิเทหทวีปไม่มีการค้าขายกันเลย, ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียนสัตว์ บริโภคเนื้อของสัตว์ที่ตายแล้ว ฯ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปก็ไม่ฆ่า ไม่เบียดเบียนสัตว์เหมือนกัน, พวกเขาบริโภคเนื้อของสัตว์ที่ตายแล้ว ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีป เมื่อมีคนตาย ย่อมนำออกไป ให้นำออกไป ย่อมเผา สั่งให้เผา นำไปทิ้ง และให้นำไปทิ้ง ฯ ในทวีปทั้งสองก็เหมือนกัน ฯ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป เมื่อมีคนตาย ย่อมให้นำออกไป ฯ พวกเขาไม่ทำกิจทุกอย่างสำหรับคนที่ตายไปแล้ว ฯ อนึ่ง นกทั้งหลายนำคนตายในที่นั้นไปเคี้ยวกินนอกภูเขา ฯ สิ่งต่าง ๆ มีสีเป็นต้นของต้นไม้ปรากฏแล้วในชมพูทวีป ฯ ในทวีปทั้งสองก็เป็นอย่างนี้ ฯ ต้นไม้ที่มีสีเขียวมีอยู่ในอุตตรกุรุทวีป ดอกไม้ทั้งหลายก็เป็นเหมือนกับต้นไม้นั่นแล ฯ

---

*โดยทั่วไปแปลทั้ง 2 อย่าง คือ หญ้าคาและหญ้ากุสะ.

กิจต่าง ๆ มีการอุปโภคและบริโภคเป็นต้นทั้งหมดของมนุษย์ในชมพูทวีปนี้ ปรากฏแล้ว ฯ ในทวีปทั้ง 2 ก็เหมือนกัน ฯ ต้นไม้ชื่อมัญชุสกา เป็นที่อยู่ของมนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป เป็นที่ตั้งของกุฏาคาร ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีปย่อมทำพิธีอาวาหมงคล วิวาหมงคล ย่อมซื้อและย่อมขายในทวีปทั้ง 2 ก็เหมือนกัน ฯ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีป ไม่มีอาวาหมงคล วิวาหมงคล ไม่มีการซื้อไม่มีการขาย ฯ ผู้ชายคนใดต้องการผู้หญิงคนใดก็จะเข้าไปจ้องผู้หญิงคนนั้น ฯ ถ้าผู้หญิงต้องการชาย แต่ชายไม่เห็น คนอื่นย่อมบอกเขา ฯ ผู้หญิงก็จะเข้าไปจ้องผู้ชายคนนั้น ฯ ถ้าผู้ชายต้องการผู้หญิง เขาก็เข้าไปจ้องผู้หญิง ฯ หญิงนั้นไม่เห็น หญิงอื่นย่อมบอกเขา ฯ ผู้ชายคนนั้นเข้าไปจ้องผู้หญิงคนนั้น ฯ ต่อจากนั้น ชายหญิงเหล่านั้นย่อมไปที่โคนต้นมัญชุสกา พวกเขาควรที่จะเสพเมถุนธรรมกัน ฯ ในกาลนั้นต้นไม้นั้นย่อมยอมรับการกระทำของพวกเขา ฯ ถ้าพวกเขาไม่ควรที่จะเสพเมถุนกัน ต้นไม้นั้นก็ตั้งนิ่งอยู่เหมือนมือของพวกเขา ฯ อนึ่ง ชายหญิงเหล่านั้นทราบว่าพวกตนไม่สมควรเสพเมถุนกันแล้วก็จะออกไปเอง ฯ อุปกรณ์ทั้งหมดมีกิจเป็นต้น ของหญิงผู้มีระดู ปรากฏแล้วในชมพูทวีป ฯ กิจทั้งปวงเหมือนกับในทวีปทั้ง 2 อย่างนี้ ฯ หญิงชาวอุตตรกุรุทวีปเป็นผู้มีระดู คลอดบุตรถึง 5 ครั้ง ย่อมวางทารกที่คลอดแล้วไว้บนทางใหญ่ 4 แพร่ง ฯ พวกมนุษย์ที่ไป ณ ที่นั้น ย่อมแหย่นิ้วมือเข้าไปในปากของทารก ต่อจากนั้นรสอันโอชะย่อมหลั่งไหลออกมา ฯ ด้วยการทำเช่นนั้น เด็กย่อมยังชีพได้ถึง 7 วัน ฯ เด็กที่เจริญเติบโตได้ 7 วัน, ถ้าเป็นหญิงก็นำไปยังหมู่ผู้หญิง ถ้าเป็นชายก็นำไปยังหมู่ผู้ชาย ฯ มนุษย์ชาวชมพูทวีปย่อมเสพเมถุนนับครั้งไม่ได้ ฯ บางพวกประพฤติพรหมจรรย์ ฯ มนุษย์ชาวอุตตรกุรุทวีปเสพเมถุน 4 ครั้ง ฯ มนุษย์ชาวอมรโคยานทวีปเสพเมถุน 10 ครั้ง ฯ มนุษย์ชาวบุพพวิเทหทวีปเสพเมถุน 6 ครั้ง ฯ นี้เป็นการพรรณาถึงการแบ่งพวกของมนุษย์ ฯ ต่อไปนี้จะกล่าวถึงภุมมัฏฐเทวดา ฯ

(124) บรรดาภุมมัฏฐเทวดาในที่นี้ มีเทพบุตรชื่อนหิสสระ ฯ ภริยาของเทพบุตรนั้นชื่ออุมาเทวี ครอบครองความเป็นใหญ่อยู่ ฯ ทราบว่า เทพบุตรนั้นมีอธิการที่กระทำไว้ในสำนักของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและสาวกของพระพุทธเจ้าในปางก่อน ฯ

เทพบุตรนั้นมีความคิดอย่างนี้ เมื่อจะปรารถนาย่อมปรารถนาว่า "ในที่นี้เราเป็นใหญ่ในโลก, เราเป็นผู้สร้างโลก, เป็นเป็นผู้เนรมิตโลก, เราเป็นผู้นำโลกทั้งปวง" ฯ เมื่อพระผู้มีพระภาคของพวกเราอุบัติขึ้นในโลก เมื่อพระองค์ทรงแสดงมหาสมัยสูตร พวกเทวดาก็ได้พากันมาประชุม ทราบว่ามหิสสระเทพบุตรนั้นแวดล้อมไปด้วยพรรคพวกของตนมีนันทเทพบุตรและมหากาลเทพบุตรเป็นต้น ท่องเที่ยวไปทั่วโลกพร้อมกับพระอุมาเทวีภริยาของตน ไปเพื่อทำอันตรายต่อพระธรรม ณ สมาคมนั้น ฯ ลำดับนั้นมหิสสรเทพบุตร เมื่อไม่อาจทำอันตรายต่อพระธรรมเทศนาได้ ก็ละอายหนีไปจากที่นั้นพร้อมกับบริวาร แม้ไม่ปรารถนาก็นั่งฟังธรรมอยู่ข้างหนึ่งเพื่อกำหนดจิตของเทวดา ฯ ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเมื่อจะจบพระธรรมเทศนาสำหรับเทวดา ทรงบรรเทามานะของมหิสสรเทพบุตรนั้นแล้วทรงจบพระธรรมที่เป็นกุศล ในที่สุดแห่งเทศนา สัตว์ 84,000 ก็ได้ตรัสรู้ธรรม ฯ มหิสสรเทพบุตรนั้น ฟังพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคแล้ว เห็นว่าสัตว์ทั้งหลายตรัสรู้ธรรม ลดมานะลง ละอายแล้วกลับที่อยู่ของตน ฯ มหิสสรเทพบุตรนั้นมีบุตรคนหนึ่งชื่อนันทกุมาร ฯ นันทกุมารนั้นมีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก มีมานะเหมือนนกยูง ให้ฝนตกบนพื้นดินด้านทิศเหนือมุมทางใต้ของชมพูทวีป ฯ อนึ่ง แม่โคนมซึ่งเป็นแม่โคทิพย์ชื่อสุรภี เกิดขึ้นแก่มหิสสเทพบุตรนั้น ผู้ลอยมาเกิด มีอายุอยู่ชั่วกัป ด้วยผลบุญในปางก่อนและด้วยการถวายน้ำของตนแก่พระสงฆ์ ฯ ลูกของแม่โคนั้นเป็นโคผู้ชื่อโสรภีย์เกิดเป็นพาหนะของเทพบุตรนั้น ถึงพร้อมด้วยคุณทุกอย่างตามที่ต้องการ ฯ เทวดาองค์นี้อาศัยอยู่ที่ภูเขามันทรมาท ฯ ในสมัยต่อจากนั้นมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไปที่หิมวันตประเทศ เทพบุตรนั้นเห็นอิทธิปาฏิหาริย์นั้น เป็นผู้มีจิตเลื่อมใสเกิดขึ้นอย่างยิ่ง ฯ ตั้งแต่นั้นมา เทพบุตรนั้นเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาปรารถนาไตรสรณคมน์ ได้รับไตรสรณคมน์ตราบเท่าทุกวันนี้, เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานแล้ว มีวิหารที่เหมือนยอดภูเขาทองที่มีชื่อว่า "ธชบาลา" อันประดับประดาด้วยกูฏาคารอันสูงเด่นงดงามด้วยแก้ว 7 ประการ ในด้านที่น่ารื่นรมย์ ในมณฑลแห่งมันทคีรี ด้วยความเลื่อมใสแห่งจิต, ภายในวิหารนั้นมีคันธกุฏีที่สร้างขึ้นด้วยแก้วนานาชนิดอันน่าอภิรมย์,

พื้นชั้นล่างของศันธกุฏีนั้นทำด้วยแก้วผลึกและแก้วแดง เป็นพื้นที่อ่อนนุ่ม เมื่อเหยียบเบา ๆ ย่อมน้อมลง เมื่อยกเท้าขึ้นย่อมฟูขึ้น ฯ พระศันธกุฏีของพระผู้มีพระภาคถึงพร้อมด้วยสิ่งของทุกชนิดอย่างนี้ ภายนอกพระศันธกุฏีนั้นมีกำแพงเงินตั้งตระหง่านอยู่ ฯ ภายนอกจากนั้นมาเป็นอุปัฏฐานศาลา ทำด้วยรัตนะทุกอย่าง งดงามประดับประดาด้วยรูปหลาย ๆ ชนิด ฯ ภายในพระศันธกุฏี มหิสสรเทพบุตรเนรมิตภาพเหมือนของพระพุทธเจ้าด้วยอิทธิฤทธิ์แห่งผลบุญของตน ให้เหมือนรูปกายที่มีชีวิต ประดับประดาด้วยลักษณะทุกประการ ฯ เมื่อรูปเหมือนสำเร็จแล้วอย่างนี้ หัวหน้าคณะคนหนึ่งของมหิสสรเทพบุตรกลายเป็นลิงผู้ดูแลวิหาร ถวายเครื่องอุปโภคบริโภคทุกอย่างที่สมบูรณ์ด้วยปัจจัย 4 ฯ มักกฏคณิสรนั้นได้จัดแจงเครื่องบริโภคทุกอย่าง ฯ ต่อมา พระอรหันต์ 500 รูป อาศัยอยู่ในถ้ำนันทมูลหา ที่ภูเขาศันธมาทน์ ฯ พระอรหันต์เหล่านั้น ไปไหว้พระพุทธรูปในเวลากลางวัน ฉันอาหารบิณฑบาตแล้วไปยังภูเขาศันธมาทน์อีก ด้วยความอนุเคราะห์ของมหิสสรเทพบุตร ฯ เมื่อบุคคลถวายทานตลอดกาลนานอย่างนี้ ทานนั้นย่อมสืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ ฯ ครั้งนั้นดาบส 4 รูป มีความภักดีในมหิสสรเทพบุตร ปรารถนาจะเห็นมหิสสรเทพบุตร ปรึกษากันว่า "พวกเราจักได้บวชอย่างบริสุทธิ์ และพวกเราจักขอพรในสำนักของท่าน" จึงพากันไปถึงที่นั้นตามลำดับ, เข้าวิหารไปเห็นปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่เคยเห็น มีมือเปล่ามา ณ ส่วนข้างหนึ่ง อาศัยภัตตาหารที่อุปัฏฐานศาลา ปรารถนาจะเห็นความอัศจรรย์อย่างอื่นจึงยืนอยู่ ฯ ลำดับนั้นมักกฏคณิสรนั้น ถือเอาบิณฑบาตทั้งหมด ยา และเครื่องบูชาพิเศษเข้าไป มือถือผอบดอกไม้ 2 ผอบ วางผอบดอกไม้ทั้ง 2 ไว้ที่เรือนรูปเหมือนด้านหน้า หรือในข้างเบื้องขวา ฯ เมื่อพระอรหันต์ 500 รูปนั้นไปแล้ว มักกฏคณิสรนั้นจึงเข้าไปในวิหารอีก เข้าไปหาดาบสทั้ง 4 รูป เชิญดาบสเหล่านั้นให้นั่งตามลำดับ ด้วยสัญญามือ เริ่มถวายภัตตาหารที่เหลือแก่พระภิกษุ ฯ ดาบสเหล่านั้นเห็นเรื่องราวของพระภิกษุเหล่านั้น ยืนพิงข้างฝาด้านหนึ่ง, เมื่อมักกฏคณิสรเตือนดาบสเหล่านั้นด้วยสัญญามือ จึงพากันไปโรงอาหาร ฉันแล้วระลึกถึงความอัศจรรย์ที่ตนเห็นแล้ว จึงกล่าวอย่างนี้ว่า "อนิจจา พวกเราได้เห็นความอัศจรรย์ที่ไม่เคยเห็น, สิ่งนั้นพวกเรา

ได้ยินแล้ว เห็นแล้วอย่างชัดแจ้ง, ฝ่ายมหิสสรเทพบุตรเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ อุปัฏฐากพระสงฆ์, ลำดับนั้น พระรัตนตรัยไม่มีสิ่งเปรียบได้, พวกเราได้ลาภดีหนอ ฯ การได้ความเป็นมนุษย์ดีแล้ว , บัดนี้ พวกเราจักทิ้งเพศ-ดาบสแล้วบวชในพระพุทธศาสนา" ฯ พวกดาบสพากันออกไปจากที่นั้น, เมื่อพวกเขาออกไปแล้ว, วิหารก็อันตรธานไป ฯ ดาบสเหล่านั้น ปรารถนาจะเห็นวิหารนั้นอีกจึงหากันแสวงหาแต่ไม่พบ ฯ ต่อจากนั้น พวกเขาพากันไปมัชฌิมประเทศ ปฏิบัติศีลวัตรของตนให้ดี ฯ จึงเป็นผู้แตกฉานในพระไตรปิฎก ฯ บรรดาภุมมัฏฐก-เทวดา เทวดาที่ตั้งอยู่ในความเป็นใหญ่ท่านเรียกว่า "มหิสสรเทพ" ด้วยประการฉะนี้ ฯ การแบ่งภุมมัฏฐกเทวดา จบแล้ว ต่อไปควรกล่าวถึงการแบ่งจาตุมมหาราชิก-เทวดา ฯ

(125) ภูเขายุคนธร 4 ลูก มีอยู่ในทิศทั้ง 4 รอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ฯ ที่นั้น เมืองของท้าวธตรัฐมหาราช ใหญ่ประมาณพันโยชน์ อยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศตะวันออก ฯ เสาระเนียด ประตู ถนน ทางสี่แพร่ง และกำแพงเป็นต้นของเมืองนั้น เป็นเหมือนกับเทวนคร ฯ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองนั้นเป็นที่อยู่ของท้าวธตรัฐมหาราช กว้างประมาณ 250 โยชน์ ล้อมรอบด้วยกำแพงทอง, กำแพงนั้นประดับประดาด้วยกำแพงหนึ่งโยชน์หรือครึ่งโยชน์ ฯ สถานที่นั้นสมบูรณ์ไปด้วยเครื่องอุปโภคและบริโภคทุกอย่าง ฯ ภายนอกประตูเมืองออฬาสระโบกขรณีเกิดขึ้นสมควรแก่ผลบุญของเทวดาพวกอื่น ฯ ส่วนภายในเรือนมีส่วนประกอบหลายอย่างมีเรือนยอดสี่พันและปราสาททองเป็นต้น ฯ อีกอย่างหนึ่ง เทวนครนิคมและชนบทเป็นต้นแม้เหล่าอื่นภายนอกเมืองนั้นก็สมบูรณ์ด้วยอุปกรณ์ทุกอย่าง ฯ ท้าวธตรัฐมหาราชอาศัยอยู่ในมหานครนั้น ฯ อาณาจักรของท้าวธตรัฐมหาราชนั้น แผ่ไปตั้งแต่ทิศตะวันออกของภูเขาสุเมรุจนถึงภูเขาจักรวาล. ท้าวธตรัฐนั้น ครองความเป็นใหญ่เหนือคนธรรพ์จำนวนมาก ฯ ลำดับต่อมา ท้าวมหาราชชื่อวิรุฬหก อาศัยอยู่บนยอดเขายุคนธรด้านทิศใต้ ฯ การพรรณาเมืองเป็นต้นควรกล่าวเท่านี้, ข้อนั้นพึงทราบโดยนัยก่อน ฯ ท้าววิรุฬหกนั้นแผ่อาณาจักรจากทิศใต้ของภูเขาพระสุเมรุจนถึงภูเขาจักรวาล

ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกกุมภัณฑ์ ฯ ลำดับต่อมาท้าวมหาราชชื่อวิรูปักษ์ อาศัยอยู่บนยอดเขายุคนธร ตะวันตกเขาพระสุเมรุ ฯ ท้าวเธอแผ่อาณาจักรจากทิศตะวันตกจนถึงภูเขาจักรวาล ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกนาค ฯ ลำดับต่อมา ท้าวมหาราชชื่อเวสสุวรรณ อาศัยอยู่ที่ยอดเขายุคนธรด้านทิศเหนือ ฯ ท้าวเธอแผ่อาณาจักรในทิศเหนือจนถึงภูเขาจักรวาล ครองความเป็นใหญ่เหนือพวกยักษ์ ฯ เทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา อาศัยอยู่ในเมืองของท้าวมหาราชทั้ง 4 ในทิศทั้ง 4 บนยอดเขายุคนธรซึ่งสูงประมาณ 42,000 โยชน์ ด้วยประการฉะนี้ ฯ อนึ่ง อัตภาพของเทวดาเหล่านั้นสูงประมาณ 1 คาวุต อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "นี้เป็นประมาณของเทวดาที่อยู่ในที่นั้น, ส่วนประมาณร่างกายของท้าวมหาราชทั้ง 4 มีประมาณ 2 คาวุต" ฯ อนึ่ง สีของร่างกายของท้าวมหาราชเหล่านั้นมีสีเขียว เหลือง ดำและสีขาว ฯ จาตุมหาราชิกเทวดาย่อมนุ่งห่มเสื้อผ้าที่เกิดจากต้นกัลปพฤกษ์ ฯ ผ้าเหล่านั้นยาว 40 ศอก กว้าง 20 ศอก เหมาะสมกับมนุษย์ชาวชมพูทวีปเหล่านั้น ฯ อนึ่ง เทวดาเหล่านั้น เมื่อจะบริโภคอาหาร ย่อมบริโภคอาหารในเวลาเช้าและเวลาเย็น ประมาณเท่ารอยเท้าแมว ฯ อนึ่ง สุธาโภชนะย่อมเกิดในอุทยาน สวนสระโบกขรณี ต้นกัลปพฤกษ์และบนสวรรค์ ฯ ห้าสิบปีของมนุษย์ชาวชมพูทวีปเป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชหนึ่งคืนหนึ่งวัน สามสิบคืนสามสิบวันเป็นหนึ่งเดือน สิบสองเดือนเป็นหนึ่งปี โดยการนับปี ห้าร้อยปีเท่านี้เป็นประมาณอายุของเทวดาชั้นจาตุมหาราชเหล่านั้น ฯ แต่ประมาณอายุนั้นโดยการนับของมนุษย์ได้ 90,000,000 ปี ฯ เทวดาชั้นจาตุมหาราช ย่อมเสพเมถุนธรรม 3 ครั้งในคืนที่มีความยินดี ฯ จันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตรเป็นต้นผู้ท่องเที่ยวไปในอากาศแม้เหล่าอื่นและเทวดาตนใดอาศัยอยู่ในวิมานที่เกิดขึ้นตามสมควรแก่ผลบุญของตน ฯ เรื่องนี้ท่านกล่าวไว้แล้วโดยย่อ ๆ ฯ เทวดาชั้นจาตุมหาราชนั้นถึงภพดาวดึงส์แล้วย่อมถึงความเป็นประธานคือเป็นใหญ่กว่าจันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตร ฯ การจำแนกเทวดาชั้นจาตุมหาราชจบแล้ว

(126) ต่อไปนี้ควรกล่าวถึงการจำแนกเทวดาชั้นดาวดึงส์ ฯ เหมือนอย่างว่าพวกอสูรอาศัยอยู่ที่พื้นเบื้องล่างของภูเขาสิเนรุ ฯ ฝ่ายเทวดาชั้นดาวดึงส์ย่อมอาศัยอยู่

ที่พื้นเบื้องบนของภูเขาสิเนรุฯ ควรกล่าวถึงประมาณของภูเขาสิเนรุก่อน ฯ ภายนอกภูเขาสิเนรุมีภูเขาสัตบริภัณฑ์ตั้งอยู่, (ระหว่าง) ภูเขาเหล่านั้นมีสีทันดรมหาสมุทรตั้งอยู่ ฯ ภูเขาสิเนรุนี้มีปริมณฑลกลมเหมือนแผ่นดินใหญ่, ภูเขาจักรวาลเหมือนขอบปากคุ่มสำริด, ขุนเขาสิเนรุเป็นเหมือนปุ่มตรงกลางของคุ่มสำริด ตั้งอยู่อย่างดี สี่เหลี่ยมจตุรัส สูงประมาณ 84,000 โยชน์ ยื่นเข้าไปในน้ำประมาณ 84,000 โยชน์ ฯ ข้างแต่ละด้านของภูเขาสิเนรุมีประมาณ 84,000 โยชน์, 3 ข้างโดยรอบมีประมาณ 84,000 โยชน์ กับอีก 20,000(โยชน์), เมืองหลวงชื่อว่าสุทัศน์ของเทวดาชั้นดาวดึงส์อยู่บนพื้นเบื้องบนของภูเขาสิเนรุ มีประมาณ 10,000 โยชน์ ล้อมรอบด้วยกำแพงทอง ฯ กำแพงนั้นประมาณโดยโยชน์ได้ดังนี้คือ ความกว้างประดับประดาด้วยกำแพงครึ่งโยชน์ ประดับด้วยสถูปโยชน์ครึ่ง, ส่วนสูงมีเสาค่ายโยชน์ครึ่ง ประตูในที่สิบโยชน์ ๆ จะมี 11,000 แห่ง โดยรอบโดยทำนองนี้ ฯ ประตูเป็นต้นของกำแพงทำด้วยแก้วทั้งหมด งดงามด้วยลวดลายต่าง ๆ ฯ อนึ่ง ช้างทั้งหลายที่เขาตกแต่งแล้วยืนอยู่ตามที่กำหนดไว้ภายนอกประตู ฯ ม้าก็ดี รถก็ดี ก็ยืนอยู่ตรงที่กำหนดเอาไว้ คนเดินเท้าที่จัดแจงดีแล้วย่อมยืนอยู่ตามที่กำหนด ฯ สิ่งเหล่านั้นทั้งหมดย่อมยืนอยู่ที่ประตูทั้งหมดรอบเมือง เพื่ออารักขาและเพื่อเป็นเครื่องประดับ ฯ ถัดภายนอกกำแพงออกมามีคูเมืองกว้าง 1 โยชน์, ที่ฝั่งทั้งสองของคูนั้นมีพื้นดินรอบ ๆ กว้างโยชน์ครึ่ง, ถัดออกมานอก(เมือง)มีกระท่อมของฤษีตั้งอยู่ ฯ ต่อจากนั้นเป็นดงตาล, ต่อจากนั้น ต้นตาลเป็นเสาระเนียดที่ประดับด้วยแก้วทุกชนิดมีทองเป็นต้น ฯ เสียงของใบตาลก็ดี เสียงของดนตรีก็ดี น่ายินดีเหมาะกับการงาน ครอบงำเทวดาเหล่านั้น ฯ แม่น้ำที่ไหลอยู่เป็นนิตย์และสระโบกขรณีมีอยู่พร้อมในสถานที่ร้อยชั่วธนูในระหว่างดงตาล ฯ ก็สระโบกขรณีเหล่านั้น งดงามด้วยอิฐที่ทำจากทองและแก้วเป็นต้นทั้ง 4 ด้าน ฯ ที่ฝั่งของสระโบกขรณีเหล่านั้น มีดอกไม้ผลไม้และต้นไม้ที่เป็นทองทั้งห้า ฯ นี้เป็นความพิเศษอย่างย่อ ๆ ฯ ภายนอกจากนั้นออกมา ในทิศอุดรของสุทัศน์นครมีสวนชื่อนันทวันของเหล่าเทวดาชั้นดาวดึงส์ในที่ประมาณยี่สิบโยชน์ จากไหล่ของเสาอินทขีล ฯ ความยาว ความกว้าง และความลึกของสระนันทวันมีประมาณหนึ่งโยชน์ ฯ ในสวนนั้นมีดอกและต้นปัณฑารบ, ดอกของต้นปัณฑารบเหล่านั้นประมาณเท่าล้อรถ ฯ ในทิศ

ตะวันออกของสุทัศน์นคร จากไหล่เสาอินทขีลไป มีสวนจิตรลดาของเทวดาเหล่านั้น ประมาณยี่สิบโยชน์ ฯ ในสวนนั้นมีสระโบกขรณีชื่อจิตรลดา กว้างและลึกประมาณร้อยโยชน์เท่ากัน สมบูรณ์ด้วยดนตรีทิพย์ ฯ เพราะว่าในสวนนั้นมีต้นไม้และเถาวัลย์อันงดงาม ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าสวนจิตรลดา ฯ ถัดจากไหล่เสาอินทขีลด้านทิศใต้ของสุทัศน์นครมา มีสวนปารุสกวันของเทวดาชั้นดาวดึงส์ในที่ประมาณยี่สิบโยชน์, สวนนั้นทั้งหมดมีนัยตามที่กล่าวแล้วในหนหลัง ฯ จากไหล่เสาอินทขีลด้านทิศตะวันตกของสุทัศน์นคร มีสวนมิสสกวันของเทวดาชั้นดาวดึงส์ในที่ประมาณยี่สิบโยชน์ ฯ ทรัพย์สมบัติทั้งปวงในสวนนั้นเป็นเช่นกับที่กล่าวแล้วนั่นแหละ ฯ จากไหล่เสาอินทขีลในทิศเหนือของสุทัศน์นครมีศาลาเทวสภาชื่อสุธรรมาของเทวดาชั้นดาวดึงส์ ยาวและกว้างประมาณ 30 โยชน์ วัดโดยรอบได้ 90 โยชน์ ส่วนสูงได้ 40 โยชน์ ฯ ก็เทวสภานั้นประกอบด้วยความงดงามนานาชนิด ด้วยรัตนชาติทุกอย่าง มีทองเป็นต้น ฯ การพรรณาถึงสภาชื่อสุธรรมาในที่นี้มีนัยตามที่พรรณาไว้แล้วในเรื่องการแสดงคติ ฯ นี้เป็นความสังเขป ฯ ในเวลาที่เทวดาพร้อมเพรียงกัน ย่อมเข้าไปแวดล้อมท้าวสักกเทวราช ฯ ท้าวสักกะจอมเทวดาย่อมนั่งพิงเสาตรงกลาง ฯ พระอินทร์ 32 องค์นอกนี้ย่อมนั่งพิงเสาคนละเสา ฯ เทวดาเหล่านั้นไม่ได้คิดว่า "เรานั่งตรงกลาง" ฯ เมื่อเทวดาทั้ง 33 องค์ เหล่านั้นนั่งในที่นั้นแล้ว เทพบุตรพวกอื่นย่อมนั่งลงเหมือนกัน ฯ ต่อจากนั้นพวกบุตรของท้าวสักกะจอมเทวดา ซึ่งเป็นเสนาบดีของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีหมู่อำมาตย์แวดล้อม ยืนอยู่ที่ประตูระเบียงบ้าน ในทิศทั้ง 4 ฯ ท้าวมหาราชทั้ง 4 นี้ คือ ท้าวธตรัฐทางทิศตะวันออก, ท้าววิรุฬหกทางทิศใต้, ท้าววิรูปักษ์ทางทิศตะวันตก และท้าวเวสสุวัณทางทิศเหนือ นั่งอยู่กับบริวารของตนที่ประตูระเบียงบ้านทั้ง 4 แล้วตามไปพูดคุยกับท้าวสักกะจอมเทวดา ฯ จริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า "ดูกรภิกษุทั้งหลาย วันนี้บริษัทของท้าวมหาราชทั้ง 4 ย่อมเที่ยวมายังโลกนี้ ในวันอัฐมี วันจาตุทสีแห่งปักษ์ ฯ มนุษย์บางพวกอยู่จำอุโบสถ บางพวกให้ทานเป็นต้น ฯ บางพวกอยู่ด้วยจิตใจที่ประกอบด้วยจิตอันเลื่อมใส บางพวกเป็นผู้อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลในสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ฯ บริษัทเหล่านั้นมาบอกท้าวมหาราชทั้ง 4 ฯ ท้าวมหาราชทั้ง 4 มาบอกพวกเทพบุตรใน

สุธรรมเทวสภา ฯ เทพบุตรเหล่านั้นมาบอกท้าวสักกะจอมเทวดา" ฯ เมื่อใด ถ้ามนุษย์ในโลกนี้ประกอบด้วยกุศลกรรมบถเป็นส่วนมาก เมื่อนั้นพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ก็เบิกบานใจ ฯ เมื่อใดมนุษย์ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถเป็นส่วนมาก เมื่อนั้น พวกเทวดาชั้นดาวดึงส์ย่อมไม่เบิกบาน ฯ ท้าวสักกะจอมเทวดา มีหมู่เทวดาแวดล้อม นั่งอยู่ในเทวสภาสุธรรมาฟังเรื่องราวของชาวโลกที่ท้าวมหาราชทั้ง 4 ทูลแล้วจึงตรัสพระคาถานี้เพื่อชักชวนชาวโลกประกอบกุศลกรรมบถว่า

> ผู้ใดพึงอยู่จำอุโบสถอันมีองค์แปด สมาทานให้ดีแล้วตลอดวัน 14 ค่ำ 15 ค่ำ จนถึงวัน 9 ค่ำแห่งปักษ์ และตลอดปักษ์ที่ตนรักษาแล้ว ผู้นั้นพึงเป็นเหมือนเรา ฯ

(127) ท้าวสักกะจอมเทวดา ระลึกถึงคาถานี้ด้วยประการฉะนี้แล้ว ทรงทราบความประสงค์ของชาวโลกจึงเสด็จเข้าไปสู่ที่ประทับของพระองค์อีก ฯ ถัดมาจากไหล่เสาอินทขีลในทิศตะวันออกเฉียงเหนือภายนอกสุทัศน์นคร มีต้นปาริฉัตในที่ประมาณ 20 โยชน์ มีประมาณดังที่กล่าวแล้วในเรื่องต้นหว้า ฯ ในเรื่องนั้น อาจารย์บางพวกกล่าวว่า "เทวสภาชื่อสุธรรมาและต้นปาริฉัต ตั้งอยู่กลางเมืองด้วยประการฉะนี้" ฯ ใต้ต้นปาริฉัตนั้นมีปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ยาว 60 โยชน์ กว้าง 50 โยชน์ หนา 20 โยชน์ ฯ ก็ปัณฑุกัมพลศิลาอาสน์นั้นสร้างด้วยแก้วไพฑูรย์ ละเอียด สัมผัสอ่อนนุ่ม มีพื้นที่สัมผัสสบายเหมือนฝ้ายและสำลี ฯ ในเวลาต้นปาริฉัตของพวกเทวดาชั้นดาวดึงส์มีดอกบานสะพรั่ง พวกเทพบุตรผู้รักษาอุทยานมาทูลท้าวสักกะว่า "ท่านผู้เจริญ ต้นปาริฉัตบานสะพรั่งแล้ว" ฯ ต่อจากนั้น ท้าวสักกะจอมเทวดาประสงค์จะเสด็จไปที่โคนต้นปาริฉัต ทรงเกิดความคิดว่า "ขอช้างเอราวัณของเราจงมา" ฯ ลำดับนั้น ช้างเอราวัณนั้นตีใจแล้วก็มายืนอยู่ตรงพระพักตร์ของท้าวสักกะจอมเทวดา ฯ ก็ช้างเอราวัณนั้น ตามปกติสูง 150 โยชน์ ประกอบด้วยปริมาณส่วนยาวพอสมควร ฯ ในเวลาที่ท้าวสักกะจอมเทวดาประสงค์จะขึ้นขี่ช้างเอราวัณ

ช้างเอราวัณจะเนรมิตร่างของตนให้มี 33 เศียร ในแต่ละเศียรมี 7 งา ฯ แต่ละงา ยาว 50 โยชน์ ฯ อานุภาพของช้างเอราวัณได้กล่าวไว้แล้วในหนหลัง ฯ พญาช้างเอราวัณ จัดแจงร่างกายของตนเรียบร้อยแล้วจึงยืนอยู่ ฯ พระอินทร์ 32 องค์ เหล่าอื่นและเทวดาชั้นดาวดึงส์ทั้งหมดขึ้นขี่ช้างเอราวัณนั้น ฯ จากนั้น ท้าวสักกะจอมเทวดาประทับนั่งบนเศียรตรงกลาง ฯ เทวดานอกนี้นั่งบนเศียร 16 เศียร ทั้งสองข้าง ฯ เทวดาเหล่านั้นไม่มีใครคิดว่า "เรานั่งตรงกลาง" ฯ เมื่อเทวดาเหล่านั้นขึ้นแล้ว จันทเทพบุตร และสุริยเทพบุตรคิดว่า "บุตรของท้าวสักกะจอมเทวดา ซึ่งเป็นเสนาบดีของเทวดาชั้นดาวดึงส์ มีหมู่เทวดาแวดล้อมแล้ว พากันขึ้นสู่แท่นของตน" ฯ แม้เหล่าเทพกัญญามีนางปุณฑริกเป็นต้นก็ขึ้นไป ฯ เมื่อใดช้างเอราวัณดีใจแล้วปรารถนา พอใจ คือกระทำพุ่มดอกไม้ก็จะไปยังโคนต้นปาริฉัต ฯ แต่เทพบุตรผู้ขึ้นขี่ช้างเอราวัณย่อมไปโดยยานวิมานของตน ๆ ฯ เทพบุตรแม้ทั้งหมดไปใกล้โคนต้นปาริฉัตแล้วลงจากยานของตน พากันห้อมล้อมโคนต้นปาริฉัตอยู่ ฯ พระอินทร์แม้ทั้งหมดอยู่ใต้ต้นปาริฉัตแล้วนั่งบนบัลลังก์กับพลสิลาอาสน์ตามลำดับ ฯ ณ ที่นั้น เทพบุตรทั้งปวงมีท้าวสักกะเป็นประธาน ได้รับกามคุณ 5 อันเป็นทิพย์ ย่อมยินดีตลอด 4 เดือน ฯ ก็พญานาคราชชื่อเอราวัณนี้ได้ชื่อว่าผู้ท่องเที่ยวไปในอุทยาน ฯ พญานาคราชอีกเชือกหนึ่งชื่อว่าสุมินทะ ได้ชื่อว่า ผู้ท่องเที่ยวไปในการสงคราม, และพญานาคราชนั้น มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก มีขนาดเท่าม้า เป็นเช่นกับเมื่อก่อนนั่นแหละ ฯ ในเวลาท้าวสักกะจอมเทวดา ประสงค์จะทำสงครามกับพวกอสูร ฯ พระองค์ทรงดำริว่า "ขอพญานาคราชชื่อสุมินทะของเราจงมา" ฯ พญานาคราชเนรมิตสรรพอุธที่จัดเตรียมไว้แล้วซึ่งประดับด้วยอลังการทุกอย่างในร่างกายของตน พร้อมทั้งฝูงมาแล้วยืนต่อพระพักตร์ของท้าวสักกะ ฯ ฝ่ายท้าวสักกะเสด็จขึ้นยังพญานาคราช พร้อมกับพระอินทร์ 32 องค์ แล้วออกรบ ฯ พญานาคราช 2 เชือกของพวกอสูรก็เหมือนของพวกเทวดา ฯ คือพญานาคราชเชือกหนึ่งชื่อสัตถวาหะ มีปกติท่องเที่ยวไปในอุทยาน, อีกเชือกหนึ่งชื่อเกลาสกุระ มีปกติท่องเที่ยวไปในสงคราม ฯ เวลาพวกอสูรประสงค์จะรบกับเทวดาขึ้นขี่พญานาคราชนั้นจึงรบ ฯ ในเวลาที่พวกอสูรประสงค์จะรบกับเทวดาย่อมหวังฐานะ 5 ประการ ฯ พวกอสูรเมื่อหวังเทวโลกย่อมหวังโอชะทิพย์ ภูมิภาคทิพย์ อุทยานทิพย์ เทวนครทิพย์ และเทวกัญญาทิพย์ ฯ

เวลาที่เทวดาประสงค์จะรบกับพวกอสูร พวกเขาจะหวังฐานะ 5 อย่าง คือ หวังไอชะอสูร ภูมิภาคอสูร อุทยานอสูร นครอสูร และ อสุรกัญญา ฯ ในเวลาที่อสูรรบกับเทวดาย่อมทำสงครามกับพวกนาคและครุฑที่ฝั่งแม่น้ำ ฯ พวกอสูรแตกพ่ายหนีไปจากที่นั้น ถ้าไม่แตกพ่ายก็ขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ 1 ฯ ณ ที่นั้น พวกเขาย่อมทำสงครามกับท้าวมหาราชทั้งหลาย ถ้าไม่แตกพ่ายไปก็ขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ 2 , การาเทวดาเป็นต้นอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น ย่อมรบกับพวกอสูร, ถ้าพวกอสูรแตกพ่ายย่อมหนีกลับไป ถ้าไม่แตกพ่ายไปก็จะขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ 3 ฯ พวกอสูรรบกับพวกเทพบุตรที่ทำสงครามอยู่ ณ ที่นั้น ถ้าแตกพ่ายไปก็หนีกลับไป ฯ ถ้าไม่แตกพ่ายไปก็ขึ้นภูเขาบริภัณฑ์ลูกที่ 4 ฯ พวกอสูรทำสงครามกับเทพบุตรที่ทรงดอกไม้ ณ ภูเขานั้น ถ้าแตกพ่ายไปก็หนีกลับไป ฯ ถ้าไม่แตกพ่ายไปก็ขึ้นไปยังพื้นชั้นบน ฯ เมื่อนั้น เทพบุตรผู้ทรงดอกไม้ย่อมทูลแด่ท้าวสักกะจอมเทวดาว่า "ท่านผู้นิรทุกข์ พวกอสูรย่อมอภิรมย์ยิ่ง" ฯ ขณะนั้นแล ท้าวสักกะจอมเทวดาเสด็จขึ้นทรงยานของพระองค์ มีเทวดาชั้นดาวดึงส์แวดล้อมพร้อมกับธงผืนผ้าบนหลังช้าง ออกทำสงครามพร้อมกับพระอินทร์ 32 องค์ ฯ จันทเทพบุตรและสุริยเทพบุตรซึ่งเป็นเสนาบดีของเทวดาขึ้นไปแล้วทำสงครามพร้อมกับกองทัพของตน ฯ ณ ที่นั้น กองทัพช้างก็รบกับกองทัพช้าง กองทัพม้าก็รบกับกองทัพม้า กองทัพรถก็รบกับกองทัพรถ กองทัพครุฑก็รบกับกองทัพครุฑ ฯ ครั้งนั้นพวกอสูรแตกพ่ายหนีมุ่งหน้าไปยังเมืองของตน ๆ, พวกเทวดาติดตามพวกอสูรไป ฯ ฝ่ายพวกอสูรมีพลังหรือไม่ก็ตามต้องรบกับพวกเทวดา ฯ พวกอสูรก็พ่ายกลับไปเหมือนเดิม ฯ เทวดารบกับพวกอสูร ๆ พ่ายกลับไปอีก ฯ เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกอสูรไม่สามารถจะรบครั้งที่สอง ครั้งที่สามอีก หนีกลับไปเมืองของตนอีกครั้ง, พวกเทวดาก็ติดตามไปอีก ฯ พวกเทวดาที่เข้าไปเมืองอสูรแวดล้อมเมืองไว้ด้วยคิดว่า "พวกเราจักยึดโภคทรัพย์ของพวกอสูร" ย่อมใช้สอยโภคทรัพย์ของพวกอสูร ฯ ลำดับนั้น พวกเทวดาที่ประสงค์จะเข้าไปเล่นในเมืองก็เข้าไป ฯ ต่อมาพวกเทวดาเหล่านั้นเกิดความคิดแตกต่างกันขึ้น จึงพากันออกไปนอกเมืองในขณะที่คิดนั่นเอง ฯ เพราะเหตุใด พวกเทวดาที่อยู่ในเมืองของพวกอสูรซึ่งตั้งอยู่ข้างหน้าตามสบายแล้ว จึงพาเอาเชลยศึกมุ่งหน้าไปยังเทวโลก ฯ เมื่อพวกเทวดาชนะพวกอสูรจึงเป็นเช่นนี้ ฯ เหมือนเมืองของพวกอสูรก็ชื่อเหมือนกับเมืองของเทวดาว่า สุทัศนราชธานี ฯ อุทยานของพวกอสูร

ก็เหมือนอุทยานของพวกเทวดาในทิศทั้ง 4 ฯ ต้นไกวิฬาร์เป็นอุทยานอันเลิศของพวกอสูร เหมือนต้นปาริฉัตต์เป็นอุทยานอันเลิศของพวกเทวดา ฯ ช้างสัตถวาหะเป็นพญานาคราช ของพวกอสูรเหมือนช้างเอราวัณเป็นพญานาคราชของพวกเทวดา ฯ ช้างเกลาสกุระ ของพวกอสูรเป็นพญานาคราชที่ท่องเที่ยวไปเพื่อสงคราม เหมือนกับช้างสุมินทะของพวก เทวดา ฯ ตาม นิคมและราชธานีของพวกเทวดาเป็นเช่นไร วัตถุที่เป็นเครื่องอุปโภค บริโภคของพวกอสูรก็เป็นเช่นนั้น ยกเว้นเวชยันตปราสาทและเทวสภาชื่อสุธัมมา ฯ ท้าวสักกะจอมเทวดา ย่อมครองความเป็นใหญ่เหนือเทวดาชั้นจาตุมมหาราชทั้งหมด เหนือ เทพบุตรพวกอื่น คนธรรพ์และเทวราชมิใช่น้อย ผู้ท่องเที่ยวไปในอากาศมีวัสสวลาหกเทพบุตร สีควลาหกเทพบุตร อุณหวลาหกเทพบุตร วาควลาหกเทพบุตร และอัพพวลาหกเทพบุตรเป็นต้น เทวดาผู้ไม่ปรากฏชื่อพวกอื่น เทวดาชั้นดาวดึงส์ เทวโลกทั้ง 2 ทุกพระองค์ และเทวดาที่ ดำรงอยู่คือเกิดในจักรวาลนี้นั่นแล ฯ เทวโลกประกอบด้วยสมบัติอันงดงามต่าง ๆ ด้วยประการ ฉะนี้ ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า "คนที่บูชา มารดา บิดา และผู้เป็นใหญ่ในตระกูล มีความคล่องแคล่วและอดทน ย่อมเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เพราะความทุ่มเถียงกันเป็นต้น" ฯ อธิบายว่า "ในข้อนั้น ผู้ใดบูชามารดา บูชาบิดา อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล ประกอบไปด้วย ความคล่องแคล่ว ความเป็นใหญ่ในการให้ทานและความอดทน เป็นผู้ยินดีในการทะเลาะกัน เป็นต้น ผู้นั้นย่อมเกิดในภพดาวดึงส์ เพราะผลแห่งกุศลกรรมมีการบำรุงมารดา บิดาเป็นต้น คือเกิดด้วยการถือปฏิสนธิ" ฯ อัตภาพของเทวดาเหล่านั้นมีประมาณ 3 คาวุต, เทวดา เหล่านั้นประกอบด้วยอัตภาพอันมีส่วนสูง มีความเสื่อมที่เหมาะสมกับอัตภาพของตน ย่อม เสวยทิพย์สมบัติอันเลิศตั้งพัน ฯ ทิพยสมบัตินั้น เบื้องบนนับเข้าในกามธาตุ* และเป็นที่อยู่ ของบริวารสุยามเทพบุตร มีประมาณมากกว่าภพดาวดึงส์ ประกอบไปด้วยสมบัติอันเป็น

---

*เป็นทิพยสมบัติที่ยังเกี่ยวข้องอยู่ในกามคุณทั้ง 5 คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส.

อุปกรณ์ของโภคทรัพย์ น่ารื่นรมย์ยิ่งนัก ฯ เทวดาเหล่านั้นเมื่อเกิด ณ ที่นั้น ย่อมเกิดด้วยกุศลอันยิ่งใหญ่กว่ากุศลในปางก่อน ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> ชนเหล่าใดไม่ยินดีในการทะเลาะกัน ไม่ใส่ใจในการทุ่มเถียงกัน ประกอบแต่กุศลโดยส่วนเดียว ชนเหล่านั้นย่อมเข้าถึงสวรรค์ชั้นยามา ฯ

(128) ในข้อนั้น บุคคลเหล่าใดไม่ยินดีในการทะเลาะและวิวาท แต่มีจิตพอใจในการทุ่มเถียงกัน ฯ ต่อมาพวกเขาเป็นมนุษย์ที่ประกอบแต่กุศลกรรม มีความพอใจในบรรคชั้นสูงเป็นต้น จุติจากโลกมนุษย์นี้แล้วไปเกิดในสวรรค์ชั้นยามา ฯ ต่อจากนั้นไป อาจารย์ย่อมแสดงกุศลกรรมที่ทำแล้วเป็นเหตุให้ได้รับผลบุญไว้เป็นเอกเทศ เพื่อจะแสดงว่าเทวโลกอันประเสริฐมีอยู่จริง ฯ สมดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> ชนเหล่าใดเป็นพหูสูต ทรงธรรม มีปัญญา หวังโมกขธรรม*
> ยินดีด้วยคุณธรรม ชนเหล่านั้นย่อมเข้าถึงสวรรค์ชั้นดุสิต เพราะ
> ราคะ ฯ

(129) ในข้อนั้น ที่ชื่อว่า พหูสูต เพราะฟังมาก ฯ เทวดาที่ชื่อว่าธัมมธรา เพราะทรงธรรมไว้ ฯ อธิบายว่า "ชื่อว่าธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวก เทวดา หรือบัณฑิตผู้รู้แจ้งกุศลหรืออกุศลเหล่าอื่นกล่าวไว้แล้ว เป็นธรรมที่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ก็ตาม ชื่อว่าธรรมในที่นี้" ฯ อนึ่ง บุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ ซึ่งแสวงหาที่พึ่ง ยินดีในคุณมีศีลเป็นต้นอันเป็นสันดานของตน ครั้นเห็นหรือฟังคุณของชนเหล่าอื่นแล้วเป็นผู้ว่างเปล่าด้วยการอนุโมทนา ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากคุณ ฯ อธิบายว่า "นรชน คือ มนุษย์เหล่าใด เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม มีปัญญา แสวงหาโมกขธรรม หรือว่าว่างจากคุณทั้งหลาย, พวกเขาย่อมได้ที่อยู่ในภพดุสิต" ฯ

---

*ธรรมที่นำสัตว์ให้หลุดพ้นจากกิเลส คือ มรรค ๘ ประการ

การเข้าถึงกายเทพในภพชั้นนิมมานรตีนั้น ท่านแสดงไว้แล้วโดยกุศลอย่างย่อ ๆ ฯ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า

> นรชนเหล่าใด ประพฤติในการสมาทานศีลและวินัย นรชน
> เหล่านั้น มีความอุตสาหะมาก เป็นผู้เข้าถึงสวรรค์ชั้นนิมานรตี" ฯ

ในที่นี้ ชื่อว่าศีล หมายเอาธรรมะ กล่าวคือกายสุจริตและวจีสุจริต เต็มไปด้วยจิตที่เลื่อมใส มีความยินดีในการบริจาค และหมายเอาธรรมวินัยที่แสดงการปฏิบัติให้เข้าถึงศีลและทาน ฯ อธิบายว่า "ในพระวินัยนั้น สัตว์เหล่าใด ประพฤติตนตามความพอใจ มีจิตเข้าถึงพระวินัย มีความอุตสาหะอันยิ่งใหญ่, สัตว์เหล่านั้นย่อมไปสู่สวรรค์ชั้นนิมมานรตีเป็นปกติ คืออยู่ในภพนั้นตลอดไป" ฯ พึงเห็นว่า "เทวโลกอันประเสริฐในภพเบื้องต้นนั้น เป็นที่อยู่ของบริวารท้าวสวดีเทพบุตรมาร, สถานที่นั้นบุคคลย่อมได้มาด้วยการทำกุศลยิ่งใหญ่กว่าเดิม" ฯ จริงดังคำที่ท่านกล่าวว่า

> สัตว์เหล่าใดมีจิตไม่หดหู่ มีทมะและสัญญาเป็นใหญ่
> สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้เลิศด้วยคุณ ย่อมไปยังสวรรค์ชั้น
> ปรนิมมิตวสวตี ฯ

อธิบายว่า "ในข้อนั้น สัตว์เหล่าใดมีจิตไม่หดหู่ มีศรัทธา มีทมะและสัญญาเป็นใหญ่ มีสัญญาในธรรมโดยความตั้งใจในทมะพร้อมทั้งการบริจาคโดยการบ่มอินทรีย์ มีจิตไม่หดหู่ คือมีจิตไม่เหลาะแหละในอำนาจจิต และสัตว์เหล่าใดเลิศด้วยคุณมีศีลเป็นต้น สัตว์เหล่านั้นเป็นสัตว์ประเสริฐ จักไปสู่ปรนิมมิตวสวตีภพ" ฯ ท่านพึงแสดงผลของคุณคือศีล สมาธิ และปัญญาทั้ง ๖ โดยย่อไว้โดยเอกเทศด้วยประการฉะนี้, สัตว์เหล่าใดไปสวรรค์ด้วยศีล สัตว์เหล่านั้นย่อมบรรลุความถึงพร้อมแห่งพรหม คือพระนิพพานอันรอบรู้สภาพตามความเป็นจริง ฯ ศีลในที่นั้น หมายเอากายสุจริตและวจีสุจริต ฯ อธิบายว่า "บทว่า สคฺคมายนฺติ ความว่า ย่อมไป คือถึงสวรรค์ชั้นจาตุมมหาราชและชั้นฉกามาพจร

เป็นต้น" ฯ อธิบายว่า "ย่อมถึง คือบรรลุพรหมสมบัติด้วยฌานสมาบัติ 8 ประการ* สมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งใน 8 อย่าง รูปาวจรฌาน 4 ประการ** อรูปาวจรฌาน 4 ประการ*** หรือด้วยสมาธิอันสงเคราะห์เข้ากับสมาบัติ8" ฯ สัตว์เหล่านั้นย่อมบรรลุพระนิพพานอันหยั่งรู้สภาพตามความเป็นจริง ฯ ท่านย่อมแสดงผลแห่งคุณคือปัญญาโดยทำนองนี้ ฯ สัจญาณ**** ชื่อว่า ยถาภูตปริยญาณ (ญานคือการกำหนดรู้ตามความเป็นจริง,) ยถาภูตปริยญาณนั้นย่อมให้นิพพานสมบัติ ฯ เพราะฉะนั้น สัตว์ทั้งหลายย่อมบรรลุสมบัตินี้ ฯ บุคคลพึงรักษาศีล เจริญ สมาธิ และเพิ่มพูนกุศลด้วยความต้องการคือความปรารถนาสมบัตินั้น ฯ พึงทราบการแสดงสวรรค์สมบัติดังพรรณามานี้ ฯ

(130) อนึ่ง ในจักรวาลนี้มีภูเขาหลวงสิเนรุ ภูเขาสัตบริภัณฑ์ พร้อมทั้งมหาสมุทร ภูเขาหิมพานต์ เป็นต้น ทั้งหมดนี้เป็นสิ่งที่ไม่ได้ปรุงแต่งหรือเป็นสิ่งปรุงแต่ง, สิ่งที่เกิดขึ้นเองทั้งหมดก็ดี วัตถุทั้งหมดก็ดี สัตว์ทั้งปวงพร้อมทั้งพระอินทร์ พระพรหมก็ดี, พระผู้มีพระภาคผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงทราบ ทรงเห็น ทรงรู้แจ้ง ทรงกระทำให้

---

*สมาบัติ ได้แก่ ธรรมวิเศษที่ควรเข้าถึง, การบรรลุชั้นสูงได้แก่ฌาน 8 คือ รูปฌาน 4 อรูปฌาน 4

**รูปาวจรฌาน ได้แก่ ฌานที่ทำให้ท่องเที่ยวไปในรูป, อยู่ในระดับจิตชั้นรูปฌาน 4 คือ ปฐมฌาน, ทุติยฌาน, ตติยฌาน และ จตุตถฌาน

***อรูปาวจรฌาน ได้แก่ ฌานมีอรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี 4 คือ 1) อากาสานัญจายตนะ ฌานอันกำหนดช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ 2) วิญญาณัญจายตนะ ฌานอันกำหนดวิญญาณหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ 3) อากิจจัญญายตนะ ฌานอันกำหนดภาวะที่ไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์ 4) เนวสัญญานาสัญญายตนะ ฌานอันเข้าถึงภาวะมีสัญญาก็ไม่ใช่ไม่มีสัญญาก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์

****ฌานอันกำหนดรู้ความจริง, ความหยั่งรู้สัจจะ คือ รู้อริยสัจ 4

แจ้งด้วยพระญาณหรือด้วยพระสัพพัญญุตญาณ, พระองค์ทรงรู้แจ้งในที่นี้เท่านั้นก็หาไม่ แต่ทรงรู้แจ้งสัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีที่สุดหรือประมาณมิได้ ทั้งในที่อื่นหรือในจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ ทั้งในที่อื่นหรือในจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ ฯ สมดังคำที่ท่านกล่าวว่า เขาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า "เหล่าสัตว์พึงรู้ได้ด้วยภาษาอย่างไรหนอ" ฯ พระตถาคตเจ้าทรงสดับคำนั้นแล้ว ตรัสว่า "ดูกรอานนท์ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงแผ่ (เมตตา) พึงกระทำให้ตลอดเพื่อสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น" ฯ พระอาทิตย์ปรากฏที่ใดพึงตกในที่นั้นด้วยตนเอง, ปรากฏด้วยการดื่มในที่ใด ขึ้นไปแล้วพึงตกลงตรงกลางในที่นั้น ฯ ต่อมาพระอาทิตย์ปรากฏในที่ใด บัดนี้ตกลงแล้วในที่นี้, บัดนี้ พระอาทิตย์ไม่ปรากฏ พวกสัตว์เกิดความคิดขึ้นว่า "สิ่งนี้เป็นนาค เทวดา หรือภูติหนอ" ฯ พระอาทิตย์ปรากฏในที่ใดพึงตกในที่นั้น ฯ พวกสัตว์ คิดว่า "สิ่งนี้เป็นนาค ภูติ ยักษ์ หรือเทวดาหนอ" ฯ ต่อมาเมื่อมนุษย์เหล่านั้นหวนระลึกถึงแสงสว่าง แล้วสงสัยอยู่ว่า "นี่อะไรกันหนอ", ลำดับนั้น พระศาสดาทรงเข้านีลกสิณ (เพ่งวัตถุสีเขียว) แล้วแผ่ความมืดอันมหันต์ไป ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อสัตว์เหล่านั้นดะเกียกดะกายเพื่อแสงสว่างจากความเร่าร้อนในกรรมเป็นต้น, ลำดับนั้นพระศาสดาทรงทราบการที่สัตว์เหล่านั้นเร่าร้อนเพราะความมืด ทรงเข้าโอทาตกสิณ (เพ่งวัตถุสีขาว) แล้วทรงแผ่พระฉัพพัณรังสี* ไป ทำโลกทั้งหมดให้สว่างไสวพร้อมกัน เหมือนพระจันทร์และพระอาทิตย์ขึ้นอย่างละพันดวง ฯ อนึ่ง แสงสว่างทั้งหมดแม้ประมาณเท่าเมล็ดงา เมื่อถูกปล่อยออกไปทางกาย ย่อมแผ่ซ่านไปในจักรวาลอันหาที่สุดมิได้ คือแผ่ไปตลอดจักรวาลอันยิ่งใหญ่สามพันจักรวาล ฯ แสงสว่างใดทำจักรวาล แผ่นดินและทวีปให้เป็นบัลลังก์ ทำมหาสมุทรให้เป็นน้ำเพื่อบัลลังก์นั้น

---

*ฉัพพัณรังสี คือ รัศมีอันออกจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า มี 6 ประการ คือ 1) เขียวเหมือนดอกอัญชัน 2) เหลืองเหมือนหรดาลทอง 3) แดงเหมือนตะวันอ่อน 4) ขาวเหมือนแผ่นเงิน 5) สีหงสบาทเหมือนดอกหงอนไก่ 6) เลื่อมพรายเหมือนแก้วผลึก

ทำฤเขาสิเนรุให้เป็นรั้วแล้วตั้งส่องสว่างอยู่บนยอดเขาสิเนรุลูกใดลูกหนึ่ง ฯ แสงสว่างนั้นพึงส่องสว่างในจักรวาลเดียวเท่านั้น, ต่อจากนั้นไม่อาจส่องสว่างประมาณศอกหนึ่ง ฯ พระตถาคตครั้นทรงเปล่งโอภาสทางพระวรกายประมาณเท่าเมล็ดงาแล้ว ทรงทำโลกธาตุอันยิ่งใหญ่ทั้งสามพันให้มีแสงสว่างเป็นอันเดียวกัน หรือทรงทำให้ยิ่งใหญ่กว่านั้น ฯ ชนเหล่านั้นเห็นแสงสว่างอันหาประมาณมิได้ด้วยพุทธคุณอันยิ่งใหญ่เช่นนี้แล้ว พากันคิดว่า "พระอาทิตย์ดวงใดตกแล้วขึ้นตั้งอยู่ตรงกลาง ขจัดความมืดอันยิ่งใหญ่, บุรุษนี้ทำแสงสว่างขึ้นแล้วยืนอยู่ในบัดนี้ นับเป็นบุรุษอัจฉริยะแท้" แล้วยืนประคองอัญชลีนมัสการ ฯ คำนี้พึงเห็นว่าท่านกล่าว "เพื่อแสดงพุทธคุณให้แจ่มแจ้ง เพื่อแสดงอัจฉริยะอันประเสริฐและประเสริฐกว่า และเพื่อชาวโลกทั้งปวง" ฯ ข้าพเจ้าแต่งคัมภีร์ชื่อโลกสัฏฐานโชตรตนศัฐฐีอันแสดงคติของมนุษย์และเทวดาเป็นต้น เพื่อเจริญปัญญาและเพื่อเป็นความฉลาดของสาธุชน, ปริจเฉทที่ 5 จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้ ฯ

(131) ก็เรื่องราวนี้มีประการดังกล่าวแล้วในคัมภีร์โลกสัฏฐานโชตรตนศัฐฐีนี้อันอาศัยคำวินิจฉัยของพระโบราณาจารย์ทั้งปวงแห่งคำอธิบายนั้น ประดับด้วยนัยต่าง ๆ อันพระโบราณาจารย์ทั้งหลายได้วินิจฉัยไว้ดีแล้ว ข้าพเจ้ารู้แล้ว รจนาแล้ว กล่าวและแสดงไว้แล้วโดยอัตถะ, เพราะความคิดเพื่อผู้อื่นนี้ ขอให้ข้าพเจ้าจงเป็นผู้แกล้วกล้าในปัญญาและปฏิสัมภิทานญาณ 4*

---

* ปฏิสัมภิทา หมายถึงปัญญาแตกฉาน มี 4 อย่าง คือ

1) อัตถปฏิสัมภิทา แตกฉานในอัตถะ
2) ธัมมปฏิสัมภิทา แตกฉานในธรรม
3) นิรุตติปฏิสัมภิทา แตกฉานในภาษา
4) ปฏิภาณปฏิสัมภิทา แตกฉานในปฏิภาณ

ทั้งในพระพุทธศาสนาอันประกอบด้วยอภิญญา 6* และวิชชา** แม้ในอนาคต, อนึ่ง (ขอคัมภีร์นี้) จงปรากฏอยู่ในโลกนี้, ขอคัมภีร์นี้จงเป็นคัมภีร์ที่สามารถข่มความคิดของฝ่ายตรงข้าม และให้เป็นสาระที่รับรู้ได้โดยเร็ว, อนึ่งในที่นี้ ขอบุญแห่งการแต่งเรื่องโลกสัญฐานโชตรตนคัณฐี อันกระทำเพื่อความแจ่มแจ้งแห่งปัญญาของสาธุชนทั้งหลายจงมี (แก่ข้าพเจ้า) ในอนาคต ฯ

> . . . เพราะการคบหานักปราชญ์ ผู้ใดให้ทาน รักษาศีลและเจริญภาวนาเป็นนิตย์ ผู้นั้น สมบูรณ์ด้วยบุญทั้ง 5 มีขันติ มีความเคารพในพระพุทธศาสนา มีความกรุณาแก่สัตว์ทั้งหลาย และให้ทานตามสติ ตามกำลัง ขอท่านทั้งหลายผู้ปรารถนาพระนิพพาน พึงเจริญเมตตาอย่างนี้ วิญญูชน ควรกระทำอุบายที่จะบรรลุพระนิพพาน ตลอดกาลทุกเมื่อ เทอญ

การพรรณาคัมภีร์โลกสัญฐานโชตรตนคัณฐี จบแล้ว ด้วยประการฉะนี้

---

*อภิญญา คือความรู้ยิ่งยวด มี 6 อย่าง คือ

1) อิทธิวิธิ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้
2) ทิพพโสต ญาณที่ทำให้มีหูทิพย์
3) เจโตปริยญาณ ญาณที่ทำให้กำหนดรู้ใจคนอื่นได้
4) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
5) ทิพพจักษุ ญาณที่ทำให้มีตาทิพย์
6) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้กิเลสสิ้นไป

**วิชชา หมายถึงความรู้แจ้ง, ความรู้วิเศษ มี 3 อย่าง คือ

1) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ ญาณที่ทำให้ระลึกชาติได้
2) จุตูปปาตญาณ ญาณที่กำหนดรู้การตายและการเกิดของสัตว์ได้
3) อาสวักขยญาณ ญาณที่ทำให้กิเลสสิ้นไป

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

คัมภีร์โลกสัณฐานไชตรตนคัณฐี มีต้นฉบับตัวเขียนที่คัดลอกสืบต่อกันมาเท่าที่พบขณะนี้มี 21 ฉบับ ทุกฉบับจารด้วยอักษรขอมภาษาบาลี เก็บไว้ที่แผกอักษรไบราณหอสมุดแห่งชาติ ผู้วิจัยนำมาตรวจสอบชำระ แปล แล้วศึกษาเชิงวิเคราะห์ 13 ฉบับ โดยคัดเลือกเอาฉบับที่เก่าแก่ปรากฏปีที่จารชัดเจน และมีเนื้อหาสมบูรณ์มาศึกษาวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า คัมภีร์โลกสัณฐานไชตรตนคัณฐี เป็นคัมภีร์ประเภทคัณฐีที่แต่งในประเทศไทย ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและสมัยที่แต่ง สันนิษฐานว่านักปราชญ์ในราชสำนักหรือพระเถระชาวอยุธยาแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2063 ถึง พ.ศ. 2290 เพราะต้นฉบับที่เก่าแก่ระบุปีที่จารไว้ว่า จารเมื่อ พ.ศ. 2290 ที่วัดหนองหว้า เมืองเพชรบุรี และมีข้อความบางส่วนที่ผู้แต่งคัดลอกมาจากคัมภีร์จักกวาฬทีปนีที่พระสิริคลาจารย์รจนาไว้ เมื่อ พ.ศ. 2063

การตรวจสอบชำระพบว่าต้นฉบับทุกฉบับที่นำมาตรวจสอบชำระไม่มีข้อแตกต่างกันในสาระสำคัญ เนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 ปริจเฉท อธิบายหัวข้อที่เป็นปมปัญหา 14 หัวข้อ มีเป้าหมายในการแต่งเพื่อพัฒนาสติปัญญาของสาธุชนและมุ่งอธิบายสาระสำคัญของสัณฐานโลก สิ่งมีชีวิต และสิ่งไม่มีชีวิต ที่อาศัยอยู่ในโลก โดยให้ภาพที่เข้าใจง่าย

เนื้อหาคัมภีร์ได้มาจากพระไตรปิฎกร้อยละ 0.31 อรรถกถาร้อยละ 0.79 ฎีการ้อยละ 12.56 คัมภีร์โลกศาสตร์ภาษาบาลีร้อยละ 16.91 และเนื้อหาที่ผู้แต่งแต่งขยายข้อมูลข้างต้นอีกร้อยละ 69.43 ลักษณะการแต่งแต่งเป็นคัมภีร์

ประเภทคัณฐี มีลักษณะเฉพาะ คือ แต่งบทนมัสการพระรัตนตรัยเป็นบทร้อยแก้ว แตกต่างไปจากวรรณกรรมโลกศาสตร์ภาษาบาลีเรื่องอื่น ๆ ที่นิยมแต่งบทนมัสการพระรัตนตรัยเป็นบทร้อยกรอง เช่น คัมภีร์จักกวาฬทีปนี เป็นต้น และต่อจากนั้นก็ตั้งประเด็นหรือหัวข้อสำคัญที่เรียกว่า "มาติกา" ซึ่งผู้แต่งเห็นว่าเป็นปมปัญหาหรือเป็นประเด็นที่น่าสงสัยแล้วนำไปอธิบายให้ง่ายขึ้น โดยอาศัยความเห็นของพระไตราณาจารย์ผสมผสานกับความคิดเห็นของผู้แต่ง

สรุปได้ว่า คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรดนคัณฐีเป็นคัมภีร์ประเภทคัณฐีที่ผู้แต่งแต่งขึ้นเพื่อเสนอสาระสำคัญของสัณฐานโลกในด้านต่าง ๆ ให้ง่ายขึ้น สั้นกระชับ เป็นการตอบปัญหาของผู้ที่มีความสงสัย ไม่เข้าใจในสาระสำคัญของโลกศาสตร์ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ให้เข้าใจตรงกัน โดยผู้แต่งได้คัดเลือกเอาข้อความที่เป็นปัญหาขึ้นเป็นบทมาติกาแล้วอธิบายขยายความให้ง่ายขึ้น

<u>ข้อเสนอแนะ</u>

จากการศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โลกสัณฐานโชตรดนคัณฐีพบว่า คัมภีร์โลกศาสตร์ภาษาบาลีที่ยังไม่มีผู้ตรวจสอบชำระ แปลเป็นภาษาไทย และศึกษาเชิงวิเคราะห์อีก 5 เรื่อง คือ ฉคติทีปนี มหากัปปโลกสัณฐานปัญญัติ จันทสูริยคติทีปนี โลกทีปนี และ โอกาสโลกทีปนี ผู้วิจัยเห็นว่าควรจะมีการศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์โลกศาสตร์ภาษาบาลีที่เหลือนี้ เพื่อจะได้ทราบประวัติ เนื้อหา ที่มา จุดมุ่งหมาย และรูปแบบของคัมภีร์ เป็นการขยายความรู้เรื่องโลกศาสตร์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

อนึ่ง น่าจะมีการศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์ประเภท "คัณฐี" ที่เป็นผลงานของคนไทย เช่น ปริตตสังเขป พระคัณฐีธัมมปทัฏฐกถาแปล และคัมภีร์คัณฐีเรื่องอื่น ๆ เพื่อศึกษาหารูปแบบที่ชัดเจนของคัมภีร์ประเภท "คัณฐี" ต่อไป